

**סקירת ספרות לצורך קביעת
מדיניות פיתוח שירותים לילדים
החיים בהזנחה**

מוגש לביטוח הלאומי - הקרן לילדים בסיכון

ד"ר נרי הורוביץ

רוני ברבוי

[2013]

סקירת ספרות לצורך קביעת מדיניות פיתוח שירותים לילדים החיים בהזנחה

מוגש לביטוח הלאומי - הקרן לילדים בסיכון

Rashi Foundation
קרן רש"י

המוסד לביטוח לאומי

אגף הקרנות
הקרן לילדים ונוער בסיכון

מדינת ישראל

משרד הרווחה והשירותים
החברתיים

פתח דבר

הארגונים המובילים את המיזם המשותף מתכבדים להציג לעיונכם סקירת ספרות בנושא: "ילדים בהזנחה, בהדרה ובעוני". הסקירה נערכה ע"י ד"ר נרי הורביץ ורוני ברבוי ממכון "אגורא מדיניות" והיא מכוונת להקיף את הספרות התאורטית בנושא ההזנחה לצד התכניות והשירותים שפותחו בארץ ובעולם להתמודדות עם התופעה .

משימה זו מורכבת ומסובכת עקב הצורך לקבוע גבולות בין תחומים ומושגים קרובים השזורים זה בזה. המסקנה החשובה ביותר הזועקת מן הסקירה היא כי גם המדיניות החברתית בישראל "הזניחה את ההזנחה" לאורך זמן. כמי שנמנים על מעצבי תכניות ומדיניות כולנו נוטים לכוון את המאמץ שלנו לבעיות הלוחצות והבוערות. החשש האינטואיטיבי שלנו לפיו קבוצה גדולה של ילדים נותרה סמויה מן העין התגשם.

סקירה זו משרתת צעד ראשון במיזם משותף חדש לקרן רש"י, הקרן לילדים ולנוער בסיכון במוסד לביטוח לאומי ומשרד הרווחה והשירותים החברתיים. לאחר שש שנים של מאמץ אינטגרטיבי מרוכז של המיזם הראשון: פיתוח מענה ארצי לילדים ובני נוער נפגעי תקיפה מינית, החלטנו לאגם כוחות שוב ולהתמודד עם סוגיה כואבת אחרת. ברור לכולנו, כי השותפות בין ארגונים ממשלתיים לארגוני המגזר השלישי מעניקה גמישות ואפשרות של ממש לרדת לעומקם של הנושאים מזוויות ראייה שונות. התנהלות במסגרת שותפות כזו מאפשרת לנו ללמוד, להתפתח, ליצור חיבורים וקישורים ובסופו של דבר להשפיע על סדר היום של קביעת המדיניות החברתית בישראל.

סקירה זו מהווה צעד ראשון להגדרת אוכלוסיית היעד - מיהם הילדים בהזנחה בישראל? מדוע הם סמויים מן העין? כיצד בשיתוף פעולה מדויק וראוי נוכל לעצב התערבות משמעותית עבורם?

מתוך התבוננות בתכניות הטובות ביותר מעבר לים בשילוב התכניות הישראליות המוצלחות נוכל לפתח שירותים מותאמים עבור ילדים במצבים של הזנחה, הדרה ועוני.

הצעד ראשון משלב בין הסקירה לבין אפיקי למידה נוספים, בשיתוף מומחים, אשר מטרתו לחדד את ההבנה של התופעה בכללה תוך הגדרת אוכלוסיית היעד ואיתור הדרכים המתאימות לפיתוח שירותים עבור ילדים ומשפחותיהם. הסקירה חושפת עד כמה עשיר ומורכב עולם

ההתערבות בסביבה של הגיל הרך, הילדות והנעורים במסגרת המשפחה והקהילה. דילמות רבות עומדות בפני הארגונים השותפים אשר רבות מהן תוכרענה מתוך בחירה בהגדרה של התופעה וכלי המדיניות.

החלטנו להתחיל בילדים החיים בעוני, אם כי כולנו מודעים, שלא כל הילדים החיים בעוני סובלים מהזנחה ולא כל הילדים, הסובלים מהזנחה - עניים. עם זאת, נתוני הביטוח הלאומי מראים, כי ילדים רבים מידי בישראל חיים מתחת לקו העוני. מדידה זו משקפת קושי במענה על צרכים שהם נורמה חברתית כאשר המחסור הזה משפיע על חייהם באופן דרמטי. אנו רואים במיזם פתח להתגבשות מדיניות אשר תאפשר לאותם ילדים מיצוי פוטנציאל והזדמנות שווה ליצירת חיים בעלי משמעות ולהתרחקות ממלכודת העוני.

אנו עומדים בפני עולם חדש עבור השותפות שלנו אשר נעה מן המקרים הקשים ביותר של פגיעה בילדים למופע המוני יותר אולם פחות מובהק. סקירה זו הוכיחה לנו, כי אנחנו במסלול הנכון במונחי ההתפתחויות במדינות הרווחה השונות. בעזרת שיתוף פעולה מוצלח ואינטגרציה אינטרדיסציפלינרית נוצר פתח לשינוי מציאות החיים של ילדים בישראל אשר לא היו במוקד המדיניות החברתית שנות דור.

אנו רוצים להודות לד"ר נרי הורוביץ ולרוני ברבוי על הכנת הסקירה, אשר תסייע לנו לכוון את עצמינו לקראת נקודת ההתחלה ל"תפירת החליפה" המתאימה להתמודדות עם הזנחה בחברה הישראלית. תודה גדולה לכל העוסקים במלאכה בשלושת הארגונים השותפים על המאמץ האינטנסיבי המאפשר לנו לעשות עבודה מקצועית וחשובה זו.

דורלי לבנסארט

עו"ד יצחק סבטו

מנהלת הקרן לילדים בסיכון

מנהל אגף הקרנות

תוכן עניינים

פתח דבר

תקציר

חלק א' - הזנחה-תשתית מושגית ותפיסתית

1	מבוא
3	הזנחת ההזנחה
5	מה נכלל תחת תופעת ההזנחה
6	דילמות, קשיים ואתגרים לקביעת מדיניות ופיתוח שירותים

חלק ב' - סקירת השוואתית

9	התפתחות המושג
12	הזנחה - הקושי והמורכבות בהגדרת המופע
14	השלכות החיים בהזנחה
16	הקשרים וסיבות להתפתחות ההזנחה
19	ההערכה של מצבי הזנחה
23	מודל אקולוגי הוליסטי לאבחון וטיפול בהזנחה
24	פיתוח מענים לטיפול במקרים של הזנחה
26	עקרונות מנחים לפיתוח התערבות במקרים של הזנחה
32	סקירת תוכניות התערבות לטיפול במצבי הזנחה

חלק ג' התפתחות התפיסה והטיפול במושג ההזנחה בישראל

49	העדרו של מושג ההזנחה בשיח ובפרקטיקה של מדיניות הרווחה בישראל
	התמודדות עם הזנחה בישראל בשנות השישים והשבעים
	50
51	השינויים בתפיסת מושג ההזנחה משנות השמונים

53	היקפי ההזנחה - תמונה עמומה וחלקית
56	השירותים המוצעים רב תרבותיות והזנחה 63
65	לקראת סיכום: הטיפול במושג ההזנחה במדיניות החברתית בישראל
68	משיח של סיכון לתפיסה של הזנחה או "הזנחה של ההזנחה"
70	סיכום
72	המלצות
75	ביבליוגרפיה

תקציר

במסגרת דיוני הקרן לילדים ונוער בסיכון, התבקשה חברת "אגורא מדיניות" להגיש נייר הסוקר את הספרות הישראלית וההשוואתית העוסקת בתופעת ההזנחה. במסגרת הסקירה התגלה כי מושג ההזנחה, כתופעה העומדת בפני עצמה ולא כמושג הנקשר בסיכון, מהווה פרדיגמה

אלטרנטיבית לתיאור העדר טיפול או טיפול לקוי בצרכים הבסיסיים של ילדים ומשקי בית ומשמם בסיס לחידושים במדיניות החברתית. מבחינה זו, ההצעה לפתח שירותים המתמודדים עם סוגיית ההזנחה, מציבים את השותפים במיזם בחזית חדשה של מדיניות ילדים נוער ומשפחה.

סקירת הספרות נשענת על בחינת מושג ההזנחה על פני זמן בתחומי העבודה הסוציאלית, החינוך, הבריאות, הפסיכיאטריה, הפסיכולוגיה ההתפתחותית, בריאות הציבור, רפואת ילדים ומקומו של המושג במדיניות החברתית הכוללת ביחס לילדים במצבי עוני ושוליות.

המחקר ההשוואתי מדגיש את ההשפעות הנרחבות שיש להזנחה כתופעה העומדת בפני עצמה ובנפרד ממצבי סיכון. בעוד שמצבי סיכון מסמנים מצב של פגיעה קרובה, רגולציה משפטית ורומזים לפתלוגיה, מושג ההזנחה רך ותהליכי יותר ונוגע בבחינת ההשפעה של אורחות חיים על ילדים. בהתחשב בהיקפי התופעה המתרחבים, מעגל גדל והולך של מדינות פונה לטיפול בהזנחת ילדים כמוקד מרכזי במדיניות החברתית, למרות הקושי להגדיר ולתחזק שירותים לאוכלוסייה זו.

סקירת הספרות מחולקת לשלושה פרקים מרכזיים. הפרק הראשון מניח את התשתית המושגית והמתודולוגית לבחינת התופעה. החלק השני מביא את סקירת הספרות הבינלאומית כמו גם את סקירת תוכניות ההתערבות המרכזיות בעולם. החלק השלישי מביא את סקירת הספרות והמצב בישראל בהיבטים היסטוריים והשוואתיים וכן את סקירת תוכניות ההתערבות הרלוונטיות.

"הזנחת ההזנחה" -

המושג 'הזנחת ילדים' מתאר תופעה חמקמקה בעלת ריבוי מאפיינים והגדרות. הזנחת ילדים איננה נוגעת לאירוע מסויים בחיי הילד או לפעולה כזו או אחרת המופנית כלפיו אלא למצב מתמשך המתאפיין בהעדר יכולת להעניק לילד מענה לצרכיו הבסיסיים שעלול להוביל לבסוף לפגיעה בבריאותו ובהתפתחותו התקינה.

למרות ההכרה המחודשת בתופעת ההזנחה כבעיה חברתית מקובל לכנות את התופעה של דחיקת הנושא לשוליים של המדיניות החברתית כ'הזנחת ההזנחה'. מופעיה הרכים של התופעה מובילים לקושי במציאת הגדרה שאינה ערכית ומתוך כך גם נובע הקושי לקבוע קריטריונים

לאבחון. קשיי ההגדרה ואבחן התופעה מובילים, לא אחת, להעדר הקצאת משאבים לאבחון ופיתוח שירותים.

חסמים אחרים מפני הצבתה של ההזנחה במרכז המדיניות החברתית כרוכים בפרספקטיבות הפרופסיונליות השונות ביחס להזנחה, הרתיעה של אנשי מקצוע מפני פגיעה בפרטיות הפונים, הספקנות כלפי היכולת לתאם בין מקצועות וארגונים, הדגשת סוגיות של זהות, רמת המשאבים הגבוהה הנדרשת, נטייה להדגיש הגנה מפני פגיעה, הקושי להשיג תוצאות מדידות בטווח זמן קצר ואתגר ניהול הידע.

הגדרת מושג ההזנחה

סקירת הספרות ההשוואתית חושפת קושי להגיע להגדרה מוסכמת של תופעת ההזנחה. הקושי בניסוח הגדרה אחידה נובע בין השאר מריבוי הפנים והמרכיבים של מופעי הזנחה. המורכבות של מושג הזנחה, המשתנה בין תרבויות וחברות, מהווה חסם מפני התקבלות של הגדרה משותפת למטפלים בשדה, קובעי מדיניות ולחוקרים. יחד עם זאת, סדר היום של המדיניות החברתית במדינות האנגלו-סקסיות בכלל, ובבריטניה בפרט, הפכו חברות אלו למרחבי ניסוי במדיניות המתמודדת עם ההזנחה. זהו מרכיב באידיאולוגיה של הניו-לייבור החורגת מדיכטומיות של שמאל וימין אשר הפך חלק מקונסנזוס חוצה אוריינטציות פוליטיות. העיסוק הנרחב בנושא במדינות אלו אף הבשיל לפני כשנה לכדי חקיקה חברתית תקדימית באוסטרליה, המסדירה את הטיפול בהזנחה.

ההגדרה המקובלת על ממשלת בריטניה מקפלת בתוכה גבולות רחבים מאוד במונחי מדיניות חברתית (HMSO 2006):

"כשלון מתמשך באספקת הצרכים הפיזיים ו/או הרגשיים הבסיסיים שיכולים להוביל לפגיעה משמעותית בבריאותו והתפתחותו של הילד. העדר היכולת של ההורה או המטפל יכולה להתבטא בחוסר היכולת לספק אוכל, מחסה וביגוד הולם כמו גם בהעדר יכולת להגן על הילד מפגיעות פיזיות ולספק לו נגישות לשירותי בריאות וחינוך. הזנחה אף יכולה לכלול חוסר יכולת להיענות ולהבין את צרכיו הרגשיים הבסיסיים של הילד."

ההגדרה הבריטית נשענת על ידע שנצבר במקצועות רבים אולם לא התמזג לכלל פעולה מארגנת עקב הדומיננטיות של פרידגמת הסיכון המהווה צורת ארגון מובחנת של המדיניות החברתית כלפי ילדים, נוער וצעירים.

בין סוגי ההזנחה המופיעים בספרות ניתן למנות:

1. הזנחה בריאותית: חוסר היכולת של המטפל לספק מענה רפואי ראוי לילד הן בזמן מחלה והן כחלק ממעקב אחר התפתחותו התקינה.
2. הזנחה של הזנה: חוסר היכולת לספק מנות מזון המכילות קלוריות מאוזנות ומגוונות שיאפשרו את התפתחותו התקינה של הילד. בשנים האחרונות אף ישנה הכללה של תופעת השמנת היתר בתוך הגדרות ההזנחה בשל הנזקים ארוכי הטווח של עודף משקל.
3. הזנחה רגשית: חוסר היכולת של המטפל להיענות לצרכים הרגשיים של הילד, לבסס התקשרות הורית, להפגין חיבה ולפתח בטחון עצמי ותחושת זהות בקרב הילד. חוקרים רבים מפרידים צורת הזנחה זו מהתעללות רגשית שמאחוריה עומדת התנהגות מכוונת.
4. הזנחה חינוכית: העדר יכולת לספק גירויים קוגניטיביים, חוסר מעורבות ועניין בלימודיו של הילד והעדר יכולת לתמוך בצרכיו הלימודיים של הילד או להקפיד על נוכחות קבועה בבית הספר.
5. הזנחה פיזית: חוסר יכולת לדאוג לצרכים פיזיים בסיסים ובתוכם לבוש, מזון, נקיון ותנאי מגורים נאותים. הזנחה פיזית קשה ביותר להגדרה עקב הקושי להבחין בינה לבין חוסר יכולת לרכוש מוצרים כתוצאה ממחסור במשאבים וכן בשל הצורך לקבוע עמדה שיפוטית ביחס למינוח "תנאים הולמים".
6. העדר השגחה והנחייה הורית: חוסר היכולת להנחות את הילד ולהשגיח עליו במידה המונעת פגיעה וסיכון של הילד, העדר יכולת לספק השגחה הורית, נטישה של הילד לתקופות ממושכות וחוסר יכולת להציב גבולות המתבטאים בהתנהגות מסכנת של הילד.

ריבוי ההגדרות וההקשרים מכונן באופן טבעי לדגמים הוליסטיים ואקולוגיים. הדגם ההוליסטי מגדיר את כיוון ההתערבויות הרלוונטיות סביב חיי הילד ואילו המודל האקולוגי הנמצא בחפיפה חלקית איתו מרמז על רשת הקשרים של הילד ומשק הבית עם הסביבות. דגמים אלו משמשים אמצעים להתגבר על ריבוי צורות המבט הפרופסיונליות והעדר תיאום בין המערכות הציבוריות והקהילתיות בסביבת הילד.

גורמי סיכון

פרק זה בסקירת הספרות סוקר את סדרת גורמי הסיכון המאפיינים יחידים ומשפחות החיים בהזנחה. גורמי הסיכון המשפחתיים והאישיים המפורטים בסקירה נוטים להיות בקורלציה גבוהה אחד עם השני. צירוף של כמה מהם מעלה את ההסתברות כי תפתח הזנחה אולם לא ניתן להשתמש בהם ככלי לאיתור ילדים או משקי בית מוזנחים. תובנה זו ביחס להבדל בין מתאמים סטטיסטיים לכלי איתור נוגעים גם במה שמזוהה כגורמים סביבתיים להזנחה. כך, למשל, חיים בעוני מאפיינים משפחות רבות החיות בהזנחה, עם זאת מרבית הילדים ממשפחות עניות אינם חווים הזנחה גם כאשר הם סובלים מחסור.

בהקשר זה, יש לזכור, כי בבואנו לבחון את גורמי הסיכון להזנחה עלינו להביא בחשבון אף את הגורמים המקבילים התורמים לחוסן של ילדים וממתנים את השפעות גורמי הסיכון. במחקר שנערך בקרב נשים שחוו הזנחה בילדותן נמצא כי ישנם לפחות שלושה מרכיבים אשר מנעו התפתחות של מחלות בריאות הנפש בקרב נשים אלו ובתוכם: קיום מנגנוני תמיכה, אימוץ אסטרטגיות התמודדות וקיום של תגמולים חיוביים משמעותיים. שלושת הגורמים הללו נוטים לחזק אחד את השני ולכן לחזק את היכולת של הילד החי במשפחה מזניחה לפתח חוסן אישי ולהתמודד עם מצבי הזנחה באופן המקטין את השפעות ההתנהגות המזניחה.

אבחון מצבי הזנחה

בהתחשב במאפיינים של הגדרת הזנחה, כמו גם במורכבות המצבים שבהם מוצאות את עצמן משפחות עם מופעים של הזנחה, נדרשים אנשי מקצוע העוסקים באבחון והערכה לעמוד מול אתגר קשה במיוחד.

מתוך הסקירה ניתן ללמוד כי מודל ההערכה של מצבי הזנחה צריך לכלול הן בדיקת הצרכים של כל פרט במשפחה והן את צרכי המשפחה הכוללים. המודל הבסיסי להערכה, אשר אומץ במדינות רבות בעולם, מבוסס על המודל שפותח בבריטניה וווילס (Framework for Assessment of Children in Neglect and their Family). כלי זה מבוסס על הערכת שבעה צרכים בסיסים להתפתחותם התקינה של ילדים:

1. בריאות
2. חינוך
3. התפתחות רגשית והתנהגותית
4. זהות עצמית
5. מערכת היחסים המשפחתיים והחברתיים
6. המיצוב וההקשרים החברתיים
7. מידת העצמאות וכישורי יכולת הקיום העצמית

על אף הקונצנזוס לגבי מרכיבי בדיקה אלו, ישנו בספרות דיון ער ביחס לצורה בה מתבצעת ההערכה, אילו מרכיבים נבדקים, על ידי מי, מהם מרכיבי הבחינה הפרטניים בכל סעיף, מהי השפעת הבדיקה וכיצד יש לערוך את התאמת הממצאים למענים הזמינים. בתוך אותו שיח מקצועי ניתן לזהות מספר עקרונות המוסכמים על החוקרים בספרות עליהם יש להקפיד במהלך ביצוע אבחון והערכה של מקרים בהם ישנו חשד לקיום הזנחה.

תוכניות התערבות

עולם התוכניות המתמודדות עם הזנחה מגוון ביותר. חלקו נשען על חידושן של אסטרטגיות התערבות שנוסו בעבר ובאחרות החידוש נעוץ בתאום ובדפוס הפעולה של האבחון והזיהוי. כך ניתן למצוא במדינות שנסקרו התערבויות קהילתיות המכוונות להורים או להורים-ילדים

במשותף, תוכניות הכשרה להורות בצורות שונות, תוכניות ביקורי בית, יוזמות התערבות באמצעות מערכות חינוך, תוכניות המכוונות להתערבויות על בסיס רוחתי ותוכניות המבוססות על טיפולים פסיכולוגיים. בשנים האחרונות אף הולך ומתעצם חלקן של התוכניות המכוונות לילדים והמעמידות את הילד במרכז ההתערבות, וכן תוכניות אינטר-דיסציפלינריות המערבות את כל סוגי התוכניות באמצעות תפירת חבילת התערבויות מותאמת למשפחה.

התוכניות המוצגות בסקירה מהוות את אסופת ההתערבויות שזכו בספרות המחקרית לציון "מבטיחות" בהקשר ליכולתן לסייע למשפחות החיות בהזנחה. מושגי העתקת מדיניות policy transfer מקפלים בתוכם קושי של התאמה להקשרים תרבותיים שונים ובהקשר הישראלי זהו קושי ייחודי עקב ההיקף והמאפיינים של קבוצות זהות מסורתיות.

תופעת ההזנחה בישראל

ההקשר הישראלי נבחן על ידנו באמצעות בדיקת מושגי הזנחה בשיח של מערכות הרווחה, המשפט, החינוך והבריאות בישראל, מקומו של המושג בתוכניות הלאומיות ושימוש בביטוי "הזנחה" בהליכים משפטיים הנוגעים לילדים. במסגרת זו נסקרו גם מסמכים ממשלתיים, מדריכים ותוכניות עבודה.

הספרות העוסקת במושג ההזנחה אותו אנו סוקרים מתייחסת אליו עדיין כמושג משני ונלווה למושג הסיכון. המורכבות של ניתוח דפוסי ההתמודדות עם ההזנחה בישראל נוגע להתפתחות מורכבת של המושג על הרקע הסוציולוגי הייחודי של ישראל כמדינה קולטת עליה. מושג ההזנחה במהותו הינו יחסי ותלוי נורמות חברתיות תרבותיות. מכאן, כי בישראל על כל מורכבותה החברתית והרב-תרבותית לבש מושג ההזנחה פנים שונות מקום המדינה ועד למיצובו כחלק מהגדרת הסיכון של ילדים ובני נוער.

בדומה למדינות אחרות בעולם עברה ישראל תהפוכות במדיניות החברתית בנוגע לילדים, הורים ומשקי בית. בתקופה הראשונה לאחר כינונה של מדינת הרווחה בעקבות מלחמת העולם השנייה עמדה ההזנחה במרכז המדיניות החברתית. ההתמודדות עם הזנחה, כפי שנתפסה בשנות החמישים של המאה הקודמת, התאפשרה מתוך ארבעה גורמים:

1. התפתחות במחקר הפסיכולוגי המדעי של הגיל הרך בהקשר מערכות חינוך ציבורי.
2. מעמדה הסמכותי של המדינה כלפי אזרחים ומשקי בית.

3. מאמץ להעניק לאזרח שירותים מן העריסה עד הקבר באמצעות דיספלינות שונות.

4. שיפור ניכר ביכולת הדגימה וניהול הידע במערכות חינוך ובריאות.

באותה תקופה מושג ההזנחה התמקד בשירותים סמכותיים על פלטפורמות ציבוריות בצורה המפקחת על משקי בית. המערכות שאפו לפצות את הילדים המוזנחים באמצעות מגוון שירותים שניתנו להם במרחבים שונים מחוץ למשפחה. הציפיות של המדינה מן המשפחות נגעה לאימוץ הנורמטיביות כפי שמקדמת המדינה בתוך משק הבית והכוונת הילדים לשירותים אותם מציעה המדינה.

בישראל, הצטרפה המגמה העולמית של טיפול בהזנחה לאתגר הייחודי של קליטת עלייה המונית כאשר הגירה תוארה על ידי חוקרים ומעצבי מדיניות כמעבר טראומטי עם פוטנציאל להזנחה. ההזנחה הוגדרה, בשלהי שנות החמישים, על ידי האליטה של העובדים הסוציאליים, רופאים התפתחותיים ופסיכולוגים חינוכיים כמצב בו דפוסים פטריארכליים, עוני, מצבי הגירה, משפחות גדולות והעדר מיומנויות הוריות בגיל הרך פוגמות בבטחון האישי, בכושר ההפשטה, בעושר מילולי ובדפוס החשיבה של ילדים. ההכללה התאורטית כונסה במסגרת מה שכונה 'אינטלגנציה חבולה' ו'ילדים טעוני טיפוח' כמושגים מכוננים בתפיסה החברתית בשנות השישים והשבעים.

כך, בשנותיה הראשונות של המדינה, ההתמודדות עם תופעת ההזנחה נעשתה בעיקר באמצעות אספקת שירותים אוניברסליים מפותחים לאוכלוסייה, הורדת גיל הגן, פיתוח טיפות החלב בכיוונים חדשים, תוכניות הזנה בבתי ספר, העשרה לשונית להורים ועוד. לאחר מכן, עם התבססותו של מושג הסיכון הועבר הדגש של שירותי הרווחה להגדרה והתמודדות עם ילדים ונוער בסיכון.

הצורך בהצבת מושג ההזנחה כמושג מארגן במדיניות הרווחה

המדיניות החברתית בישראל משתנה מתוך חידושי מדיניות שיש בהן שני מרכיבים מרכזיים:

1. איתות שיח, קרי, יצירת שפה או מושגים חדשים אשר פעמים רבות מושאלים ממדינות הרווחה המערביות. השיח החדש נמצא בתחרות וחפיפה עם חלופות נוספות.
2. פיתוח שירותים מוקפד המניע תהליכים ומשנה הנחות יסוד, מגדיר מחדש בעיה ומסמן את החזית הבאה של ההתמודדות עם הבעיות הכרוניות של אוכלוסיות נזקקות.

התפיסה של מושג ההזנחה עומדת בפני שינוי בישראל. בדומה לתהליך שעברו מדינות רבות, הצורך להכיר בתופעה עלה בעיקר מאנשי המקצוע העוסקים בתחום אשר נתקלו בהעדר מענים מותאמים. סקירה זו שואפת להמחיש כי זהו תהליך אוניברסלי אשר ישראל נכנסת אליו באיחור מסויים אך עשוייה לקבל החלטות טובות יותר אם תשען על ההתנסות במדינות שונות.

הפרק בסקירה העוסק בישראל מביא נתונים משוערים לגבי היקף התופעה ומאפייניה. במסגרת זו מוצגות תוכניות התערבות אשר רבות מהן תוכננו להתמודד עם ילדים החיים במצבי סיכון וסכנה ומתמודדות עם הזנחה כתופעה נלווית לתופעת הסיכון.

המסקנה המרכזית העולה מסקירת הספרות מעידה כי ישראל מצוייה בפיגור ניכר ביציאה מפרדיגמה בלעדית של סיכון תוצר שנות התשעים לתפיסה המכוונת שוב אל ההזנחה כמופע רך בקבוצה המכונה "האמצע החסר". מושג "האמצע החסר" נועד לתאר קבוצה רחבה של ילדים החיים בין הקטבים של נורמטיביות מובהקת מחד גיסא ומצבי סיכון מאידך גיסא כאשר צרכיהם אינם מכוסים על ידי השירותים הקיימים. קבוצה זו נדחקה מליבת המדיניות החברתית בשל אימוץ תפיסת הסיכון והפגיעה כמוקד המדיניות, צמצום תקציבי והדגשת יתר של טיפול בקבוצות זהות מובחנות.

אחד החידושים, בהקשר זה, נובע מהתובנה לפיה אין רצף הכרחי בין מצבי הזנחה לבין מצבי סיכון ופגיעה. כך, ישנו צורך בפיתוח תפיסה חדשה המכירה בייחודיות תופעת ההזנחה כמצב חיים העומד בפני עצמו ואינו מושג שולי ונלווה לסיכון ופגיעה. במצב זה מדיניות המתמודדת עם הזנחה מכוונת לאוכלוסיות אחרות מאשר תכניות מן הסוג אליו פונה כיום התכנית הלאומית לילדים ונוער בסיכון.

אפיקי הפעולה האפשריים בתחום ההתמודדות עם סיכון מגוונים ביותר והם ביטוי של השקפת עולם ותפיסות פרופסיונליות שהתפתחו על ידי אנשי מקצוע במהלך הדור האחרון בו תפס מושג הסיכון מקום מרכזי במדיניות החברתית. בניגוד לעיסוק האינטנסיבי במושג הסיכון שהביא עמו הגדרות ופיתוח שירותים נרחב, אין בנמצא קונסנזוס או הסכמה לגבי best practice בתחום ההזנחה, כיוון שסוגיית ההזנחה כקטיגוריה במדיניות החברתית, חזרה אל השיח המקצועי באופן הדרגתי רק בעשור האחרון.

מצטייר הרושם כי ההצעות שהוצגו לקרן תפורות בהלימה לתפיסות המקובלות, אולם יש להוציא מתוכן את ההתבטאויות המכוונות להדגיש רציפות למדיניות הקיימת ולבדל באופן מובהק את הגישה החדשה והמקורית. העיקרון עליו יש להקפיד הוא כי הזנחה אינה המשך או השלמה למדיניות מניעה מול סיכון או גרסא של מדיניות משפחה. **זו חזרה של פרדיגמה ישנה-חדשה הנוגעת לאוכלוסיות שהוזנחו בדור האחרון.**

בחלק מפעולתן ניתן לתאר את המסגרות של מעונות היום, המשפחתונים, המעונות הרב תכליתיים והמועדניות כמסגרות שיש בהן מימדים של התמודדות עם הזנחה. אולם האתוס של השירותים, בחלק הארי, מכוון לסיכון ואינו מאורגן סביב התערבות משפחתית. מכאן, כי כל התערבות ופיתוח שירות שייבחר כהמשך למסגרות אלו או שיתקיים בהלימה אליהן יהיה חייב להגדיר עצמו במונחי טיפול במימדי ההזנחה ולבדל עצמו בתפיסה ובשירות מן הטיפול המכוון למניעה וטיפול בסיכון.

בתנאים אלה הקצאת משאבים נדיבה לתכנית המתמקדת בהזנחה מסמנת פוטנציאל לשינוי פרדיגמטי והחזרת עטרת הטיפול בהזנחה ליושנה. מהלך כזה עשוי לסמן פיתוח מחדש של שירותים שנעלמו ופריצה לקבוצות נזקקות בקרב מה שכינינו "האמצע החסר". במסגרת זו יש לשמור על הנקיון של המושגים וטהרתם, קל וחומר על הכיוונים של פיתוח השירותים. טיפול בהזנחה אינו מדיניות משפחה או ענף נוסף במדיניות השואפת לכסות את כלל הסיכונים מולם ניצבים ילדים, בני נוער ומשקי בית. דווקא האופי המיוחד של פיתוח שירותים בשדה שהוזנח מחייב לומר מה לא יכול להכלל בתכנית מעין זו במקביל לגיבושו של השירות.

כך, בכל דרך פעולה שתבחר לפיתוח שירותים יש לוודא:

1. כי השירות המוצע נמצא בהלימה להגדרת ההזנחה שנבחרה
2. כי גובש מודל אבחון ייעודי לאבחון מצבי הזנחה ונעשה בו שימוש
3. כי האבחון שנערך (לילד/משפחה) מעיד על התאמה לתוכנית

4. כי מודל ההתערבות המוצע כולל גישה חדשנית וייחודית לתחום ההזנחה

5. כי אוכלוסיית ההתערבות אובחנה כסובלת מהזנחה ואינה נכללת בקטגוריה של ילדים המצויים במצבי סיכון וסכנה

חלק א'

הזנחה -

תשתית מושגית ותפיסתית

מבוא

סקירת הספרות העוסקת בילדים החיים בהזנחה, נועדה למפות את המחקר והמדיניות בארץ ובעולם ולהצביע על כיווני פעולה בפיתוח שירותים. הניתוח נועד להקל על קבלת החלטות בהקצאת משאבים לפיתוח שירותים לילדים החיים בהזנחה.

במסגרת דיוני הקרן לילדים ונוער בסיכון, התבקשנו להגיש ד"וח המציג את התמונה העולה מהספרות שנסקרה. בתוך כך התייחסנו לגבולות ולהגדרות של התופעה כמו גם לדילמות

המלוות את ההתמודדות עם תופעת ההזנחה. בעשור וחצי האחרונים רק חלק קטן מהספרות הענפה העוסקת ברווחת הילד התמקדה בהזנחה כתופעה העומדת בפני עצמה ולא כמושג או תופעה הנקשרת במושג הסיכון. בשנים האחרונות צמחה פרדיגמה אלטרנטיבית למצבי הסיכון המדגישה צורות מדיניות וטיפול חדשות בצרכים הבסיסים של ילדים ומשקי בית.

הסקירה מתמקדת במחקר של ההזנחה כקטגוריה מארגנת במדיניות החברתית ובפיתוח שירותים עבור ילדים ומשקי בית. חלק ניכר מהמחקר סביב ההזנחה צמח מן השדה המקצועי בהקשר להיקף הגדול של ילדים החווים מצבי מצוקה שלא נכנסו לתוך הקטגוריות של פגיעה וסיכון.

תחושה זו של אי-נחת בקרב אנשי מקצוע מפרופסיות שונות, נבעה מן הגילוי לפיו לא מתקיים רצף הכרחי בין מצבי הזנחה לבין סיכון ופגיעה. במצב זה נוצר ערעור כפול על המדיניות הקיימת. ראשית, בהקשר לאוכלוסייה העומדת במוקד המדיניות, ושנית, בהקשר להבחנה המהותית בין מושג ההזנחה לבין העקרון המארגן של סיכון.

סקירת הספרות נשענת על בחינת מושג ההזנחה על פני זמן בתחומי החינוך, הבריאות, הפסיכיאטריה, הפסיכולוגיה ההתפתחותית, בריאות הציבור, רפואת ילדים ומקומו של המושג במדיניות החברתית הכוללת ביחס לילדים ועוני. חלק משמעותי מהמחקרים בתחום זה שואף לבסס את ההזנחה כמושג מוביל בתפיסה ובהתמודדות עם הצרכים של ילדים ומשקי בית במונחי הרווחה הכוללת והבטחת בטחונם. קבוצה אחרת של מחקרים ועבודות, שבוצעו במכוני מחקר שונים, מכוונים אנשי מקצוע להתמודדות מערכתית עם ההזנחה כפרקטיקה המחייבת שותפות בין סוכניות ובעלי מקצוע שונים. בתוך קטגוריה זו, ישנו מחקר המתמקד בילד ובצרכים שלו מתוך שאיפה להגיע לכיסוי מרחבי ההתערבות הנדרשים לטיפול בהזנחה. קבוצה אחרונה של מחקרים בקטגוריה זו נשענת על פירוק של מרכיבי ההזנחה כגון צרכים בסיסים, הורות, חסרים פסיכולוגיים וקוגניטיביים וכו'.

קטגוריה נוספת של מחקרים ועבודות אקדמיות מתמקדת בהארת התופעה מבחינת היקפי אוכלוסייה, יצירת תורות אבחוניות ייעודיות ולבסוף הצגת אינדיקטורים לאבחונים ומדדי הערכה למדינות אחרות. הסוג האחרון של המחקרים נוגע בחקרי מקרה והערכת תוכניות ממשלתיות שונות להתמודדות עם הזנחה.

ההקשר הישראלי נבחן על ידנו דרך בדיקת מושגי הזנחה בשיח של מערכות הרווחה, המשפט, החינוך והבריאות בישראל, מקומו של המושג בתוכניות הלאומיות ושימוש בביטוי "הזנחה" בהליכים משפטיים הנוגעים לילדים. במסגרת זו נסקרו גם מסמכים ממשלתיים, מדריכים ותוכניות עבודה.

דגש מיוחד הונח על החפיפה החלקית בין מושג המניעה בתוכנית הלאומית לילדים ונוער בסיכון לבין מושג ההזנחה. כמו כן נבחן המושג הזנחה בפרספקטיבה היסטורית של המדיניות החברתית המוליכה למושג 'טעוני טיפוח' כפי שנטבע על ידי פרופ' פרנקנשטיין בשנות השישים.

המחקר ההשוואתי מדגיש את ההשפעות הנרחבות שיש להזנחה כתופעה העומדת בפני עצמה ובנפרד ממצבי סיכון הזוכים לטיפול. בהתחשב בהיקפי התופעה המתרחבים, מעגל גדל והולך של מדינות פונה לטיפול בהזנחת ילדים כמוקד מרכזי במדיניות החברתית, למרות הקושי להגדיר ולתחזק שירותים לאוכלוסייה זו.

הזנחת ההזנחה

המחקר של המדיניות החברתית החזיר בשנים האחרונות את הדיון במושג ההזנחה לאחר תקופה ארוכה שכונתה "ההזנחה של תופעת ההזנחה".

המושג הזנחה, בעשורים האחרונים, שימש כחלק מהגדרה משפטית לצורך קביעת מצבם של ילדים, בסיס פעולה להתערבויות מינמום במסגרת מערכות הבריאות והחינוך, הגדרה של מגוון תופעות רחב ביותר בקרב הפונים לשירותי הרווחה ומושג שיורי לתפיסת הסיכון. עם זאת,

מושג ההזנחה לא הפך מושג מארגן למדיניות מערכתית המכוונת לטיפול בילדים וממשקי בית שהוגדרו כחיים בהזנחה.

'הזנחה', כמושג מארגן של התערבות או מדיניות חברתית המכוונת לצורך של הבטחת רווחתם ובטחונם של ילדים, הופיע מחדש רק בשנים האחרונות בשני הקשרים:

- א. ההתמקדות במדיניות המתמודדת עם מצבי סיכון, חשפה קבוצה גדולה של ילדים אשר הקטגוריה של סיכון אינה מכילה אותם או מתארת את צרכיהם. המחשבה לפיה מושג ה"מניעה" של מצבי סיכון מקפל בתוכו התמודדות עם הזנחה התברר כשגוי.
- ב. שינוי פרדיגמה במדיניות החברתית ומעבר מניהול סיכונים להתמודדות עם הזנחה המוגדרת כחוסר יכולת מתמשך להענות לצרכים פיסיים, פסיכולוגיים וקוגניטיביים של ילדים שיש להם השלכות קריטיות על רווחתו והתפתחותו.

המעבר ממניעה וניהול סיכונים לתפיסה של הזנחה מסמן שינוי מהדגשת ההגנה מפני פגיעה לגישה המבטאת הענות לצרכים פיסיים, פסיכולוגיים והתפתחותיים בסיסיים. מדיניות הממוקדת בטיפול בהזנחה יוצרת תמהיל חדש של אוכלוסיית יעד לטיפול.

התפתחות מדיניות המתמודדת עם ההזנחה בתחום העבודה הסוציאלית ולא במסגרת שדות של מערכות החינוך ובריאות הציבור כרוכה במספר גורמים. בהיבט ההשוואתי מדובר בתהליך הדרגתי, אשר פסח על ישראל, ובמהלכו מוקמים מיניסטריונים המטפלים בחינוך, בריאות, רווחה בתוך מערך אדמינסטרטיבי אחד.

בשעה שמושג הסיכון נמצא במעגל ההתערבות המובהק של העבודה הסוציאלית כפרופסיה מתערבת ראשונה, הרי שתחום ההזנחה דורש התבוננות אינטגרטיבית יותר כיוון שסיכון ומניעה פועלים בתוך השדה של מניעת Harm ותחזוקה של בעיות חברתיות, ומכאן שמושג ההזנחה מכון לייעדים שאפתניים יותר מלכתחילה.

אם בעבר היה עשוי המעבר מפרדיגמה אחת לשנייה להיות דיכוטומי כפי שארע בין שנות השבעים לשמונים הרי עתה אנו למדים כי יש קונצנזוס לפיו מושגים שונים מתארים מצבי חיים שונים וצרכים שונים של משקי בית וילדים.

מושג ההזנחה בהופעתו המחודשת מכון לקבוצה גדולה מאד. בחלק מהמדינות רוב הילדים אשר נזקקים לסיוע של המדינה, על מנת לספק את הצרכים הבסיסים המינימלים לקיום אשר

יבטיחו את התפתחותם התקינה, אינם נמצאים כזכאים לקבלת שירותים רבים. הילדים ומשקי בית בקטגוריה זו מוכרים ככאלו החיים בהזנחה על ידי המערכות החברתיות אולם אינם מגיעים לסף אשר יצדיק טיפול, זכאות והקצאת מקורות. מכשול זה מתואר בספרות במונחי מחסום "סף הכניסה" (Threshold) ונמצא בבסיס הטענה לפיה יש מאגר סמוי של ילדים החיים בהזנחה המורכב מרוב הילדים המדווחים על ידי המערכות השונות.

מה נכלל תחת תופעת ההזנחה

הזנחה היא מצב מתמשך בו נפגעים רווחתו, בריאותו ובטחונו של הילד בשל קשיי תפקוד וחסמים מפני מילוי הצרכים המבטיחים התפתחות תקינה. צרכים אלו נמנים על השדות הבאים:

1. צרכים משפחתיים קהילתיים - קיומה של משפחה רחבה מתפקדת, רמת השתלבות של המשפחה במסגרות הקהילתיות, רמת ההון החברתי והליכודות בקהילה בתוכה מתגורר הילד והיכולת של משק הבית ליצור יחסי אמון בקהילה.

2. מסוגלות הורית - מילוי צרכים פיזיים בסיסים, הבטחת בטחונו של הילד, פיקוח והשגחה, תמיכה רגשית, גירוי קוגניטיבי, קביעת גבולות והכוונה ויציבות.
3. צרכים פסיכולוגיים-התפתחותיים - התפתחות רגשית והתפתחותית תקינה, עמידה בסטנדרטים המקובלים לקבוצת הגיל, קיום יחסים חברתיים ומשפחתיים משמעותיים ויכולת לפתח זהות, להציג את "האני" ולפתח כישורי דאגה עצמית.
4. גורמים סביבתיים - הכנסות של משק הבית, סוג והיקף תעסוקה של הורים, תנאי הדיור והסביבה בתוכה מתגורר הילד.

הגדרה זו מוציאה מתחום ההזנחה:

- א. משקי בית בהם הבעיה העיקרית היא מחסור בהון המתבטא בעוני
- ב. ילדים הנמצאים בקטגוריה של סיכון ופגיעה הזקוקים לפרקטיקות המספקות הגנה בניגוד לילדים החיים בהזנחה אשר הם ומשפחותיהם זקוקים לתמיכה והכוונה.

דילמות קשיים ואתגרים לקביעת מדיניות ופיתוח שירותים

1. בחירת תמהיל המגדיר איזה סוג והיקף מחסור בצרכים יהווה קריטריון להזנחה
2. העדר יכולת להשיג הסכמה ביחס למושג הזנחה שאינו תלוי ערכים
3. חשש לתייג משפחות נורמטיביות
4. המעבר ממדיניות סיכון הבנויה סביב ניהול ארוע למדיניות המדגישה תהליכים

5. מתח ארגוני בין הצורך להשיג תוצאות לבין טווחי הזמן של התמודדות עם הזנחה
6. כניסה לשדה בו חסרים היתרונות של עבודה עם החוק ובצל החוק
7. שלב ההתערבות - במונחי גיל והבשלות של משק הבית
8. משך ההתערבות ואופייה בצורה שאיננה מייצרת תלות
9. אמונה רווחת שהזנחה פחות חמורה מסיכון
10. "מסריח, מלוכלך ושמח" - המנעות מהסתכלות רומנטית על העוני

חלק ב'

סקירת ספרות השוואתית

התפתחות המושג

'הזנחה' נחשבת לביטוי הפאסיבי הנמצא בקצה הרצף של התנהגויות המוגדרות כ-Abuse, כאשר מינוח זה מציין "טיפול שאינו ראוי" באנשים. במצב זה, האדם האחראי על רווחתו של הילד נכשל במתן מענה ראוי לצרכים בסיסיים.

המושג 'הזנחה' בהקשר תנאי חייהם של ילדים מתחיל להופיע בתקופה הויקטוריאנית, במקביל לצמיחתם של "בתי העניים" באנגליה ואירלנד. הופעתו של המושג נקשרת בהגדרת העוני כבעיה חברתית ובד בבד בלגיטימציה החברתית להתערבות במגוון תופעות שנקשרו לחיים בעוני, ובתוכם מצבים שחרגו מן התפיסות הנורמטיביות לגבי גידול ילדים במשפחות בורגניות בנוסח של המאה ה-19.

עם צמיחתה של מדינת הרווחה והחקיקה החברתית שליוותה אותה, עברה תפיסת העוני והאנשים החיים בעוני מעבר - מתפיסת העניים כאחראים בלעדיים למצבם לתפיסה לפיה עוני הוא גם בעיה מוסדית תוצר מבנים חברתיים. הפועל היוצא של שינוי תפיסתי זה בא לידי ביטוי, בין השאר, בחקיקה נרחבת המגדירה את תפקיד המדינה בסיוע לאנשים החיים בעוני, לצד הגדרת זכויות העניים ובתוך כך הטלת מגבלות על המדינה מלהתערב במצבי חיים הנובעים מעוני ללא הוכחת פגיעה.

ומכאן, כי הגדרה של הזנחה, כמאפיין הנקשר בעוני, אינו יכול לעמוד בפני עצמו, ואכן משנות החמישים מוצמד המושג הזנחה למופעים נוספים המוגדרים בצל החוק "ילדים במצבי הזנחה וסיכון", או "ילדים הסובלים מהתעללות והזנחה".

התפתחות החקיקה והמענים לילדים המוגדרים כסובלים מהזנחה בהקשר מצבי סכנה וסיכון מביאים לירידה מתמשכת בעניין של קובעי מדיניות באוכלוסייה המוזנחת ללא פתולוגיות או סבירות גבוהה לפגיעה. היקפי התקציבים המופנים ליצירת מענים עבור ילדים במצבי סיכון במסגרות מוסדיות, חוץ ביתיות וקהילתיות משקפים את המודעות הציבורית לצורך בהפנייה של ילדים אלו לטיפול של מערכות הרווחה. כתוצאה מכך, הממשלה וארגוני מגזר שלישי פיתחו קשת רחבה של מענים על רצף שבין מניעה לענישה וטיפול הן בקורבנות והן בפוגעים.

החל משנות התשעים של המאה העשרים, ובעקבות מחקרים אשר בחנו את הסיבות בעטיין הופנו ילדים ומשפחות לשירותי הרווחה, נמצא כי לצד הירידה בהפניות של ילדים ונוער על רקע

מצבי סיכון וסכנה ישנה עליה מתמדת באבחוני ילדים החיים במצבי הזנחה. בשנים אלו עולה המודעות בקרב אנשי מקצוע למופעי ההזנחה שאינם נקשרים בהכרח למופעי סיכון וסכנה ומתחיל מעקב אחר התופעה כשלעצמה. אחד הביטויים המרכזיים של השינוי התפיסתי ביחס לתפיסת המושג כמתאר תופעה נפרדת נמצא בסקר הלאומי הבוחן את היקפי תופעות ההזנחה וההתעללות בילדים שנערך בארה"ב (NIS - National Incidence Study of child Abuse and Neglect). מחקר מקיף זה נערך אחת לעשור בממוצע. ה-NIS-3 אשר נערך בין השנים 1992-1993 ופורסם בשנת 1995, מפריד לראשונה את הגדרת ההזנחה מהקשרים אחרים כקטגוריה אוטונומית ונפרדת להתייחסות ומדידה.

העלייה החדה במימדי התופעה הביאה למודעות גוברת הן של חוקרים והן של אנשי מקצוע ביחס לצורך לבחון אותה במנותק מתופעות המזוהות עם התעללות, סיכון וסכנה. המחקרים הראשונים אשר עסקו בילדים החיים בהזנחה כינו אותה 'הסינדרלה' של הסוגיות המעסיקות את מערכות הרווחה הודות לתשומת הלב והמענים המועטים שהופנו אליה ביחס למידע, לחקיקה ולמענים שפותחו עבור ילדים שהטיפול הלא נאות בהם עבר את הסף הנקבע בחוק וחדר לתחום של מצבי סיכון וסכנה.

המושג 'הזנחת ילדים' מתאר תופעה חמקמקה בעלת ריבוי מאפיינים והגדרות. הזנחת ילדים איננה נוגעת לאירוע מסויים בחיי הילד או לפעולה כזו או אחרת המופנית כלפיו אלא למצב מתמשך המתאפיין בהעדר יכולת להעניק לילד מענה לצרכיו הבסיסיים המוביל לבסוף לפגיעה בבריאותו ובהתפתחותו התקינה.

למרות התפתחות ניכרת מבחינת ההכרה בתופעת ההזנחה כבעיה חברתית שמימדיה מתרחבים, מקובל לכנות את התופעה 'הזנחת ההזנחה'. מופעיה הרכים של התופעה המובילים לקושי במציאת הגדרה שאינה רלטביסטית, ומתוך כך גם לקושי לקבוע קריטריונים לאבחון, מובילים להעדר הקצאת משאבים לאבחון ופיתוח שירותים. חלק ניכר מהקשיים באבחון והתייחסות לתופעה נובע מהעדר מדיניות לאומית כוללת לתופעה. העדרה של הגדרה ברורה מה כוללת התופעה ואיזה מאפיינים יש לה מתבטאת בהעדר מודעות מספקת של אנשי מקצוע, וכפועל יוצא, אבחון חסר של התופעה ועיכוב בפיתוח שירותים מותאמים.

העלייה במודעות לתופעה בשנים האחרונות לא שינתה עמדות מושרשות וביקורתיות. מחקרים שונים בתחום מעידים כי תופעת ההזנחה עדיין מרתיעה אנשי מקצוע רבים החוששים מהצגת

שאלות למשפחות המופנות אליהם על מנת שלא להיות פוגעניים. אבחון של מצבי הזנחה, יותר מאשר כל תחום אחר, מחייב הגברת המודעות של אנשי מקצוע ממספר דיספלינות, פיתוח של פרוטוקול אבחוני רגיש והגדרה של תפקיד העובדים הסוציאליים כמנהלי-מקרה מול גורמים שונים הבאים במגע עם ילדים הסובלים מהזנחה.

הנתונים המגיעים ממחקרים בינלאומיים מצביעים על מגמה לפיה תשעה מכל עשרה ילדים הסובלים מהזנחה, אינם זוכים למענים מהרשויות. מעט מאד ידוע על מניעה אפקטיבית של הזנחה או על היכולת להתמודד עם השפעותיה בטווח הארוך. עם זאת, ישנם מענים שהוכחו כמוצלחים, בייחוד בתחומי הבריאות וההתפתחות התקינה של ילדים במשפחות עניות. זו יכולה להיות נקודת המוצא לפיתוח מענים משולבים לטיפול בילדים הסובלים מהזנחה.

הספרות בתחום ההזנחה מניחה כי התמודדות טובה עם התופעה כרוכה בשיפור היכולת ההורית של ההורים להעניק את הטיפול המיטיבי לילדיהם. במקביל, קיומם של השירותים האוניברסליים המספקים מענים בתחומי הנגישות לבריאות, בריאות הנפש, ארוחות בבתי ספר ודיוור ציבורי ראוי מצמצם את היקף התופעה ומאפשר להתמקד באוכלוסיות בעלות סיכון גבוה. עם זאת, בכל המדינות, עם שחיקתם של שירותים אלו ישנה עלייה חדה בנתונים על ילדים החיים בהזנחה.

הזנחה - הקושי והמורכבות בהגדרת המופע

הקושי בניסוח הגדרה נובע בין השאר מריבוי הפנים והמרכיבים של מופעי הזנחה. מורכבות ההזנחה, המשתנה בין תרבויות וחברות שונות, הקשה על גיבושה של הגדרה משותפת לבעלי תפקידים בשדה ולחוקרים. במידה ובוחנים את ההגדרות השונות של התופעה ניתן להבחין כי ישנה הסכמה לפיה הזנחה מתארת מחדל או העדר פעולה. המופע של סיכון וסכנה, מנגד, מסמן מצב בו ניתן לתאר מגוון של פעולות המבוצעות כלפי ילד אשר יש לפעול למניעתו.

ההגדרה המקובלת על ממשלת בריטניה (HMSO 2006):

"כשלון מתמשך באספקת הצרכים הפיזיים ו/או הרגשיים הבסיסיים שיכולים להוביל לפגיעה משמעותית בבריאותו והתפתחותו של הילד. העדר היכולת של ההורה או המטפל יכולה להתבטא בחוסר היכולת לספק אוכל, מחסה וביגוד הולם כמו גם בהעדר יכולת להגן על הילד מפגיעות פיזיות ולספק לו נגישות לשירותי בריאות וחינוך. הזנחה אף יכולה לכלול חוסר יכולת להענות ולהבין את צרכיו הרגשיים הבסיסיים של הילד."

הספרות של ההזנחה, אשר עיצבה את המדיניות כלפי הזנחה בעולם האנגלו-סכסי מכוונת להעדר יכולת של הורים לספק צרכים. במסגרת המרחבים בהם ניכרת התופעה אפשר לציין את הסוגים הבאים.

בין סוגי ההזנחה המופיעים בספרות ניתן למנות את:

1. הזנחה בריאותית: חוסר היכולת של המטפל לספק מענה רפואי ראוי לילד במהלך מחלה והעדר מעקב אחר התפתחותו התקינה.
2. הזנחה של הזנה: חוסר היכולת לספק מנות מזון המכילות קלוריות מאוזנות ומגוונות שיאפשרו את התפתחותו התקינה של הילד. בשנים האחרונות אף ישנה הכללה של תופעת השמנת היתר בתוך הגדרות ההזנחה בשל נזקיה ארוכי הטווח.
3. הזנחה רגשית: חוסר היכולת של המטפל להיענות לצרכים הרגשיים של הילד ובתוך כך לבסס התקשרות הורית, חוסר יכולת להפגין חיבה וחוסר היכולת

לפתח בטחון עצמי ותחושת זהות בקרב הילד. חוקרים מסויימים מפרידים זאת מהתעללות רגשית שמאחוריה עומדת התנהגות מכוונת.

4. הזנחה חינוכית: העדר יכולת לספק גירויים קוגניטיביים, חוסר מעורבות ועניין בלימודיו של הילד והעדר יכולת לתמוך בצרכיו הלימודיים של הילד או להקפיד על נוכחות קבועה בבית הספר.

5. הזנחה פיזית: חוסר יכולת לדאוג לצרכים פיזיים בסיסיים, ובתוכם לבוש, מזון, נקיון ותנאי מגורים נאותים. הזנחה פיזית קשה ביותר להגדרה עקב הקושי להבחין בינה לבין חוסר יכולת לרכוש מוצרים כתוצאה ממחסור במשאבים וכן בשל הצורך לקבוע עמדה שיפוטית ביחס להגדרה של תנאים הולמים.

6. העדר השגחה והנחייה הורית: חוסר היכולת להנחות את הילד ולהשגיח עליו במידה המונעת פגיעה וסיכון של הילד, העדר יכולת לספק השגחה הורית, נטישה של הילד לתקופות ממושכות וחוסר יכולת להציב גבולות המתבטאים בהתנהגות מסכנת של הילד.

ההגדרות השונות של הזנחה כוללות ברובן את המרכיבים הללו כאשר בכל ניסוח יש תמהיל שונה של התנהגות. חלק מן הויכוח על ההגדרה נוגע בשאלה האם הילדים מוזנחים עקב גרימת נזק מכוון (אותו משייכים בד"כ לתחומי ההתעללות והפגיעה) או שמא נגרם הנזק כתוצאה הנגרמת מהתעלמות או מסדרי עדיפות מתחרים של המטפל. אנשי מקצוע אחרים מבליטים את פעולת ההורים התורמת להזנחה אולם מזהירים מפני שימת דגש חזק מידי על בחינת כוונות ההורים. החשש של חוקרים אלו קשור בהשמת ההורים או המשפחה במרכז על חשבון בניית מעטפת טובה סביב הילד.

מרכיב נוסף שמשתנה בין ההגדרות כרוך בהתייחסות למשך ההזנחה. כך יש הגדרות הכוללות הזנחה כרונית, קצרת טווח או כזו המתבטאת באוסף של ארועים מבודדים. מרבית ההגדרות מדגישות את הנזקים הנובעים מהזנחה מתמשכת. אולם חלק אחר מן המאמץ להגדיר הזנחה משרטט משבר המתרחש על רקע קושי של המטפל או כלל המשפחה. בספרות מתארים כהזנחה מתמשכת גם אוסף של ארועים קטנים המתרחשים על פני תקופה ארוכה.

השלכות החיים בהזנחה

ההשלכות של חיים בהזנחה על ילדים מופיעים בספרות המחקר בכמה הקשרים. אחד ההקשרים הבולטים נוגע בהתפתחות פיזית ובייחוד בהשפעה של הזנחה על ההתפתחות הקוגניטיבית והרגשית. מחקרים ברוח זו, מניחים דגש על השנים הפורמטיביות בהן מתעצב מוחו של הילד. בתקופה זו, חסך בגירויים קוגניטיביים ורגשיים יתבטאו בבעיות לימודיות, רגשיות ונפשיות שילוו את הילד בשארית חייו. נתח גדול מתוך הספרות העוסקת בנזקים של ההזנחה נוגעת לאיכות ההתקשרות בגיל הרך. התקשרות עם דמות המטפל, החל מינקות, נקשרת ביכולת לפתח תחושת זהות ובטחון אצל הילד הנוצרת מתוך ההיענות לצרכיו. העדרה של התקשרות חיובית או היענות לצרכים מתבטאת במגוון תופעות החל מאפטיות וכלה בתוקפנות כתגובה להתקשרות הורית לקויה.

עמדה ביקורתית כלפי מחקר המדגיש התפתחות בגיל הרך ומתמקד בהורות מציעה פרפסקטיבה רחבה יותר של התפתחות וגמישות קוגניטיבית רגשית עד גיל העשרה. מכאן, טוענים המבקרים של מדיניות המתמקדת בגיל הרך כי יש לפתח מענים לכל טווח הגילאים של ילדים ולא להתמקד בניסיון לשנות דפוסי הורות או לספק שירותים בגיל הרך.

הדגש על קבוצות גיל מבוגרת יותר מתמקד בילדים בגיל בו הם חשופים למערכת החינוך בשנים הראשונות של הלימודים. ילדים הסובלים מהזנחה נוטים יותר להיות מאובחנים כסובלים מהתפתחות פיזית, רגשית וקוגניטיבית לקויה. לאורך שנות הלימודים בבית-הספר היסודי נוטים ילדים אלו להיות מבודדים חברתית וחסרי כישורים חברתיים מספיקים. תופעות של אגרסיביות, תשישות, אפטיות, לבוש מרושל והיגינה לקויה מהווים, גם הם, מאפיינים של הזנחה המתבטאים בגיל זה. ילדים מוזנחים, הצמאים למגע ולתשומת לב, אף נוטים יותר להיות קורבנות להתעללות מינית.

בגיל ההתבגרות נוטים ילדים הסובלים מהזנחה לנשור מבית הספר, להמשיך במסלול הנסיגה החברתית, להמצא בסיכון לניצול ולהתחיל, לא פעם, להשתמש בחומרים ממכרים. מספר מחקרים אף קשרו שיעורים גבוהים יותר של ניסיונות התאבדות, התנהגות אלימה ונטייה אנטי סוציאלית בגיל ההתבגרות, לילדים שחוו הזנחה מתמשכת.

בבגרותם, ילדים שסבלו מהזנחה נוטים לפתח דפוסי התנהגות בעיתיים עם בני זוג והסביבה החברתית. יחסים אלו נוטים להיות משבריים כאשר הם עצמם נתונים בסיכון גבוה לסבול

מהתמוטטויות נפשיות. נשים שחוו הזנחה בילדותן נוטות ללקות בדכאון בשיעורים כפולים מאשר נשים אחרות באותה קבוצת גיל, להרות בגיל מוקדם יותר ולקיים מערכות יחסים המתאפיינות באלימות.

מעט מאוד מחקרים שיטתיים עקבו אחר ילדים שסבלו מהזנחה החל בגיל הינקות. עם זאת, במחקרים שבדקו אוכלוסיות בוגרות נמצא כי רבות מהנשים שסבלו מהזנחה נטו לעזוב את ביתן ולחיות עם בני זוג במערכות יחסים אלימות. "מחקרי אחים" שנעשו על ילדים שהוצאו ממשקי בית שהוגדרו כמזניחים והועברו למסגרות חוץ ביתיות תומכות בגיל צעיר העלה כי ילדים שגדלו במסגרות מגוננות הגדילו את סיכוייהם להתגבר על השלכות ההזנחה. מחקרים אלו עומדים בסתירה לדימוי פופולרי של מסגרות חוץ ביתיות המדגיש את הדיכוי הפוטנציאלי במוסדות טוטאליים.

הקשרים וסיבות להתפתחות הזנחה

הזנחה אינה תופעה חד מימדית אלא מופע שהוא תוצר של קשרי גומלין בין גורמים שונים. אחד הדגמים המסייע להבין את התופעה להזנחה שואף להסבר "אקולוגי" המקיף את המישור האישי, הבין אישי והמשפחתי כמו גם את קשרי הגומלין עם ההקשר הקהילתי, המוסדי והחברתי. המודל האקולוגי מדגיש את האינטראקציות בין גורמי הסיכון, ברמות שונות, אך אינו נותן משקל לגורמים מבודדים בפענוח התופעה. המודל האקולוגי הוא המקיף ביותר בזיהוי גורמים וקשרים סיבתיים התורמים להזנחה אולם מכון לפתרונות הוליסטיים אשר מחייבים השקעה גדולה ורמה גבוהה מאוד של תיאום בין אנשי מקצוע וארגונים סביב המשפחה לאורך זמן.

ברמת הפרט והמשפחה המחקר מזהה מאפיינים של פרטים ומשפחות הנוטות להיות בסיכון לחוות הזנחה:

- הורים יחידנים
- אמהות צעירות
- אמהות החוות בידוד חברתי
- משפחות גדולות מרובות ילדים והריונות לא מתוכננים
- פגים או יילודים במשקל נמוך מאד
- משפחות בעלות הכנסות נמוכות
- אבטלה של הגורם המטפל
- השכלה נמוכה של המטפל
- יחסים רווי קונפליקטים או אלימות במשפחה
- שימוש בחומרים ממכרים על ידי ההורה המטפל
- הורה הלוקה במחלת נפש לרבות דכאון

- היסטוריה של הזנחה וטיפול לקוי של בני המשפחה והמטפלים
- תהליכי התקשרות לקויים של המטפלים עם הוריהם
- דימוי עצמי נמוך של האם
- משפחות המתאפיינות ברמת ארגון נמוכה עם מעט מאד אינטראקציות חיוביות בין המטפל לילדים
- הורים בעלי רגישות והענות נמוכה לילדיהם

גורמי סיכון משפחתיים ואישיים בדגם האקולוגי נוטים להיות בהתאמה גבוהה אחד עם השני. הם מעלים את האפשרות שהזנחה תתקיים אולם לא ניתן להשתמש בהם בקלות כאינדקטור לסיכון, קל וחומר לזהות הזנחה במונחים של אבחון מובהק. קושי זה עולה גם בהקשר עם גורמים סביבתיים. כך, למשל, חיים בעוני מאפיינים משפחות רבות החיות בהזנחה, אך עם זאת מרבית הילדים ממשפחות עניות אינם חווים הזנחה גם כאשר הם חווים מחסור. מסיבה זו, מדינת הרווחה האוניברסלית כוונה שירותים שנתפסו כמונעים הזנחה לאוכלוסיות מאוד רחבות. ההנחה המרכזית היתה כי בשיטה זו יכוסו משקי בית מזניחים. דפרנציאציה בשירותים בהקשר רב תרבותי-תרפוייטי, פרסונליזציה של שירותים, שיקולי עלות ומעבר לעבודה סוציאלית מתמחה לא מאפשר יותר התמודדות עם הזנחה בשיטות שאולי התאימו לתקופה של מדינת הרווחה בראשית דרכה.

ההקשר הבין-דורי של ההזנחה לא מפותח אף שמושגי תרבות העוני הפכו חלק מן השיח על בעיות חברתיות. את ההקשר הבין-דורי ניתן לזהות בהעברה של תוצאות ההזנחה דרך הקושי של הורה מוזנח בעצמו בהתקשרות. כך, ניתן לזהות כי הורה מטפל אשר חווה הזנחה בילדותו סובל ממגבלה בכישורים החברתיים וביכולת לפתח ולהנחיל כישורים אלו. רבים מההורים המזניחים מאופיינים בהעדר בסיס רגשי יציב משל עצמם ובקיום מכלול מצטבר של מרכיבי סיכון להתפתחות מצבי הזנחה במשקי בית.

זיהוי של קשיים אלו הביא כבר בשנות השישים של המאה הקודמת לפיתוח שירותים הממוקדים "באם ובילד" כגורם התערבות ראשון במשקי בית מזניחים. גישה זו היתה בהלימה לעמדות של השמרנים והפמיניסטיות כאחד. עם זאת, בשנים האחרונות גוברת ההכרה כי השירותים צריכים להתרחב ולכלול גם את האב, האחים והמשפחה המורחבת כאשר הם מאורגנים סביב הילד

המוזנח. זו מורשת הפוטנציאל של התבדרות או קקפוניה בהתמודדות עם הזנחה וכאן נעוצה אחת הסיבות להפיכתו של המושג לחלול ומאוחר יותר להזנחתו.

צורת התבוננות שנתפתחה בשנות השמונים, לאחר שנצטבר מחקר על הזנחה, התמקדה בחוסן ופחות בקושי. היה זה מחקר שאפיין עמדות ימניות שיפוטיות כלפי עניים, יאוש מקשיים מול פתלוגיות כמו גם תקינות פוליטית ליברלית. החיפוש אחר גורמים הממתנים את השפעות גורמי הסיכון חשף עקרונות טיפוליים בהביוורליים. במחקר שנערך בקרב נשים שחוו הזנחה בילדותם נמצא כי ישנם לפחות שלושה מרכיבים אשר מנעו התפתחות של מחלות בריאות הנפש בקרב נשים אלו - קיום מנגנוני תמיכה, אימוץ אסטרטגיות התמודדות וקיום של תגמולים חיוביים משמעותיים. בגלגול הוולגרי האחרון הפכה גישה זו למעין דת של "למידה מהצלחות".

מנגנוני תמיכה בילדות הוגדרו כקיום יחסים תומכים עם דמות משמעותית בין אם מדובר בקרוב משפחה, מורה או שכן, אליו ניתן היה לפנות בעת משבר אשר יכול היה לספק נחמה ולהוות דוגמא אישית חיובית עבור הילד. מגוון עצום של פעילות חברתית התנדבותית צמח מתוך תובנות ברוח זו. תחת הקטגוריה של אימוץ מנגנוני הישרדות וכישורי חיים נכללו מגוון התנהגויות החל מהיכולת לנהל מצבי משבר, אימוץ גישה פרקטית לפתרון בעיות, תכנון לעתיד של צעדים המפחיתים את המצבים המשבריים במשפחה, כמו גם היכולת לפתח תפיסת עצמי חיובי וגישה אופטימית לחיים. בנוסף לכך ילדים שהצליחו להשיג תגמול חיובי משמעותי מחוץ למשפחה, בין אם מדובר בהישגים אקדמיים, השתלבות בקהילה או סטטוס חברתי הקטינו את מחירי ההזנחה. שלושת הגורמים הללו נוטים לחזק אחד את השני ולשפר את היכולת של הילד החי במשפחה מזניחה לפתח חוסן אישי.

הערכה של מצבי הזנחה

מורכבות ההגדרה של הזנחה, כמושג החוצה דיסיפלינות, לצד ריבוי מצבי החיים הרלבנטיים במשקי בית מהווה אתגר מורכב עבור אנשי מקצוע המפתחים שירותים סביב מושג זה. כנקודת מוצא פרגמטית ניתן להציע כי מודל ההערכה של מצבי הזנחה צריך לכלול את הערכת הצרכים של כל פרט במשפחה כמו גם את צרכי המשפחה הכוללים. המודל הבסיסי להערכה שאומץ במקומות נוספים בעולם מבוסס על המודל שפותח בבריטניה וווילס (Framework for Assessment of Children in Neglect and their Family). כלי זה מבוסס על הערכת שבעה צרכים בסיסיים להתפתחותם התקינה של ילדים:

1. בריאות
2. חינוך
3. התפתחות רגשית והתנהגותית
4. זהות עצמית
5. מערכת היחסים המשפחתיים והחברתיים
6. המיצוב וההקשרים החברתיים
7. מידת העצמאות וכישורי יכולת הקיום העצמית

למרות הקונסנזוס התאורטי סביב מרכיבי בדיקה אלו, יש בשדה המדיניות דיון ער ביחס לצורה בה מתבצעת ההערכה. סוגיות כמו בחירת המרכיבים נבדקים, זהות הגורם המאבחן, פירוט מרכיבי הבחינה הפרטניים בכל סעיף והקשר בין הבדיקה לבין מענים זמינים שבים ועולים. עם זאת, ניתן לזהות מספר עקרונות מוסכמים בעיצוב ופיתוח שירותים המתמודדים עם הזנחה:

העקרון ההוליסטי

חוקרים רבים מדגישים את ההכרח להציב במרכז ההערכה את כלל הצרכים של ילדים על מנת לשמור על עקרון מכון ולמנוע פיזור או קקפוניה בהתערבות. כך, ביצוע ההערכה חייב להיתרם

ממגוון גדול של גורמים הנמצאים בסביבתו המשפחתית, הקהילתית, החינוכית, הבריאותית והחברתית של הילד. בצורה זו, ניתן גם לקבוע סדרי עדיפות בין מה שמצוי בליבה ומכוון לילד כמושא ההתערבות לבין מה שמשרת בעקיפין את ההתמודדות עם הזנחה. שירותים אחרים המכוונים להורים, המשפחה המורחבת, שכנים וכל אדם שיש לו נגיעה ומעורבות בגידול הילד נבחנו בהקשר התרומה שלהם לצרכי הילד בהתמודדות עם הזנחה. הוליסטי אין פירושו התערבות בכל המסגרות בחיי הילד אלא שכל צרכיו נענים.

הילד במרכז

במידה רבה עקרון זה נובע מקודמו כאשר חוקרים רבים ממליצים על ביצוע הערכה המעמידה את צרכי הילד במרכז.

"...הערכה צריכה להביא בחשבון את הצרכים ההתפתחותיים הייחודיים של כל ילד ולבחון את כל הדרכים בהם נכשלים ההורים בביצוע מטלות הוריות המתבטאות בחוסר היכולת להענות לצרכים הייחודיים של כל אחד מהילדים כאשר לוקחים בחשבון את הגיל, המין, התרבות, רשתות התמיכה, צרכים מיוחדים ונסיבות" (Horwath, 2007:40)

הבנת הצרכים הייחודיים של כל ילד בהתאם לנקודת הזמן בחייו מהווה מרכיב קריטי בביצוע ההערכה של מצבי הזנחה בכל אחת משבעה שדות ההערכה שהוצעו בדגם הבריטי. החשיבות של תהליכי ההתקשרות, בכל הקשור להשפעת ההתפתחות של הילד, מודגשת כיוון שכל התקשרות של הילד נקשרת ביחסי גומלין עם סביבה. גישות המדגישות פתולוגיות מתמקדות בצורך לקבוע את המימדים והאופי של השבר ביחסי ההורה-ילד בתוך המשפחה. צורת הערכה זו כרוכה בביצוע תצפיות על אינטראקציות של חיי המשפחה על מנת לאפיין באופן מדויק כיצד מתרחשת ההזנחה. גישות אלו לבשו דמות פופולרית בתכניות ריאליטי וולגריות שהועתקו באיחור קל גם לישראל.

רגישות בין תרבותית

השדה של רגישות בין תרבותית מהווה אתגר לערכי היסוד של המדינה ביחס לאחריות הורים כלפי ילדים. חלק מן הערכים האוניברסאליים ביסוד מדינת הרווחה במערב עומדים בסתירה פוטנציאלית לערכים של קבוצות זהות ומיעוטים. תחום מרכזי בו עלול להתעורר קושי נוגע בתפקידים ובחינוך של בנות במשק הבית.

הרגישות המקובלות במדיניות החברתית מתבססים על גישה לפיה הערכה של מצבי הזנחה צריכה להתחשב במרכיבים התרבותיים של תפיסת גידול הילד. אולם עקרון זה תקף כל עוד אותם מנהגים או ערכים אינם פוגעים ביכולת לדאוג להתפתחותו התקינה של הילד. המערכות המשפטיות במדינות הרווחה המפותחות פועלות על סמך ההנחה כי במקרים שבהם הבדלים תרבותיים משמשים כהסבר להתנהגות המטפל, עקרון ההגנה על הילד קודם לזכויות קולקטיביות של קבוצות זהות. גישות רכות יותר נשענו על הבחנה פחות דיכוטומית ושפטו מנהגים וערכים של קבוצות זהות ומיעוטים על בסיס הפונקציונליות שלהם להתפתחות הילד במונחי התרבות עצמה.

מולטי-דיספלינריות

במרבית מערכות הרווחה המפותחות, בעת ביצוע ההערכה של מצבי הזנחה בילדים ומשפחות נדרש שיתוף פעולה של אנשי מקצוע מפרופסיות, משרדים וארגונים שונים. עקרון זה נשמר בעת ביצוע ההערכה, בקביעת התוכנית הטיפולית ובהכרעה על שיטות ההתערבות. דרישה זו מהווה תנאי בסיסי להתערבות במקרים של הזנחה כיוון שהתופעה יכולה לנבוע ממקורות שונים וללבוש צורות מגוונות.

מכאן, כי חלוקת מידע ושיתוף פעולה בין פרופסיות חיוני בעת ביצוע ההערכה של מצבי הזנחה ומצבי סיכון בהם נתונים הילד או המשפחה. לאחרונה, אף הוכר הצורך לערוך רישום כרונולוגי של מופעי ההזנחה במשפחה על מנת ללמוד על מאפייניה לאורך זמן ובהתאמה לאירועים במשק הבית ובמחזור החיים של בני המשפחה. לצורך ביצוע רישום כזה יש צורך בחלוקת מידע בין ארגונים ופרופסיות שונות. מאז כינונה של וועדת מונרו באנגליה, בהקשרים של פעולת העובדים הסוציאליים, נתפתחה גישה המתבוננת על סוגיות אבחון כפרקטיקה ארגונית מוסדית.

האבחון אינו רק אתגר ערכי, קונספטואלי ומתודולוגי אלא סוגייה ארגונית מוסדית המנוהלת באמצעות שיח מובנה בין פרופסיות וארגונים.

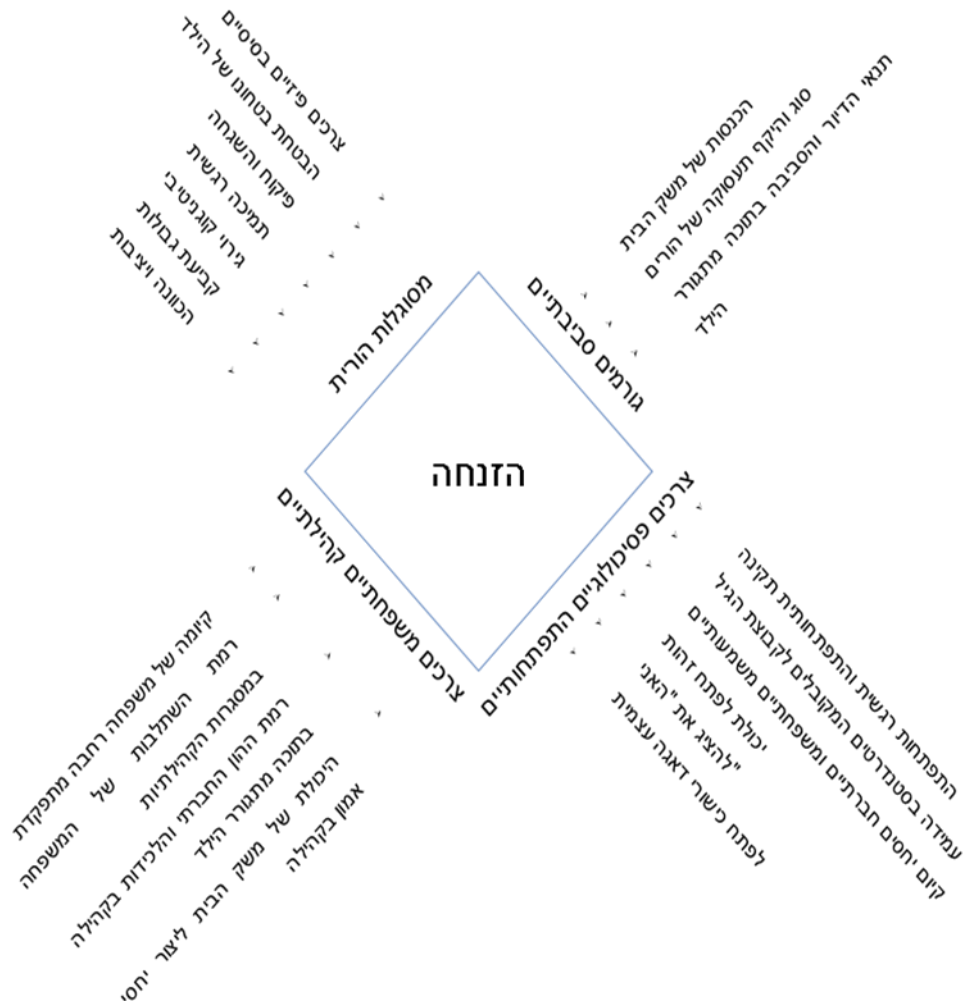
מבחינת ההבנייה של התערבות מתואמת יש הבדל בין תפקוד בעלי המקצוע במצבים השונים של סיכון והזנחה. במצבים המכונים בישראל "סיכון וסכנה" מבססים את שיתוף הפעולה בין הפרופסיות בתוך האבחון והטיפול בצל החוק. במקרה של הזנחה, אין הסדרה חוקית או מנהלית של פלטפורמה לחלוקת מידע ותשתית לשיתוף פעולה בין פרופסיות.

תיעוד ידע ומידע

ההזנחה מאופיינת כתופעה כרונית המתעמעמת על רקע מצבי סכנה וסיכון של ילדים המטופלים בדחיפות. חלק גדול מההתעלמות ממופעי ההזנחה, למרות מימדיה המתרחבים, נעוצה בהעדר תיעוד ומעקב מספק אחרי התופעה בכללה. רישום מדוייק של דיווחים, התרחשויות ואירועים מינוריים חיוני באבחון התופעה ומשמש גם ככלי מעקב אחר המשפחה במצבים בהם קיימת תחלופה בין אנשי מקצוע המטפלים במשפחה.

מושג ההזנחה ואפילו צורת המדידה של התופעה שנויות במחלוקת, אולם על החשיבות המיוחדת של האבחון יש קונסנזוס רחב. ה intake הבסיסי המתבצע בהפנייה לגורמי הרווחה וכן בהתאמת טיפול לילד ולמשפחה איננו מכוון לשירותים המתמודדים עם מצבי הזנחה. שיטות המיון של פונים לשירותים אישיים, ברוב מדינות הרווחה, אינו מזהה את אלו הסובלים מהזנחה, ללא נזקקות אחרת, כמי שזכאים לעבור את "סף החסימה" של זכאות לטיפול. מכאן, כי פיתוח כלי הערכה, מעבר לקביעת נורמות אבחוניות אינטגרטיביות, מהווה צעד ראשון בשינוי תפיסת התופעה כמו גם ביכולת לפתח מענים מותאמים. בשלב פיתוח השירותים, מסיבה זו, תבחר אוכלוסייה בצורה של cherry picking. קרי, אחד לאחד, דרך הגורם המפתח.

מודל אקולוגי הוליסטי לאבחון וטיפול בתופעת הזנחה¹

¹ במרכז המודל ניצבת ההזנחה כתופעה שמייצגת את צרכי הילד וממנה יש לצאת הן לאבחון והן להתאמת חבילת ההתערבויות לטיפול

פיתוח מענים לטיפול במקרים של הזנחה

יש להקדים ולאמר כי אין 'הצלחות מוכחות' במגוון צורות ההתערבות שפותחו לטיפול במשפחות וילדים הסובלים מהזנחה. העדר מחקרי הערכה מובהקים על התכניות הרבות כרוך בהעדרה של פרספקטיבה היסטורית ובשל ההגדרות העמומות של מה שנחשב הזנחה והשלכותיה. מסיבה זו, גם במקרים בהם נערך מחקר מקיף, הערכת ההתערבות נעשתה בצורה זהירה ותכניות מצליחות הוגדרו מבטיחות או Promising.

את המגבלות של מחקרי הערכה ביחס לאפקטיביות של התערבות להתמודדות עם הזנחה ניתן להסבר בכמה הקשרים:

1. המקור האמריקני של חלק ניכר מן המחקרים שנערכו על שיטות התערבות שונות מעורר שאלות ביחס למידת התאמתם למדינות רווחה בדגם האירופי.
2. מחקרים ממחצית העשור האחרון, בעיקר בבריטניה, ניו-זילנד ואוסטרליה חסרים פרספקטיבה מספקת של זמן.
3. השינויים בהגדרת ההזנחה מקפלים בתוכם סוגי התערבויות שונות. במצב זה יש קושי לבודד את ההגדרה של ההזנחה, אופי ההתערבות וקהל היעד זה מזה. כך, נקלעים לעיתים לבחינה של פרוייקט מקומי מוגבל ללא יכולת להשוות תכניות המצטיירות כדומות בצורה מהימנה.
4. במדינות רבות שיטות ההתערבות, כמו גם ההגדרות, אינן ערוכות להפרדה בין מצבי סיכון, סכנה, התעללות והזנחה. העדר ההבחנה בין אוכלוסיות היעד מוביל לפיתוח תוכניות המיועדות למשפחות וילדים החוות התעללות והזנחה במשולב. בתנאים אלו קשה לבודד את האפיקטיביות של פעולות המכוונות להתמודדות עם הזנחה.
5. הביסוס התאורטי של הזנחה מבוסס על גבולות מטושטשים כפי שניכר במודל האקולוגי ובתאוריית ההתקשרות היונקים מדיסיפלינות רבות מטבעם. העבודה הסוציאלית טרם הציבה תפיסה תאורטית ומעשית מבוססת להתמודדות עם התופעה המאזנת בן אינטרדיפסלנריות לאוטונומיה של העבודה הסוציאלית כתחום דעת ופרופסייה.

6. העדר התייחסות מספקת במחקרי ההערכה וההתערבויות לסוגיות של גיל, מגדר, התאמות תרבותיות, מעמדיות ועוד ההופכות את הממצאים לגישושים ראשוניים בהיבטים אוניברסאליים.

7. בעיות הנובעות מגודל מדגם קטן או שונות גדולה בתוצאות ההתערבויות שאינן מאפשרות הסקה ברורה.

הקשיים המתודולוגיים והמרכזיות של המושג במדיניות החברתית שלאחר הדגשת הסיכון והמניעה, מחייבים מחקרי הערכה. עבור קובעי מדיניות אשר שואפים לפתח מחדש את שדה ההתמודדות עם הזנחה במדיניות החברתית יש חשיבות גדולה בזיהוי של גישות אשר הוכיחו שיפור בתנאי החיים של משפחות וילדים ויכולות לתרום לקביעת מדיניות סדורה.

עקרונות מנחים לפיתוח התערבות במקרים של הזנחה

בטרם הסקירה של תכניות ופיתוח שירותים להתמודדות עם הזנחה, יש לעמוד על סוגיות ועקרונות יסוד המשותפים לחלק ניכר מן ההתערבויות:

משך הזמן וריבוי התערבויות

אחד ממאפייני התופעה של הזנחה נוגע באופי הכרוני של הקשיים המצטרפים לבעיות משפחתיות נוספות. מכאן, כי משפחות החיות בהזנחה, לעיתים, מוכרות לשירותים המקומיים ולגורמים מטפלים נוספים. משפחות אלו מאופיינות כ'רוויות התערבויות' ונוטות 'להתבצר' ולאמץ תגובות המתנגדות לטיפול של גורמים נוספים. מתוך הניסיון של התמודדות עם הזנחה יש לבנות תוכניות המכוונות להתערבויות כך שיהיו מכוונות לטווח הארוך ולשאוף לליווי מתמשך של עובדים מקצועיים לצורך בניית יחסי אמון עם המשפחה. זהו שינוי תרבותי-ארגוני ביחס להתערבות משברית של תחזוקה המכוונת לטווח הקצר והמייד.

בתוך כך מבליט הניסיון בתכניות המתמודדות עם הזנחה את המימד של הגדרת זמן חדשה כחלק מן הטיפול. ההתקשרות ארוכת הטווח עם איש מקצוע, יש בה, כשלעצמה, להביא לשיפור בבטחון וביכולת ההתקשרות הנמוכה של משפחות רבות עם מערכות השירותים. אל הגישה הזו מצטרפת אזהרה לפיה יש להקפיד על מינון נכון של התערבויות באופן שלא יביא ליחסי תלות.

טיפול ארוך טווח למשפחות ויחידים החיים בהזנחה אינן פופולריות בקרב קובעי המדיניות באקלים החברתי שנוצר במדינות רבות בשנים האחרונות. המדיניות במרבית מדינות אירופה ואף בארצות הברית, מכוונת להשקעה בתוכניות קצרות טווח בעלות אפקטיביות גבוה נוכח קיצוצים נרחבים בתחומי הרווחה. השעון הפוליטי של המדיניות החברתית והעלות אינם חופפים לשעון המקצועי. מסיבה זו, היכולת של אנשי מקצוע ליזום ולהוביל תוכניות ארוכות טווח המלוות במחקרי הערכה, הולכת ומצטמצמת.

התחלה 'מוקדמת ומאוחרת'

התערבות מוקדמת, כפי שהיא מכונה בספרות, מתייחסת להתערבות מוקדמת ביחס לגיל הילד ובנוגע להתפתחות ההזנחה. מחקרים רבים מציינים את יתרון ההתערבות בגיל מוקדם ככל הניתן וממליצים להשקיע משאבים רבים באיתור בגיל הרך. אין זה מפתיע כי ברוב המדינות האנגלו-סקסיות דובר על תכניות עם המילה Start בכותרת של התכנית. יחד עם זאת, מצבי הזנחה יכולים להתגלות ולהתפתח בכל הגילאים עד בגרות ולהתבטא בצורות אחרות אצל בני משפחה שונים. מכאן, כי יש חשיבות לפיתוח מענים תואמי גיל לכל הרצף שבין 0-18, כך, ישנן תוכניות התערבות המתחילות עוד בשלב ההריון לצד כאלו הממקדות מאמץ פיצוי בשלהי גיל העשרה. הדברים נמצאים בהלימה לשאיפה של מזמיני עבודה זו להמנע מחפיפה עם תכנית "התחלה טובה" ומפעילות נוספת בגיל הרך.

התערבויות, על פי גישה זו, צריכות להיות מכוונות להקשר של שלבי ההתפתחות או הגילוי של ההזנחה. התערבות מוקדמת כוללת בתוכה יוזמות למניעה של מצבי הזנחה תוך איתור משפחות החוות קשיים ומשברים שעלולים להוביל למופעי הזנחה של ילדים. מיעוט ספרות מחקרית שבדקה התערבויות המבוצעות בשלבים מוקדמים של גיל ומצב משברי ראשוני לא ערער את הקונסנזוס לפיו ההסתברות להזנחה היא פונקציה של התחלה מוקדמת. זהו חלק מן האתוס של sure start ותכניות אחרות. התערבות בשלב ראשוני מרמזת, בעיני אנשי המקצוע, להשפעה חיובית נוספת ביכולת להנגיש שירותים אוניברסלים של חינוך, בריאות ורווחה מתוך הדברות, תמיכה ואמון במשפחה.

פעמים רבות מופעי הזנחה נגרמים גם בשל התפתחות של ניכור וחשדנות כלפי שירותים בקרב משפחות הנמצאות זמן רב במצבי נזקקות מגוונים אשר אינם גלויים למערכות הרווחה והשירותים. התערבות בשלבים 'מאוחרים' יותר, כאשר נמצאת משפחה במצב כרוני של הזנחה, הנחשפת כתוצאה ממשבר כלשהו, מחייבת התערבויות אינטנסיביות. פעמים רבות תהיה במקרים כאלו מעורבות של פקידי סעד וגורמים נוספים בשירותים ובקהילה. לעיתים נתקלת היוזמה להתערבות בהתנגדויות של המשפחה. במצבים אלו חדלה לרוב ההתערבות להיות ממוקדת טיפול בהזנחה והמשפחה שאינה "משתפת פעולה" תיצור אצל העובד הסוציאלי תחושה של הסתרה או סיכון מוגבר. הדינמיקה של שיתוף פעולה והשפעתה על בחירת ההתערבות מצד העובד הסוציאלי נמצאת מחוץ לעניין של סקירה זו.

התערבויות רבות מכוונות לטיפול הן במאפיינים הפתלוגיים והן במאפייני החוסן

מחקרים על שיטות התערבות הצביעו על הצורך להעצים ולחזק משפחות החוות הזנחה. איתור "נקודות החוזק", העצמתן ופיתוח מימוניות תעסוקתיות, חברתיות ואחרות יכול, על פי הדיווח, למנוע ולהפחית את מאפייני ההזנחה ולצמצם נזקים ארוכי טווח לילדים. מכאן, כי כל תוכנית התערבות צריכה לכלול לצד הטיפול במצבי ההזנחה גם תוכנית שיקום המעודדת את הגורמים החיוביים במשפחה, הקהילה וסביבתה החברתית. ככלל, תכניות המטפלות בהזנחה מחזירות את העבודה הסוציאלית לשיקום במימד של אופי ההתערבות ולא רק במימד ההצהרתי. זהו אחד היעדים השאפתניים הכרוך בשינוי האתוס וביציאה משיח הסיכון.

במסגרת תוכניות השואפות לעגן עצמן ב"נקודות חוזק" ניתן גם לתמוך בקרוב משפחה, אחות קהילתית או כל דמות חיובית משמעותית אחרת שיכולה לסייע לילדים במשפחה. תוכניות נוספות, במעגל ההשראה של חוסן, מציעות מגוון אפשרויות לטווייה של רשת חברתית-קהילתית תומכת למשפחה וילדים. יחד עם זאת, יש סיכון של גלישה לשדה הנבדל של תוכניות קהילתיות למניעת הזנחה בהתערבות מסוג זה.

תוכניות ידידותיות להורה/מטפל

הורים מזניחים הם לפעמים קורבנות של מצבי הזנחה אשר חוו בהתבגרותם. במצבים של הזנחה בין-דורית, רמת ההתנגדות לקבלת סיוע עלולה להיות גבוהה. מסיבה זו, תוכניות ההתערבות רבות מנוהלות על ידי ארגוני מגזר שלישי בתמיכת המדינה. פעמים רבות תוכניות אלו מביאות עימן חבילת הטבות המסייעת לבסס יחסי אמון עם המשפחה אף שאינה במסגרת רשת הביטחון או הקצבאות הפורמאליות. עקרון זה תקף, ביתר שאת, בתוכניות המציבות את הילד במרכז אשר יש בהן פער בין ההתמקדות בילד לבין השקעה במשפחה. מצב זה עלול ליצור התנגדות של ההורה וירידת היכולת של הילד ליהנות מן התוכנית.

מעורבות של אבות

מתוך סקירת הספרות עולים ממצאים התואמים פעמים רבות את תחושותיהם של אנשי מקצוע בשדה. הטענה המרכזית העולה בספרות היא כי אמהות נוטות יותר להיות בסכנה להזנחה של ילדיהם בשל שילוב של מספר סיבות:

1. על האמהות מוטלת מרבית האחריות לתפקידי הורות וטיפול.

2. מרבית ההורים היחידנים הן נשים.

3. נשים הן הקורבנות של אלימות במשפחה.

4. אמהות חוות דכאון שלאחר לידה.

הניסיון למצוא מסמנים להזנחה הצביעו על שילוב של מספר גורמים להן נחשפת האשה כמו חיים בעוני, גיל צעיר, חיים ללא בן זוג קבוע ורמת השכלה נמוכה אשר מבטאים פוטנציאל של אם מזניחה. לצד אלו ניתן להוסיף גורמי סיכון נוספים כגון שימוש בחומרים ממכרים וחווית הזנחה בילדות של האמהות עצמן.

בנוסף לגורמים שמקורם באם ישנם גורמי סיכון נוספים הקשורים לילד ולסביבה. כך, ילדים בעלי לקות פיזית, התנהגותית או רגשית, אשר הטיפול בהם תובעני יותר, מהווים סיכון לעצמם ולאחרים במונחי פוטנציאל הזנחה. גורמים סביבתיים קשורים לחיים בשכונות מצוקה בהן הנורמות הנוגעות להזנחת ילדים רופפות והן מהוות מקור סיכון לילדים בעצמן. מאפיינים אלו יצרו מדיניות מבוססת תמיכה באמהות באותן שכונות כסוכנות של שינוי נורמטיבי ביחס להורות.

ההתמקדות הכמעט בלעדית באמהות בתוכניות ההתערבות לאורך שנים קיפלה בתוכה מחירים במונחי ההתמודדות עם הזנחה. התעלמות מן האבות, כגורמי סיכון וכבעלי פוטנציאל לתרומה משמעותית, התבררה כאבן נגף בתוכניות התערבות רבות. בשנים האחרונות החלו תוכניות ומרכזי התערבות בתחומי ההזנחה להשקיע בפיתוח תורה להגברת מעורבות של אבות. בארה"ב היתה זו היענות גם לתנועה פוליטית של גברים שחורים אשר סימנה דרישה לאחריות של גברים. מגוון פעולות בכיוון זה באו לידי ביטוי בביצוע שינויים בהרכבי הצוותים המקצועיים כך שיכללו גם גברים, בעריכת הכשרות לצוותים המדריכים על מנת לשנות את התפיסה "הנשית" של הטיפול, בחשיבה מחדש על תפקידי הורות של אבות, בהצעת תוכניות התערבות המערבות

פיתוח כישורים הוריים עם טיפול באלימות במשפחה ובמתן סמכות של בתי משפט להפנות גברים שילדיהם סובלים מהזנחה לסדנאות מתקנות.

השקעה בתהליכי התקשרות

תוכניות רבות המיועדות לגיל הרך מניחות דגש על תהליכי ההתקשרות בין הורים לילדים בגיל צעיר. יחד עם זאת הספרות מציעה להשקיע בנזקים של ההורים עצמם בתהליכי ההתקשרות שלהם, עצמם, כילדים, באמצעים טיפוליים כמו גם בשיקום נזקי התקשרות בגילאים מאוחרים יותר. הגילוי של הזנחה בין-דורית ופוסט טראומה הפך מרכיב בהתמודדות עם הזנחה או קשיים בהורות. כך, יש במידה רבה רפקלציה על דימוי ההורות של האם והאב ככלי התערבותי בשיפור התפקוד בתהליכי התקשרות.

התמקדות בגיל הרך

מדינת הרווחה ההיסטורית לקחה אפרוטורופסות מיוחדת על ילדים עד גיל 18. אולם מסיבות הקשורות בהתפתחות חקר הגיל הרך, הילדות והנעורים צמחו מרבית תוכניות ההתערבות לטיפול בהזנחה מתוך קבלה של תאוריית ההתקשרות ולכן התמקדו בגיל הרך. חוקרים רבים בספרות מתמקדים בהזנחה בטווח הגילאים שבין לידה עד גיל חמש. התפיסה המנחה גורסת כי הזנחה מתמשכת, בטווח גילאים זה, יוצרת פוטנציאל גדול להשלכות על התפתחות התקינה של הילד. יש כאן הד של התאוריה ההתפתחותית במאה העשרים לצד האופטימיות של עידן הנאורות כולו.

התלות של ילדים בגילאים אלו בהוריהם גדולה במונחי הדאגה לרווחתם הפיזית ולביטחונם במרחב שבבית ומחוצה לו. בתוך הבית נמדדת הורות נורמטיבית גם ביכולת לתת מענה רגשי וגירויים קוגניטיביים וחברתיים בגיל בו מתעצבת החשיבה והשפה. היכולת של המטפלים בילדים בגילאים הללו לזהות את צרכי הילד ולהתאימם לפעולות הוריות מחייבת את האם והאב להיות מודעים להשלכות מעשיהם על התפתחות התקינה של הילד.

בהעדר מודעות של הורים מטפלים, נדרשת פעמים רבות התערבות של גורמי מקצוע הבאים במגע עם הילד ומסוגלים לזהות את מאפייני ההזנחה או את תוצאותיה. קשת שלימה של אנשי

מקצוע רלוונטיים של המדינה ובתוכם רופאים, מורים, אחיות ופסיכולוגים התפתחותיים פוגשים את הילד אולם ללא מוקד מושגי וארגוני אינם מצרפים את הידע על הילד ומשפחתו לתמונה עקיבה. חלק מן הקושי, המתבטא ברמת דיווח נמוכה של גורמים אלו, נוגע להגדרות אישיות ורלטביסטיות של מה נחשב בגדר הזנחה בחברות וקהילות שונות. באותן חברות תהיה הזנחה בקרב משפחות הנמצאות בבידוד מקהילה ומשפחה. בהעדר קשרים אלו ישנה הנחה בספרות כי הדיווחים למחלקות הרווחה בגילאים אלו לוקה בחסר עקב העדר חשיפה שיטתית לאנשי המקצוע.

סקירת תוכניות התערבות לטיפול במצבי הזנחה

ישנן מעט מאד תוכניות שפותחו מלכתחילה מתוך כוונה להתמודד עם תופעת ההזנחה כשלעצמה. חלק מן ההתערבויות במסגרת הסקירה תוכננו עבור ילדים צעירים ומשפחות בכלל ולא נועדו לשמש להתמודדות וטיפול בתוצאות מצבי הזנחה במובהק. לעיתים קרובות תוכננו ההתערבויות עבור משפחות שהוגדרו 'בסיכון גבוה' להופעה של מצבי הזנחה וטיפול לקוי ומסכן בילדים. חלק קטן מן התוכניות צמחו מתוך הצורך להתמודד עם ריבוי גורמים אשר יכולים להוביל למופעי הזנחה במובהק.

מגוון ההתערבויות לובשות צורות שונות. הן כוללות התערבויות קהילתיות המכוונות להורים או להורים-ילדים במשותף, תוכניות הכשרה להורות בצורות שונות, תוכניות ביקורי בית, יוזמות התערבות באמצעות מערכות חינוך, תוכניות המכוונות להתערבויות על בסיס רווחתי ותוכניות המבוססות על טיפולים פסיכולוגיים. בשנים האחרונות אף הולך וגדל חלקן של התוכניות המציבות את הילד במרכז ההתערבות וכן תוכניות אינטר-דיסציפלינריות המשלבות את כל סוגי התוכניות באמצעות תפירת חבילת התערבויות מותאמת למשפחה.

לצד כל אלו, יש לזכור כי על אף התרומה של כל אחד מסוגי ההתערבות לשיפור במצבי הזנחה ישנם גורמים רבים הנקשרים בתופעה שאינם נכללים באף אחת מן התוכניות הללו. מכאן, כי בכל החלטה על תוכניות עתידיות יש להעדיף תוכניות חבילה המרחיבות את כל מרכיבי ההתייחסות שלהן על מנת לספק מגוון גדול יותר של מענים לטווח ארוך.

התוכניות שיוצגו מסכמות את ההתערבויות אשר זכו בספרות המחקרית להגדרה "מבטיחות" בהקשר ליכולתן לסייע למשפחות החיות בהזנחה.

תוכניות לביקורי בית

מחקרים רבים מראים כי ביקורי בית יכולים לשמש ככלי יעיל במניעת הזנחה של ילדים בעיקר בגיל הרך. ביקורי בית ואופן עריכתם מתוארים בעבודה סוציאלית כמעין "קופסא שחורה" מוגבלת בממצאים. במסגרת ביקורי הבית ניתן לדעת מה היה המצב ההתחלתי ומה השינוי שהתרחש אחריו אולם האינטראקציה עצמה אינה נחקרת. שלוש התערבויות אשר נתפסו

במחקר כיעילות כללו ביקורי בית במסגרת 'התחלה מוקדמת', שותפות 'אחות-משפחה' ו'אם בקהילה'. בתוכניות מסוג זה יש מספר מאפיינים היכולים להסביר את הצלחתן:

1. תוכניות אלו החלו כפיתוח שירות אשר לווה במחקר מלווה מעצב.
2. התוכניות כללו התערבויות שבוצעו על ידי צוות שעבר הכשרה.
3. התוכניות התמקדו בקבוצות עם סיכון גבוה.
4. התוכניות התאפיינו בהשקעה ואינטנסיביות גבוהים.
5. מפתחי התוכניות היו מחוייבים להצלחתה נוכח קשיים.

'התחלה מוקדמת'

'התחלה מוקדמת' היא תוכנית ביקורי בית המבוססת על מודל הלמידה החברתית. מטרת התכנית היא לשמור על בריאות הילד, להפחית גורמי סיכון להזנחה, לשפר את כישורי ההורות, לשפר את מעמדה הסוציו-אקונומי של המשפחה ולהגדיל את מרכיבי ההכנסות וליצור מערכת יחסי אמון עם המשפחה.

מרכיבי התוכנית החיוניים להצלחתה:

- א. ביצוע אבחון מעמיק של מצב המשפחה, המשאבים העומדים לרשותה והצרכים עימם היא מתמודדת.
- ב. ביסוס של שותפות ויחסי אמון בין המשפחה לבין הגורם המלווה.
- ג. גישה של פתרון בעיות בשיתוף ולא באופן חד-צדדי מצד גורמי המקצוע.
- ד. אספקת שירותים תומכים - ייעוץ, תמיכה וחניכה למשפחה אשר תאפשר למשפחה לחוות הצלחות ולפתח את מרכיבי החוסן שלה.

תוכנית המופעלת בשנתיים האחרונות בני-זילנד, אשר לוותה במחקר הערכה עם קבוצת ביקורת, מלמדת על הצלחה גדולה במניעה של תופעות הזנחה והגעה של ילדים לטיפול רפואי. יחד עם זאת, ההשפעה של התכנית במניעת הוצאות ילדים מהבית במקרה של הופעת התעללות הנוספת על ההזנחה היתה מוגבלת.

שותפות 'אחות-משפחה'

תוכנית מוכרת זו מופעלת בארה"ב קרוב לעשרים שנה בשם - US Elmira parental/Early Infantry Project. גרסאות דומות פותחו בבריטניה, ניו-זילנד, אוסטרליה ומדינות נוספות במהלך חמש עשרה השנים האחרונות. התוכנית מכוונת לאמהות צעירות אשר אינן נשואות, בעלות הכנסה נמוכה ונמצאות במהלך הריון ראשון. הפעולה מכוונת לרוב לזיהוי קבוצת סיכון מוכרת למצבי הזנחה, והתכנית פועלת בקרב קהל היעד שלה החל משלבי ההריון המוקדמים ובמשך השנתיים הראשונות בחיי הילד.

התוכנית מכוונת לשיפור כישורי הורות ומניעת הזנחה בגילאים מוקדמים. ההתערבות מתמקדת בשיפור התנאים הבריאותיים, ההתפתחותיים והבטיחותיים בשנים הראשונות. בנוסף, פועלת התוכנית ליצירת בסיס של יחסי הורות ומציאת פתרונות תעסוקתיים להורים שיאפשרו חוסן בר-קיימא למשפחות צעירות. במידה רבה זהו שילוב של תכניות היסטוריות של מעקב מערכות בריאות אחרי הריון עם תכניות השילוב בשוק העבודה אשר התפתחו בארה"ב.

ההצטרפות לתוכנית כוללת איתור של קהל היעד וקיום תוכנית ליווי של אחות קהילתית במהלך ההריון ובמעבר לאמהות. במהלך ההריון מתקיימים שישה מפגשים לפחות. בנוסף, כעשרים מפגשים מובנים מתקיימים במהלך השנתיים שלאחר מכן. התוכנית מציבה יעדים ברורים והיא מכוונת תוצאות שנבחנות אחת לתקופה על פי קריטריונים ידועים מראש.

התוכנית כוללת ליווי של אחות המספקת מידע בשלבי ההריון על התפתחותו, מעודדת את האם להפחית התנהגויות היכולות לפגוע בה ובעובר, דואגת שיתקיימו בדיקות מעקב אחר ההריון ומכוונת לביסוס של שותפות עם האב במידת האפשר. כמו כן פועלת התוכנית ליצירת רשת של עזרה לאמהות צעירות, מקרב המשפחה או הקהילה, במטרה להגביר את יכולתה של האם לתת טיפול מיטבי לילד. התוכנית מתבססת על תיאוריית ההתקשרות והמסוגלות העצמית (Self Efficacy) של האם. ההשפעה הניכרת של הריון בגיל העשרה בקבוצות חלשות במדינות האנגלו-סכסיות משתקף במבנה התכנית.

התוכנית בבריטניה פועלת קרוב לחמש עשרה שנה ומדווחת מדי שנה לרשות להגנת הילד באמצעות דו"ח שנתי. התוצאות מראות על הצלחה של 79% בהפחתה משמעותית של הזנחה ופגיעות בילדים בקרב האוכלוסייה המשתתפת בתוכנית לעומת אוכלוסיות מקבילות. התוכנית

איננה מפגינה הצלחה במניעת אלימות והתעללות בילדים. ממצא זה מאשש את קיומה של קבוצה מזניחה שאינה פתלוגית או רב-בעייתית.

התוכנית הורחבה בשנים האחרונות כך שתכלול שירותי בריאות נפש שיתנו מענה לחסמים העומדים בפני אמהות, ובתוכם התמודדות עם דיכאון אחרי לידה, שימוש בחומרים ממכרים וטיפול בטראומות של קורבנות התעללות. מחקרי המשך על התערבויות בקטיגוריה זו מעלים אזהרות מטעם אנשי מקצוע המדווחים על ירידה דרמטית בהשפעותיה לאחר סיומה. הערכות אלו מלוות בהמלצות לקביעת טווח זמנים גדול לליווי האם והמשפחה או לקיומן של תוכניות המשך מעבר לגיל שנתיים. המחקר רומז כי הזנחה חסינה להתערבות קצרת מועד.

תוכנית ביקורי בית – 'אם בקהילה' Community Mothers Program

תוכנית נוספת של ביקורי בית הזוכה להצלחה ומראה שיעורי אפקטיביות גבוהים מופעלת באירלנד. מטרת התוכנית היא לשפר כישורי הורות בקרב נשים בהריון ראשון המתגוררות באזורים ממעמד סוציו-אקונומי נמוך. ביקורי הבית נערכים על ידי נשים מהקהילה המתנדבות להגיע לביקור אחת לחודש למשך שעה לפחות, לתקופה של שנים-עשר חודשים. בצורה זו מדובר על מסורת שראשיתה עוד בתקופה היוקטוריאנית אולם ללא המרכיב המעמדי אלא דווקא הקהילתי.

מחקר שבוצע בשנת 1989 עם קבוצת ביקורת הראה הבדלים ניכרים במדדי ההזנחה בין ילדים בני שנה ממשפחות שהשתתפו בתוכנית לבין מקביליהם. הקבוצה שהשתתפה בתוכנית הראתה מדדים טובים יותר בקטגוריות שבחנו תחושת מסוגלות הורית, תזונת האם והילד, גירויים התפתחותיים של הילד, שביעות רצון, רווחה נפשית של האם והקפדה על חיסוני הפעוט. הסוגייה של Creaming במחקרי הערכה כאלו נותרה פתוחה עקב האופי הוולנטארי של התוכנית.

מחקר המשך על אותה אוכלוסייה שבוצע כאשר הילדים היו בני שמונה הראה הבדלים משמעותיים בין הילדים בשתי הקבוצות. הילדים בקבוצה שהשתתפה בתוכנית חיו במשפחות בעלות תחושת מסוגלות גדולה יותר, ההורים והילדים דיווחו על מעורבות גדולה יותר בחיי הילדים, יכולת גבוהה יותר לפתור קונפליקטים ואלימות נמוכה יותר כלפי הילדים, ואילו הילדים עצמם נטו יותר לבקר בספריות וזכו להזנה טובה יותר מאשר אלו בקבוצת הביקורת.

התמקדות בהתקשרות בגיל הרך

תוכניות המציבות במרכז את ההתערבויות בשלבי ההתקשרות נועדו לתת מענה להורות שאיננה רגישה לצרכי ילדים בגיל הרך, כמו גם לטפל בתוצאות של ההזנחה כפי שהן באות לידי ביטוי בהעדר בטחון הנטוע בילדים בגיל מאוחר יותר. עם זאת, אין עדיין עדויות כי השיפור בתהליכי ההתקשרות תורם לתיקון ההזנחה הרגשית, המורכבת יותר, בקרב ילדים.

הגישה המובילה בארה"ב, עליה מתבססות מרבית ההתערבויות בתחום זה, פותחה על ידי קבוצה בשם 'Circle of Security'. פעילות הקבוצה מתבססת על צורת התערבות מובנית שתפקידה לשפר את תהליכי ההתקשרות בין הורים לילדים בגיל הרך שנועדו לייצר קשר טוב יותר ולמנוע עיוותים המובילים להזנחה ולנזקים ארוכי טווח. ההתערבות מבוססת על תיאוריית ההתקשרות מתחום הפסיכולוגיה. תכניות אלו מתאימות גם למאפייני ההזנחה הייחודיים בארה"ב ולתפיסות הערכיות העומדות ביסוד המדיניות החברתית האמריקנית.

לאחרונה, ובהתבסס על פעילות הנוגעת לתהליכי התקשרות, פותחו התערבויות המשלבות אמצעים טכנולוגיים. כך, מצולמות המשפחות באמצעות צילום ושיחות וידאו, ולאחר מכן מתבצעת רפלקציה על תגובות של ההורים כלפי הילדים. הניתוח של ההתרחשויות במשק הבית בדיעבד מכוון להביא לשינוי בתגובות של ההורים על מנת לשפר ולהפוך את תהליכי ההתקשרות הורה-ילד. ההשפעות ארוכות הטווח של גישה זו טרם נחקרו בצורה ממצה, אולם ישנן עדויות כי בשילוב עם התערבויות נוספות בטווח הקצר יש בתכניות מסוג זה אפקטיביות גבוהה. המימד הרפלקטיבי בשילוב הטכנולוגיה לבש צורה פופולארית בתכניות ריאליטי של הורות בשני צידי האוקיינוס ואף בישראל.

תוכניות המבוססות על עבודה עם קהילות

ילדים ומשפחות מתגוררים בתוך קהילות בעלות השפעה, לטוב ורע, על משק הבית. אחד המאפיינים של משפחות במצב הזנחה קשור, פעמים רבות, בהיעדר תמיכה חברתית וקהילתית. המחקר אודות משפחות מזניחות מאשש את הטענה כי עזרה בלתי פורמאלית וחיים בקהילה תומכת הינם בעלי השפעה חיובית על ילדים וניתן ולצמצם באמצעותם את תוצאות ההזנחה

אשר חווים ילדים במשק הבית. ההקשר הקהילתי חזק יותר בהקשר של משפחות ללא פתולוגיות חריפות.

הכרה בפוטנציאל הסיוע של הסביבה החברתית בהתמודדות עם הזנחה הובילו לפיתוח של התערבויות על בסיס קהילתי. התערבויות אלו ניתנות לחלוקה לשלוש קטגוריות מרכזיות:

הקטיגוריה הראשונה כוללת התערבויות משותפות של המדינה, הרשות המקומית והקהילה בתחומי הגנת הילד. המאפיין המרכזי של תוכניות אלו נקשר בנגישות. ההתערבות נעשית במרכז אחד המוקם בקהילה במטרה לרכז בתוכו מגוון התערבויות המספקות מענים מוכחים לצרכי התפתחות תקינה של ילדים. ההנחה היא כי יש להפוך את ההתערבויות לנגישות למשפחות במימד הפיזי, כמו גם מבחינת חיזוק קשרים ומתן אפשרות ליצירת קשרים לא פורמאליים. תוכניות מסוג זה מתפתחות בהתאמה למאפייני הקהילה בה הן מופעלות, ומכאן כי המענים הניתנים בהם מתאפיינים ברגישות לצרכים מקומיים. ישנן תוכניות מוכרות המבוססות על דגם זה במה שמכונה מרכזים לגיל הרך בישראל. במסגרת התכניות הפועלות במתכונת זו ניתן לציין את 'התחלה בטוחה' הפועלת בבריטניה ומאמצים עם גוון רב תרבותי עם ילדים ונוער מאורי בניו-זילנד.

התוכנית "התחלה בטוחה", הפועלת בבריטניה משנת 1998, מבוססת על תוכנית "התחלה מוקדמת" (Head Start) אשר פותחה בארה"ב. התכנית אינה חפה מתפיסות אדיאולוגיות אמריקניות ביחס לגורמים העומדים ביסוד מצוקות חברתיות.

התוכנית מבוססת על יוזמה הנשענת במידה רבה על הקהילה. ההתערבות מכוונת למנוע הדרה חברתית של ילדים ממעמד סוציו-אקונומי נמוך. היא מתחילה בתקופת ההריון ונמשכת עד גיל 14, וואף ממשיכה בגיל מאוחר יותר במקרה של ילדים עם לקויות לימודיות. לתכנית היו השלכות גדולות על אופן ההתמודדות של ישראל עם אתגר קליטת העולים מאתיופיה.

'התחלה בטוחה' מבוססת על פרטיכל של פעולות המכוונות לתת מענה לצרכים הפיסיים, הרגשיים והחברתיים של ילדים באמצעות הנגשה של שירותים, תמיכה במסוגלות תעסוקתית של הורים ושיפור כישורי הורות. תוכנית זו איננה מכוונת אמנם לסייע במובהק לילדים החיים בהזנחה, אך ביסודה ישנו מענה העונה על צרכים של ילדים שעלולים להמצא במצב זה. השירותים הנכללים בתכנית כוללים שירותי רווחה לילד, ניהול ידע ומידע הנוגע למסלול התפתחותי, שירותי חינוך א-פורמלי, שירותי בריאות ותמיכה במשפחה, קידום הרגלי הגיינה

והזנה בקרב המשפחות, שילוב שירותי בריאות הציבור ושימוש נרחב בשירותי מגזר שלישי רלוונטים.

הערכת התכנית בבריטניה נמשכת על פני תקופה ארוכה של שש שנים. מחקרים מלווים חשפו כי האפקטיביות של התוכנית איננה מובהקת ומעלה תמונה מורכבת. הממצאים הראשונים הראו כי התוכנית מצליחה יותר בקרב משפחות הנמצאות במצב טוב יותר מאשר בקרב משפחות שהוגדרו כבעייתיות מלכתחילה. ההשפעה המורכבת של התכנית על הילדים שהשתתפו בה התגלתה כתלויה בקשר ישיר ליכולת של הילד ומשפחתו להיעזר בשירותים. ממצא זה מאשש את הדיווחים לפיהם התמודדות עם הזנחה במוקד ההתערבות בקרב משפחות חלשות או בעייתיות במיוחד לא תעלה יפה.

הקטגוריה השנייה כוללת מגוון התארגנויות קהילתיות הפונות להגברת ההשפעה והשימוש בהון החברתי בסביבתו של הילד לשיפור מצבו. במרכזן של התארגנויות אלו ניצבת השאיפה לבנות קהילה סביב מתן מענים לאלו המשתייכים למסגרת. סוג המענים המוצעים בקטגוריה זו כוללים התארגנויות של שכנים לילדים במצבי הזנחה ומצוקה המציעים את עזרתם במטרה להקל לפרקי זמן על המשפחה באמצעות טיפול לילדים. התארגנויות פנים קהילתיות אינן מתבססות על שיתוף פעולה או הכוונה מצד הרשויות הממשלתיות והמקומיות שתפקידן לתת מענים פורמליים למצבי הזנחה. דוגמא להתארגנות כזו מכונה "יזמת קהילה חזקה" (Strong communities initiative) הפועלת בארה"ב באמצעות ארגוני מגזר שלישי. התארגנויות מעין אלו הוכיחו הצלחה גדולה בהגברת הביטחון ובירידה בשיעורי ההזנחה בגיל הרך ובקרב נערים ונערות מתבגרים.

הקטגוריה השלישית נוגעת להתארגנויות שמטרתן לסנגר ולהפוך מידע ביחס למענים הניתנים ברמה המקומית והלאומית לנגיש לקהילה. תוכנית 'קהילות מתחזקות' (Strengthening Community) בניו-זילנד משמשת דוגמה לתכנית מעין זו. הנציג הקהילתי של התכנית פועל בקהילה ומשמש כציר מקשר מרכזי בין תכניות ומענים שונים ברמה המקומית והלאומית לבין המשפחה. הנציג או הרכז הופך מעין סוכן של התכניות השונות המשדך אותן אל המשפחות הנזקקות. התכנית הוכיחה הצלחה במונחי מיצוי ההתאמה בין הצרכים של המשפחה המוכרים ברמה הקהילתית לבין ארגז הכלים של המדינה והמסגרות הציבוריות הרחבות. עיקר ההצלחה בא לידי ביטוי בהפעלת התכנית על נזקקים בקטגוריית המניעה של שימוש בחומרים ממכרים בקרב בני נוער ופחות בתחום ההזנחה. שוב ניכרת בהתנסות זאת הדיכוטומיה האוניברסלית

שבין טיפול במקרים קשים יותר, רב בעיתיים ובעלי מאפיינים פתולוגיים להזנחה כמאפיין בלעדי של נזקקות.

תוכניות הכשרת הורים

בין ההתערבויות הרבות שפותחו בשני העשורים האחרונים להכשרות הורים ופיתוח מיומנויות הוריות יש מספר תוכניות בולטות שתוכננו באופן ייחודי עבור משפחות החיות בהזנחה. מבין אלו בולטת תוכנית שפותחה בארצות הברית בשם Project 12 Ways. תוכנית זו קיבלה את שמה בשל 12 המרכיבים ההכרחיים, לכאורה, בהתמודדות עם מאפיינים מרכזיים של תופעת ההזנחה:

1. תוכנית מבוססת אינטראקציה הורים-ילדים
2. התכנית מכירה בצורך להפחתת תחושת מתח בקרב הורים
3. התכנית שואפת להקנות מיומנויות בסיסיות לילדים
4. התכנית מסייעת במתן כלים לניהול פיננסי נכון של תקציב משפחתי
5. התכנית נשענת על פיתוח תמיכה חברתית
6. התכנית מכוונת להגברת הבטיחות בבית ובסביבתו
7. התכנית מתייחסת לסוגיות של בריאות ותזונה
8. התכנית מעניקה להורים ובני משפחה מיומנויות לפתרון בעיות
9. התכנית מעניקה שירותים של ייעוץ זוגי
10. התכנית מספקת אימון התנהגותי לתגובות בסיטואציות שונות
11. התכנית מספקת שירותים לטיפול בהתמכרויות
12. התכנית מציעה שירותים תומכים ייחודיים לאמהות חד הוריות

תוכנית זו הצליחה בהפחתת מצבי הזנחה בטווח הקצר אך הישגיה, לפי מחקר מלווה, הלכו ונשחקו עם הזמן. הצלחת התוכנית מלמדת על היכולת ליצור שינוי בזמן קצר באמצעות תוכנית מרוכזת אולם חושפת קושי בתחזוקה של השפעת ההתערבות במשפחה לאורך זמן. יש בתוכנית גם מאפיינים של הורות צעירה אנגלו-סנסית בכלל, ובפרט כזו המזוהה עם הקשיים של גברים שחורים ב-Inner city האמריקני.

מתוך התוכנית המקורית צמחו במספר גדול של מדינות תוכניות הנגזרות ממנה ומכונות בשם Project Safe Care. תוכניות אלו פותחו עבור משפחות צעירות ובעלות הכנסה נמוכה, והן התמקדו בשלושה תחומים מרכזיים הרלוונטים לתחום ההזנחה, והם: בטיחות בבית, טיפול רפואי בפעוטות והתקשרות וגירויים הוריים. הגרסאות המקומיות של התוכנית כוללות לרוב סדרה של 10-15 מפגשים עם עובד סוציאלי או אחות. העבודה של המטפלים נשנית על הצגת דמות להזדהות, אימונים התנהגותיים, סימולציות ושימוש באמצעים טכנולוגיים כגון צילום וידאו לדיון רפקלטיבי על תגובות הוריות בזמן אמת. מחקר אשר בחן משפחות המשתתפות בתוכנית זו הראה שיפור בכל המדדים שנבחנו בטווח הזמן הקצר, אך חסרים ממצאים שיעידו על שימור ההישגים לאורך זמן. המאפיין של השפעות לטווח קצר מלמד כי בהתמודדות עם הזנחה יש מראית עין של שינוי נורמטיבי אולם זהו פעמים רבות שינוי שטחי עם אלמנט חזק של רציה ואימוץ מלאכותי של נורמות חדשות במשק הבית. שינוי במשק בית הוא אתגר שמחייב התמדה והשקעה של משאבים רבים במגוון תחומים.

יזמות מבוססות מוסדות לימוד

האפשרות ללמידה בסביבה עתירת גירויים עם צוות אמפתי יכולה להיות, כשלעצמה, גורם בהפחתה משמעותית של תוצאות התנהגות מזניחה בקרב ילדים. עם זאת, ילדים הסובלים מהזנחה נוטים להידחות על ידי בני גילם בשל הופעתם החיצונית, הרגלי הגיינה ירודים והעדר כישורים חברתיים. בית הספר כמוסד טוטאלי יכול להוות זירה חשובה להתערבויות ולשיקום הילד כמו גם מקום התורם לבידודו ולהגברת ההשפעות השליליות של ההזנחה.

יזמה חדשה יחסית המופעלת בשנים האחרונות בבתי ספר בניו-זילנד מערבת שילוב של עובדים סוציאליים בתוך בתי הספר (SWIS). העובדים הסוציאליים מציעים מענים גמישים לילדים ממשפחות מזניחות על בסיס השתתפות מרצון. התוכנית כוללת אבחון של עובדים סוציאליים

ובניית תוכנית מותאמת לילדים שהוגדרו ככאלו המגיעים לבית הספר בצורה מרושלת, לוקים בחוסר בטחון תזונתי ובעלי הישגים ירודים בלימודים. התוכנית מראה שיפור גדול הן במדדי ההישגים של התלמידים והן ביחס להגיגה האישית וההזנה של התלמידים. כמו כן, משולבת בתוכנית התערבות עם משפחות על בסיס וולנטרי, עובדה המגבירה את ביסוס יחסי האמון עם המשפחות ואת היכולת להשפיע על תפקוד ההורים מחוץ לכותלי בית הספר. זהו מאמץ המעורר עניין רב כיוון שמלבד במסגרות פנימייתיות תפסו עצמן מערכות חינוך כאוטריקות מבחינת ההתמודדות עם הזנחה. יתר על כן, בית הספר שאף לסמן מרחב המגן על התלמיד הנזקק על ידי זיהוי בית הספר כמעין Safe haven אשר יש בו מימד חזק של אפרוטרופוסות *In locus parentisi*.

בבריטניה החלו בשנים האחרונות בתוכנית דומה המשלבת עובדים סוציאליים ממחלקות הרווחה בתוך בתי הספר. תוכנית זו שאינה חפה מבעיות מראה אחוזי הצלחה מסויימים ביכולת להוריד את כמות ההפניות של משפחות וילדים לטיפול באגפי התקון של מחלקות הרווחה במקומות בהם היא מופעלת. מסיבות היסטוריות, היקף החינוך הפנימייתי בישראל הוא מהגבוהים בעולם, ולכן התנסתה ישראל בעבודה מסוג זה בכפרי הנוער ובמידה רבה בעיצובה של דמות המדריך בכפרי הנוער. יחד עם זאת, גם בבריטניה עולה השאלה של פרופסייה נוספת בצוות הבית ספרי אשר יונקת סמכות מפרופסייה וסדר יום שאינו חינוכי במובהק. בית הספר הופך, בדגם זה, להיות מוקד החיים הקהילתיים ותיאום השירותים בצורה שיש לה השלכות על כלל השירותים החברתיים.

התערבויות מבוססות רשתות חברתיות

התערבויות מבוססות רשתות חברתיות מכוונות להתמודד עם מאפייני הבידוד החברתי של משפחות מזניחות. התוכניות הנכללות בקטגוריה זו שואפות להפוך שירותים לנגישים ולחזק את היכולת של הורים וילדים להיעזר במנגנונים חברתיים העומדים לרשותם. התוכניות מבוססות על הערכה רב מימדית של משפחות תוך זיהוי נקודות החולשה והכוח. נקודות חולשה, המסמנות פוטנציאל הזנחה, יזוהו על פי קושי פיזי ומנטאלי לקיים מערך תמיכה חברתית. קושי זה עלול להתפתח מפאת הערכה עצמית נמוכה וכישורים חברתיים נמוכים המשולבים במימדים פיזיים של העדר טלפון וחיבור לרשתות תקשורת. התוכנית מבוססת על חמישה כלי התערבות שנועדו

לביסוס כישורים חברתיים בשילוב מנחה המוביל את התהליך. המוביל עשוי להיות עובד סוציאלי, פסיכולוג או איש מקצוע אחר בהכשרתו. התהליך כולל מרכיבים של סינגור ותיווך של שירותים זמינים. התערבויות אלו לובשות צורות רבות שחלקן חופפות התערבויות אחרות הנסקרות בפרק זה. עם זאת ניתן לזהות מספר מאפיינים משותפים לתכניות מבוססות רשתות חברתיות:

- רשת חברתית אישית: מגוון התערבויות שתפקידן לבסס ולעודד קשרים עם חברי משפחה, שכנים, בני משפחה ועמיתים לעבודה.
- ביסוס של קבוצת תמיכה: עידוד ליצירת רשת לעזרה עצמית המסייעת בהתנסות בביסוס קשרים חברתיים, מפתחת יכולת ללמידה משותפת של טכניקות לפתרון בעיות ותורמת לבטחון העצמי של חברה.
- קישור לרשתות התנדבות: שיפור הנגישות לקבוצות מתנדבים מקצועיות הפועלות בתוכניות כדוגמת 'עזרה למשפחות' מקרב הקהילה וקהילות אנשי מקצוע.
- גיוס שכנים למתן עזרה למשפחות: גיוס של שכנים שאותרו כמתאימים אשר מגישים עזרה בתמורה לסיוע כספי צנוע ובכפוף להדרכה מעובדים סוציאליים.
- הכשרה לפיתוח כישורים חברתיים: תוכניות הכשרה שמטרתן לזהות ולתת כלים שנועדו להתגבר על חסמים ביצירת קשרים חברתיים.

מחקרים שבחנו מגוון של תוכניות מסוג זה במהלך של תשעה חודשים הראו שיפור ניכר בהערכות שניתנו למשפחות וליחידים שהשתתפו במונחי רמת הרשתיות ומספר הקשרים החברתיים. משפחות אשר הוגדרו בתחילת התוכנית כמזניחות בדרגות חומרה משתנות בהקשר של הקשר אל הקהילה והשירותים הפוטנציאליים זכו בהערכות של 'בעלי תפקוד מספק'. עם זאת תוכניות אלו אופיינו באחוזי נשירה גבוהים מכיוון שמרבית התוכניות מופעלות על בסיס של הסכמה. ייתכן כי במידה וההשתתפות הייתה נכפית על המשפחות אחוזי ההצלחה שלהן היו נמוכים באופן ניכר. יתר על כן, תכניות אלו מקפלות בתוכן מחיר של תיוג ופגיעה באנונימיות בתוך הקהילה, בדומה לכל התערבות קהילתית המחברת קבוצות חזקות ונורמטיביות עם משפחות מתקשות. החידוש בהקשר של העבודה הקהילתית מול הזנחה נקשרת בהשענות על טכנולוגיית מידע בחלק מן התכניות.

התערבויות טיפוליות

התערבויות אלו כוללות מגוון תוכניות המבוססות על טיפול משפחתי מסורתי המשולב בהתערבות עם גורמי הזנחה. שיטת טיפול זו, המכונה Multi-Systematic Family Therapy (MST), מייצגת גישה טיפולית המציעה טיפול משפחתי מערכתי. גישה זו כוללת שילוב של מספר אסטרטגיות טיפוליות בהקשר של הפרט, המשפחה והחברה והקהילה הסובבות אותם. זהו חלק מן המגמה של מדיניות משפחה קלינית אשר אינה חלק מערכי המשפחה של הימין בעבודה הסוציאלית.

סוגי הטיפולים המוצעים במסגרת תכניות מסוג זה יכולים לכלול טיפול פרטני, טיפול משפחתי וטיפול בעזרת גישות קוגניטיביות ובהביוריסטיות. כל ההתערבות מתבצעת על ידי מטפל אחד המקדיש את עצמו לטיפול אינטנסיבי במשפחה. שיטה זו נוסתה בעיקר בטיפול בילדים עם רישום פלילי הנוקטים באלימות ובני משפחותיהם כאלטרנטיבה להרחקה, אולם יושמה גם סביב הצרכים של ילדים ומשפחות שאובחנו כסובלים מהזנחה והתעללות.

מחקר הערכה בדק ומצא כי שיטת התערבות זו תורמת להפחתה של סימפטומים נפשיים בקרב ההורים, תורמת להפחתת מתחים ובידוד חברתי של ההורים ומביאה לשיפור ביחסי ההורים-ילדים. שיטה זו טרם נבחנה ביחס ליכולתה לתת מענים לתופעות הזנחה במנותק מתופעות של אלימות והתעללות בילדים. במידה רבה זו אינה תכנית מובהקת בקונסנזוס המתחדש סביב הזנחה אלא תכנית המסמנת עדיין את עידן ההזנחה כמאפיין משני גלווה לסיכון.

התערבויות ישירות עם ילדים

חלק גדול מן ההתערבויות שנסקרו עד עתה כוללות התערבות המתבצעת עם ילדים במקביל להתערבות במסגרת המשפחה. ישנן מעט מאד התערבויות שפותחו באופן בלעדי לילדים ועוד פחות תכניות מסוג זה שזכו למחקר הערכה ביחס לאפקטיביות שלהן בהקטנת נזקי ההזנחה. יחד עם זאת, הפנדלום של עיסוק בהזנחה מסמן עניין גובר בתכניות מסוג זה.

בשנים האחרונות מצטרפת להנחה הבסיסית כי הורים מזניחים זקוקים להתערבות על מנת לשפר את יכולתם לספק את הצרכים הבסיסיים ביותר של ילדיהם, ההבנה כי ילדים הסובלים מהזנחה זכאים להתערבויות כבני אדם העומדים בזכות עצמם. תוכניות ראשונות אשר פותחו בשלהי שנות השמונים והתמקדו בילדים שילבו טכניקות של תרפיה באמצעות משחק, שיעורי עזר וסיוע של קלינאי תקשורת לטיפול באוריינות וליקויי שפה כתוצאה מהזנחה. תוכניות אלו הוכיחו הצלחה בשיפור יכולת ההתמודדות של ילדים עם ההשפעות של הזנחה. במידה רבה היוו תוכניות אלו המשך ישיר לתוכניות הרווחה החינוכית בעולם המערבי בשנות השישים והשבעים של המאה הקודמת.

הגישה המציבה את הילד במרכז מבוססת על ההנחה כי זמינותם של שירותים מפצים להתמודדות עם השלכות של התנהגות מזניחה חיונית על מנת לאפשר לילדים נקודת מוצא אלטרנטיבית להתפתחות תקינה. ילדים הנחשפים להזנחה עלולים לפתח התנהגות אפתית ופאסיבית כמו גם להראות סימנים של נסיגה בהתפתחות עד כדי פיגור לימודי והתנהגותי ניכר. תוכניות המכוונות לילד התבססו על תמהיל של התערבויות המכוונות לחיזוק של קשרים חברתיים כמו גם למתן כלים להתמודדות ופיצוי שנועדו להקטין את השפעות הזנחה. תוכניות אלו הוכחו כבעלות אפקטיביות גבוהה בשיפור החוסן הנפשי של הילד ובהגברת היכולת שלו להתמודד ולפתח מנגנונים המקטינים את השפעת חוויות הזנחה. חלק מן החזרה לתוכניות כאלו נעוץ בהתנסות בתפירת חליפות אישיות במסגרת תוכניות להעלאת שיעור ההשתתפות בשוק העבודה אשר חשפו העדר אבחון והזנחה של שנות דור בטיפול בלקויות למידה ובקשיים התפתחותיים.

התערבויות המיועדות לקבוצות בעלות מאפיינים מובחנים

ישנם מאפיינים ונסיבות הנתפסים כגורמי סיכון גבוהים לצמיחתה של התנהגות מזניחה. בתוך אלו מודגשים בספרות שניים מרכזיים: שימוש בחומרים ממכרים וקיומה של מחלת נפש (כולל דיכאון שאחרי לידה) בקרב אמהות. עם זאת, הופעתם של גורמים אלו אינם מצביעה בהכרח על התפתחותה של התנהגות מזניחה. מכאן, שיש להתייחס לגורמים אלו לא כמאפיינים שיש לתת עליהם את הדעת בבואנו לאבחן תופעות של הזנחה. במסגרת זו יש לציין כי השפעות של נסיבות חיים וגורמי סיכון שונים אצל הורים מתבטאות בצורה אחרת אצל ילדים שונים בתוך

אותה משפחה, בתקופות שונות ובגילאים שונים. ממצאי מחקר זה מאששים את המורכבות של התערבות מוקדמת וקל וחומר של זיהוי פוטנציאל הזנחה.

הורים בעלי היסטוריה של התמכרות

משפחות עם היסטוריה של שימוש בחומרים ממכרים על ידי ההורים מהווים כחמישית מקרב המשפחות המופנות לטיפול בלשכות הרווחה בבריטניה, כמחצית ממניין המשפחות הנמצאות בטיפול הרשויות להגנה על הילד וכשלושה רבעים מכלל המשפחות בהן מתקיימת התערבות כלשהי הקשורה לרווחת הילד.

הורים השייכים לקבוצה זו עלולים להשפיע על ילדיהם במגוון צורות. ילדים המפתחים מודעות לבעיות ההתמכרות של הוריהם נוטים לפתח רגשות של פגיעות, דחיה, כעס וחרדה כלפי בריאותם ורווחתם של הוריהם. ילדים אלו מתארים את הוריהם כאפתיים, כמדוכדכים שאינם מבליים עימם וככאלו שכמעט לעולם אינם בעלי אמצעים כלכליים זמינים. ילדים אלו חווים, פעמים רבות, היפוך תפקידים במשפחה כשהם לוקחים על עצמם יותר ויותר תפקידים הוריים כילדים. ככלל, זהו מאפיין של המדינות האנגלו-סכסיות בכלל וארה"ב בפרט. במדינות אחרות מערכות החוק יותר סמכותיות בהוצאת ילדים אלו מבתיהם.

מעט מאד ידוע על תוכניות לטיפול משפחתי בילדים של מכורים הסובלים מהזנחה. מרבית הטיפולים המוצעים למכורים מתמקדים בהרחקה לצורך גמילה. עם זאת, יש מספר תוכניות שפותחו בעיקר בארצות הברית המבוססות על תוכנית אינטר-דיספלינרית לשיקום המתמכר ומשפחתו הנמשכות 14-20 שבועות בתוספת של מפגשי תחזוקה אחת למספר חודשים לאחר סיום התוכנית. הטיפול בהזנחה נלווה למאמץ העיקרי הנוגע בשיקום המכור תוך חשיפתו הרפלקטיבית להשלכות של התנהגותו.

התוכניות למשפחות מכורים עם ילדים בטווח הגילאים 3-17 כוונו להפחתת גורמי סיכון סביבתיים ולחיזוק של מרכיבי החוסן של המשפחות וכישורי ההורות של ההורים. מרכיבי התוכנית שכוונו להורים כללו פיתוח של כישורי הורות ויכולת פתרון בעיות ותוכניות לפיתוח שליטה בכעסים ומתחים, דרכים להצבת גבולות לילדים וניהול משברים, אסטרטגיות להמנעות מיצירת קשרים הרסניים המעודדים התמכרויות, כישורים חברתיים, כישורי תקשורת בינאישיים וכיוצא"ב. לאחר כל פגישה טיפולית של ההורים נערכו מפגשים משותפים עם הילדים בהם

התקיימה התנסות בחוויות שיקומיות של כלל בני המשפחה. ההערכות של תוכניות אלו הצביעו על שיפור ניכר בגמילה מהתמכרויות וברווחתם של ילדים כמו גם של הוריהם.

חלק ג'

התפתחות התפיסה והטיפול

במושג ההזנחה בישראל

העדרו של מושג ההזנחה בשיח ובפרקטיקה של המדיניות החברתית בישראל

בדומה לתחומים אחרים בהיסטוריה של המדיניות החברתית בישראל מסמנת האבולוציה של מושג ההזנחה את המאפיינים האוניברסאליים והייחודיים של השירותים שנתפתחו בתקופת היישוב ולאחר קום המדינה. המאפיינים הייחודיים של ריבוי קבוצות מסורתיות, שיעורי הגירה גבוהים ומדינה סמכותית בשלב בניין אומה השתלבו בעירנות בהתפתחויות בעולם תוך העתקת מדיניות בהשראה אירופאית ומאוחר יותר אמריקנית.

כך, בדומה למדינות אחרות בעולם עברה ישראל תהפוכות במדיניות החברתית בנוגע לילדים, הורים ומשקי בית. בתקופה הראשונה לאחר כינונה של מדינת הרווחה בעקבות מלחמת העולם השנייה עמדה ההזנחה במרכז המדיניות החברתית. ההתמודדות עם הזנחה, כפי שנתפסה בשנות החמישים של המאה הקודמת, התאפשרה בשל ארבעה גורמים:

1. התפתחות במחקר הפסיכולוגי המדעי של הגיל הרך בהקשר של מערכות חינוך ציבורי.
2. מעמדה הסמכותי של המדינה כלפי אזרחים ומשקי בית.
3. מאמץ להעניק לאזרח שירותים מן העריסה עד הקבר באמצעות דיספלינות שונות.
4. שיפור ניכר ביכולת הדגימה וניהול הידע במערכות החינוך והבריאות.

באותה עת מושג ההזנחה התמקד בשירותים סמכותיים על פלטפורמות ציבוריות בצורה המפקחת על משקי בית. המערכות שאפו לפצות את הילדים המוזנחים באמצעות מגוון שירותים שניתנו להם במרחבים שונים מחוץ למשפחה. הציפיות של המדינה מן המשפחות נגעה לאימוץ הנורמטיביות כפי שמקדמת המדינה בתוך משק הבית והכוונת הילדים לשירותים אותם מציעה המדינה. זו היתה צורה מאוד מפותחת של פיקוח חברתי שעוררה מאוחר יותר התנגדות. הזכרון ההיסטורי של פיקוח חברתי חוזר ומשפיל היתה אחד מן הגורמים שהקשו על חזרתה של מדיניות המתמודדת עם הזנחה.

בישראל, הצטרפה המגמה העולמית של טיפול בהזנחה לאתגר הייחודי של קליטת עלייה המונית, כאשר הגירה תוארה על ידי חוקרים ומעצבי מדיניות כמעבר טראומטי עם פוטנציאל להזנחה. ההזנחה הוגדרה, בשלהי שנות החמישים, על ידי האליטה של העובדים הסוציאליים, הרופאים ההתפתחותיים והפסיכולוגים החינוכיים כמצב בו דפוסים פטריארכליים, עוני, מצבי הגירה, משפחות גדולות והעדר מיומנויות הוריות בגיל הרך פוגמות בבטחון האישי, בכושר

ההפשטה, בעושר מילולי ובדפוס החשיבה של ילדים במסגרת מה שכונה 'אינטלגנציה חבולה' וילדים 'טעוני טיפוח' כמושגים מכוננים בתפיסה החברתית בשנות השישים והשבעים.

ההתמודדות עם הזנחה בישראל בשנות השישים והשבעים

ההתמודדות עם ההזנחה נעשתה באמצעות התמקדות בהתפתחות הילד במסגרת מרכזים ל'טעוני טיפוח', הורדת גיל הגן מתחת לגן חובה, פיתוח של פעילות פנאי וקביעת יום לימודים ארוך בריכוזי עולים, מיון של המצטיינים למסגרות על יסודיות פנימיות וגיוס פסיכולוגים לעבודה עם קבוצות בבתי הספר. המסגרות לטיפול בילד 'טעון הטיפוח' נבנו על יסוד שירותים סביב הילד והנחה כי יש לפצות אותו על החולשה של משק הבית. יחד עם זאת, מערכות החינוך, הבריאות והרווחה ניסו להחדיר שינוי ערכים בנוגע לגיל הרך בעיקר בתחומים בריאותיים התפתחותיים. המבנה והפריסה של שירותי הרווחה, הבריאות והחינוך האוניברסליים הקלו על מהלך זה.

שנות השישים וראשית שנות השבעים סמנו שינוי פרדיגמה פוליטי במדיניות החברתית. מערכת החינוך המירה את הגישה לפיה יש לטפל במי שנותרו מאחור בכלים פרטניים לטובת גישה השואפת להציע מוביליות לרבים באמצעות כלים של ניהול מאקרו. המהפך הכפול מן החלשים אל החזקים ומטיפול פרטני אל מדיניות חברתית רחבה בא לידי ביטוי ברפורמה בחינוך והקמת בתי ספר מקיפים. מערכות הסעד והבריאות היו משניות, באותה עת, מבחינת היעד של התמודדות עם מה שהוגדר קודם לכן כהזנחה או 'טעון טיפוח'.

המגמה של התרחקות מן ההזנחה כקטיגוריה התפתחותית המחייבת התמודדות פרטנית עם משקי בית התעצמה בשנות השבעים עם השלמת החקיקה של הביטחון הסוציאלי במסגרת הביטוח הלאומי אשר נשענה על הנחה לפיה קצבאות הילדים, הבטחת הכנסה ודמי אבטלה מחלצים מעוני ובמשתמע גם מהזנחה. עוני והזנחה הפכו קטיגוריה סוציולוגיות, פוליטיות וחברתיות.

תכנית 'שיקום שכונות' משכה את המדיניות החברתית בחזרה לשכונות העולים, אולם ההגדרות של הזנחה ומושא הפעילות נעצרו ברמה של הקהילה, השכונה והפנאי. הרתיעה מעיסוק בהזנחה במובן של מצבו של משק בית נבע ממגננה של מקצוע העבודה הסוציאלית עקב ביקורת על התנשאות, פגיעה בפרטיות, העדר רגישות תרבותית והפעלת כוח כלפי נזקקים. סדר היום במקצוע העבודה הסוציאלית כוון, באותה עת, לעבודה קהילתית, למימדים תרפויטיים של סיוע

ולתפיסות של עבודה רגישת תרבות מתוך ריאקציה לפרקטיקות כמו ביקורי בית. ההתמודדות עם הזנחה נתקבעה בדימוי הפופולרי עם "הסוציאלית" בסרט סלאח שבתי.

השינויים בתפיסת מושג ההזנחה משנות השמונים

צמצום תקציבי, ספקנות כלפי היכולת לעצב התנהגות בתוך משקי בית וחיזוק הגנות משפטיות על פרטיות השתלבו במשטר רווחה ימני ליברלי המכוון את המדיניות החברתית למצבי סיכון ופגיעה בצל החוק. העניין הציבורי באירועים קשים, בטיפול סמכותי בצל החוק ובבעיות של אלימות, והפניקה הציבורית סביב החשיפה של פגיעה בחסרי ישע הקטינה את הלגיטימציה למאמץ כולל שקשה למדוד. באוירה זו, הציבור תבע מדיניות של אפס אירועים קשים. מעצבי מדינית הרווחה נעזרו באותם מקרים המכונים "פניקה מוסרית" על מנת לקדם חקיקה ולפתח שירותים אשר הביאו להפרת האיזון בין הקבוצות הזכות למענה של המדינה.

האוריינטציות של סיכון ופגיעה, אפילו כאשר נוסחו במונחי מניעה, הניחו התמודדות עם אקטיביזם. החשש של המערכת ביחס להתנהגויות סיכון קשור בפגיעה בילד או במצב בו התנהגויות של מי שמצוי בסיכון מסוכנות לעצמו ולסביבה. הזנחה מוגדרת, בדרך כלל, כמצב פאסיבי בו נוצרים התנאים המונעים מן הילד את הגשמת הפוטנציאל הטמון בו ואשר יוצר פערים באיכות החיים ובהזדמנויות. בהיבט המושגי הזנחה היתה מושג נלווה לסיכון בדרך לפגיעה ולא מצב חברתי של משקי בית כפי שנתפסו בשנות החמישים.

התוואי של המדיניות החברתית ותהליכים חברתיים הוליכו את קובעי המדיניות בחלקים שונים של הממשלה להתמקד במקומות בהם ההתערבות במשקי בית לגיטימית ובמקרים קשים אשר ללא טיפול מאיימים על הסדר החברתי. תופעה זו, שהתרחשה גם במדינות נוספות, יצרה מצב המכונה "האמצע החסר". מושג זה מתאר מצב בו נוצר חוסר סמטריה המתבטאת בכך שחלק גדול מאוד של משאבים מופנה לקבוצה קטנה מאוד באזורי סיכון ופגיעה מובהקים ואילו אוכלוסיות מוזנחות עם צרכים מגוונים נדחים בסדרי העדיפויות.

הילד הנורמטיבי, במונחי החוק, איבד חלק גדול מן ההשקעה שהיתה מופנית אליו בשנות השישים ושנועדה להציע לו פיצוי ומוביליות. ילדים מוזנחים, הסובלים רק מהזנחה שאיננה מגיעה לכדי סיכון או פגיעה, נדחקו מפני אלו המצויים במשבר. הפעילות של אנשי המקצוע

אורגנה סביב אירועים חריפים או פוטנציאליים ולא על בסיס שיפוט התפקוד של המערכות ומשק הבית המקיפים את הילד.

חריגה מן המגמה של מעבר לסיכון ופעילות בליבה של ההתמודדות עם ההזנחה באה לידי ביטוי בתכנית PACT - הורים וילדים יחדיו, שכוונה לאוכלוסייה האתיופית. התוכנית נועדה להתמודד עם אוכלוסייה במעבר בין-תרבותי אשר שהתה במרכזים שניתן היה לפעול בתוכם בנוסח של שנות החמישים. התכנית הנדיבה הניחה מחדש את כל הנחות היסוד של פרנקנשטיין ביחס לקשר בין עוני, הגירה והתפתחות ועטפה אותם בכסות רב תרבותית דקה. ההגדרה הפורמאלית של תכנית PACT מקפלת בתוכה את הפרידגמה של ההזנחה במיטבה, אף שנעשה מאמץ להכניס אותה לשיח ההגמוני של סיכון ששלט באותה עת במדיניות החברתית.

לצד PACT התפתח אי נחת גדול מאופי מדיניות הגיל הרך בישראל במפגש בין מערכות החינוך והבריאות, כמו גם מן הדגש המיושן על פתרון של מעונות כשירות תומך עבודה. ההשפעה הניכרת של HEAD START ו-SURE START על המדיניות בישראל הביאו לכינונה של תכנית "התחלה טובה" כמעין אחות ביישנית של התכנית הלאומית לנוער בסיכון המסמנת את הפרדיגמה השלטת. בשיח סביב התכנית נוצר בלבול בין מושגי הסיכון שהולבשו עליה על מנת לאפשר חיבור מדומיין ופוליטי אל דו"ח שמיד והתכנית הלאומית לבין מונחים של מצוקה וניצנים של ראשונים של חזרת הדיון על הזנחה. אחת הסיבות לחולשתה היחסית של התכנית קשור בחיבור המלאכותי אל מושגי הסיכון.

חלק מן הביטויים של שינוי הפרדיגמה בשנות השבעים והשמונים של המאה הקודמת באו לידי ביטוי בדגש על התמודדות עם קשיים של נוער. החשש מפני האיום החברתי על בני הנוער, על רקע העלייה של שנות התשעים, האיץ מגמה זו עד לרצף התכניות הלאומיות לנוער בסיכון, החל בתכנית הלאומית הראשונה ב-1998, דרך מיזם "יניב" וכלה בתכנית הלאומית ליישום דו"ח שמיד. היחלשות מוסדות היסטוריים כדוגמת 'טיפת חלב' ו'האגודה לקידום החינוך', וסגירת 'בתי ספר להורים', תוכניות 'אתגר' ותכניות טף' לסוגיהן סמנו מגמה זו.

ההיגיון של התכנית הלאומית לילדים ונוער בסיכון, כפי שעוצבה בדו"ח שמיד, הציע מצע מרחיב ביותר של מניעה בתוך הפרדיגמה של סיכון. נקודת המוצא נשענה על ההכרה לפיה מערכות הרווחה התמקדו יתר על המידה בסיכון ופגיעה ולפיכך יש להחזיר את האיזון למערכת באמצעות מניעה על קבוצות רחבות באוכלוסייה. מלבד בהקשר של הגיל הרך, מבנה השירותים ודפוסים

ההפעלה של התכנית - המצליחה בתחומה - לא הציבו את ההזנחה במרכז וסימנו לרוב אוכלוסייה אשר היתה עדיין על גבול העדר הנורמטיביות.

היקפי ההזנחה - תמונה עמומה וחלקית

אין בישראל נתונים לגבי היקף הילדים החיים בהזנחה בשל העדרה של הגדרה או של קטיגוריה כזו לנזקקות בעילות הפנייה אל מחלקות לשירותים חברתיים. עם זאת, בהערכות של עובדים סוציאליים בלשכות ושל פקידי סעד במטה משרד הרווחה הוצעו אומדנים גסים לפיהם כ-60% מן הילדים אשר הופנו ללשכות לשירותים חברתיים סובלים ממה שמכונה "הזנחה". בהיעדר הגדרה של "הזנחה" וללא נתונים מדוייקים יש להתייחס לאומדן זה בספקנות מסויימת. במידה ונקבל את האינטואיציה של העובדים הסוציאליים ביחס להזנחה יש קושי גדול להפריד בין הילדים הסובלים מהזנחה לבין ילדים בסיכון או כאלו עם מאפיינים רלבנטיים אחרים. קושי זה משתקף בהגדרה אחת מיני רבות של צרכי ילדים המוגדרת במונחים של מי שנמצא "במצבי סיכון והזנחה". הדיווחים הלא ממוסדים של משרד הרווחה מצביעים על גידול בקבוצת הילדים החיים בהזנחה שהופכת יותר ויותר בולטת בשל עלייה במודעות להעדר המענים העולה מן הרשויות המקומיות.

ילדים החווים הזנחה, המוגדרים כמצויים גם במצבי סיכון, מטופלים בתוכניות שונות המופעלות באמצעות השירותים החברתיים, ארגוני מגזר שלישי ותוכניות לאומיות. עם זאת, תוכניות אלו אינן מכוונות לטיפול במצבי הזנחה באופן ממוקד. כך, לדוגמא, תוכנית הצהרונים המופעלת על ידי משרד הרווחה מטפלת בילדים לאחר שעות בית הספר אך חסרה את התקציבים הנדרשים לתוכנית טיפולית משלימה עם המשפחות בהן ניתן להתערב על מנת לצמצם את מופעי ההזנחה.

בהעדר הגדרה מוסכמת של הזנחה וללא מסגרת ארגונית-מוסדית מתאימה קשה להגיע לשיתוף פעולה שיטתי או להעברת מידע מסודרת בין משרדי הרווחה, החינוך, הבריאות, השיכון והמחלקות לשירותים חברתיים. ישנו קושי בפיתוח של תוכניות מותאמות ללא מנגנון מתאם בין המשרדים לנושא ההזנחה.

בהעדר נתונים הנוגעים ישירות לתופעת ההזנחה ניתן לזהות רק מספר מאפיינים כלליים של אוכלוסיית הילדים אשר מגיעה אל המחלקות לשירותים חברתיים ומכאן להציע השערות כלליות לגבי מאפייני הילדים החיים בהזנחה. נתוני משרד הרווחה מחלקים את כלל הילדים לשתי קבוצות גיל: 0-11 ו-12-17.

מתוך סקירת השירותים החברתיים 2012 עולה כי הרוב המכריע של הילדים עד גיל 12 הרשומים במחלקות לשירותים חברתיים מתגוררים בישובים בעלי מעמד סוציו-אקונומי נמוך. כשליש מהם מתגוררים בישובים המסווגים באשכולות 1-3 של הלמ"ס וכ-51.3% באשכולות 4-6. ביחד מונות שתי קבוצות אלו כ-85% מכלל הילדים המטופלים במחלקות. באשכולות 7-8 נמצאים כ-14.5% מהילדים ואילו בשני העשירונים העליונים נמצאים פחות מאחוז אחד מהפונים.

מתוך נתונים אלו ניתן ללמוד כי המקור של מרבית הפניות אינו מגיע מהישובים באשכולות הנמוכים ביותר. הסיבה לכך נעוצה במאפיין של האוכלוסייה באשכולות הנמוכים ביותר הכוללים יישובים ערבים וחרדים בלבד. בישובים אלו השירותים החברתיים טרם התפתחו ורמת האמון של האוכלוסייה בשירותים נמוכה יחסית. התכנית הלאומית לילדים ונוער בסיכון אמנם פרצה דרך ביישובים אלה מבחינת האמון של המנהיגות ואנשי המקצוע, אולם תהליך הביסוס של עבודה מתואמת בין ארגונים ואנשי מקצוע בהקשר הייחודי של החברה הערבית והחרדית צפוי להימשך עוד זמן רב.

אינדיקציה נוספת על ילדים החיים בהזנחה ניתן למצוא בנתונים הבוחנים את הסיבות העיקריות להפניית ילדים למחלקות לשירותים חברתיים. במועד הפנייה של משפחה למחלקה לשירותים חברתיים נרשמות בתיק שנפתח סוגי הנזקקות של המשפחה מתוך רשימת "הנזקקויות" המוגדרת מראש והכוללת 47 קטגוריות המתייחסות לתחומי קושי שונים ובתוכם פיגור, זקנה, תעסוקה ועוד. ניתן לרשום שתי נזקקויות למשפחה ושתי נזקקויות לכל בן משפחה.

מבדיקה שנערכה בין השנים 2007-2010 עולה כי מרבית הילדים הרשומים במחלקות לשירותים חברתיים חיים במשפחות המאופיינות בקשיים כלכליים ובבעיות משפחתיות שונות. מתוך ממצאי הבדיקה עולה כי כשני שלישי מהילדים הרשומים חיים במשפחות המאופיינות בקשיים כלכליים, כמחצית מן הילדים הרשומים חיים במשפחות בהן התרשם העובד הסוציאלי כי ישנם בעיות בתפקוד ההורים ו/או שקיימת בעיה בין בני הזוג, כחמישית מהילדים הרשומים

חיים במשפחות המאופיינות בקשיי הסתגלות כתוצאה מחווית טראומה משפחתית, בעיות קליטה של עולים וקשיי הסתגלות לסביבה חברתית וכארבעים אחוז מהילדים הרשומים חיים במשפחות בהן ההורים סובלים ממחלות וממוגבלות. סיבת הפניה נוספת המקיפה כשליש מהילדים מצויה תחת הקטגוריה "בעיות חינוך והתנהגות ילדים". קטגוריה זו מייצגת קשיים בתפקוד הילדים עצמם לצד קשיים של הורים להתמודד עם התנהגות ילדיהם. ריבוי הקטיגוריות, לא במפתיע, מקשה מאוד על המאמץ לזהות קבוצה מוזנחת מובהקת.

קבוצה בולטת נוספת הרשומה במחלקות מתייחסת לילדי עולים. בקרב יוצאי אתיופיה רשומים כשמונים אחוז מן הילדים עם עילת נזקקות של קשיים כלכליים והסתגלותיים של ההורים. נזקקות זו מופיעה באחוזים נמוכים יותר (55%) בקרב עולים מארצות אחרות.

המצב בקרב ילדים ונערים בגילאי 12-17 דומה לזה של קבוצת הגיל 0-11. בשנת 2011 כרבע מבני הנוער בגילאים אלו היו רשומים במחלקות לשירותים חברתיים. בטווח גיל זה מרבית הנערים הרשומים במחלקות לשירותים חברתיים מתגוררים ביישובים מאשכולות נמוכים, אם כי חלוקת האשכולות שונה מעט. הסיבות בעטיין מופנים הנערים דומות לסיבות שתוארו ביחס לבני הגיל הנמוך, אם כי אופי השירותים והמענים שונה ומתאים לגיל ולאופי הסיכון. רבות מעילות הנזקקות מסמנות מאפיינים של משפחות וילדים הסובלים ממה שיוגדר על ידי איש המקצוע הסביר כ"הזנחה". יחד עם זאת ללא הגדרה מובחנת המוציאה את המושג מתוך שדות מקבילים יהיה קשה לאסוף מידע ולפתח שירותים.

השירותים המוצעים

לרשות הילדים המוגדרים כמי שמצויים בסיכון עומדים מגוון של שירותים המסופקים על ידי משרד הרווחה והשירותים החברתיים וארגוני מגזר שלישי. ההיגיון של פעולת משרד הרווחה נשען על הצבת הילד על פני רצף של סיכון כאשר המענים מאורגנים לפי שני סוגים השירותים אותם מציע משרד הרווחה והשירותים החברתיים. השירותים מחולקים לשירותים חוץ ביתיים ולשירותים בקהילה. כעשרים אחוזים מהילדים עד גיל 12 קיבלו בשנת 2012 שירותים קהילתיים וחוץ ביתיים. מרבית הילדים (91%) קיבלו שירותים בקהילה ופחות מ-10% הוצאו מביתם למסגרות חוץ ביתיות. לעומתם, רק 5.8% מהילדים בגילאי 12-17 הרשומים בלשכות הופנו לטיפול. מתוכם 61.3% היו בטווח הגילאים 12-14, ו-38.7% בטווח הגילאים 15-17. מכיוון ששירותים חוץ ביתיים מכוונים לילדים בקצה רצף הסיכון אשר בד"כ אובחן אצלם מצב מסכן, החורג מגדרי הזנחה, לא יפורטו השירותים הללו. יחד עם זאת, מנתוני חסות הנוער ברור כי רוב החוסים סובלים ממאפיינים רבים של הזנחה המחייבים טיפול. השירותים המתוארים בסקירה זו מיועדים למי שאובחנו כמצויים במצבי סיכון והזנחה אך ההגיון של התכנית אינו ייחודי ובלעדי למצבי הזנחה.

משרד הרווחה והשירותים החברתיים מספק שירותים רבים עבור ילדים בסיכון. השירותים בקהילה מכוונים לתמיכה ולטיפול בילדים ובמשפחות בקהילה כאשר הילד ממשיך להתגורר בבית הוריו והם נועדו לטפל או להקל את החרפתם של מצבי סיכון. ניתן לחלק שירותים אלו למספר קטגוריות:

- שירותים הניתנים על ידי עובדים סוציאליים או עובדים סמך מקצועיים
- תוכניות תומכות או משקמות
- מסגרות שהייה בשעות הבוקר ואחה"צ

- תוכניות להתערבות בזמן משבר

א. שרותי ייעוץ ומעקב על ידי עובדים סוציאליים וסמך מקצועיים

חלק גדול מן השירותים ניתנים על ידי עובדים סוציאליים או סמך מקצועיים העובדים בלשכה. לעיתים ניתן שירות מקצועי פסיכולוגי נלווה על ידי מטפלים קבוצתיים ומשפחתיים. מתוך שירותים אלו ניתן לציין מספר תוכניות מרכזיות:

מטפחים - חונך אישי לילדים אשר מסייע לילד ולהוריו לרכוש הרגלי למידה ולהתמודד עם בעיות חברתיות ורגשיות של הילד.

משחקיות - תוכניות המבוססות על טיפוח הקשר של אמהות צעירות המתקשות להתמודד עם המשימות ההוריות ולבסס קשר טוב עם ילדיהן. תוכניות אלו מבוססות על פיתוח יכולת המשחק המשותפת של הורים וילדים מתוך מטרה להגביר באמצעותן את המודעות לשלבי התפתחות תקינים של ילדים ולצרכים שלהם בכל שלב.

סייעת שילוב - תינוקות עד גיל שלוש מקבלים סיוע של סייעת במסגרת פעוטונים מתוך כוונה לטפל בבעיות התפתחות של הילדים הנובעים ממצבי סיכון והזנחה על מנת שבעתיד הם יוכלו להשתלב במסגרות הרגילות.

ב. תוכניות תומכות ומשקמות

שירותים מרכזיים לתמיכה ולשיקום המיועדים להורים וילדים הם "מרכז ילדים הורים" ו"נתיבים להורות". תוכניות אלו נועדו לטפל בילדים עד גיל 12 הסובלים מקשיים התפתחותיים או רגשיים ואשר הוריהם אינם מסוגלים לספק להם מענים. התוכניות מציעות מגוון שיטות טיפול לשיפור התפקוד ההורי ולצמצום מצבי סיכון. לצד תוכניות אלו מופעלות עוד מספר תוכניות במסגרת המחלקות לשירותים חברתיים המיועדות לתת מענה למשפחות המתקשות בגידול ילדיהן ובתוכן "הקן", "אוריון", "ראשית", "משפחות", "יחדיו" ועוד, זאת לצד קבוצות תמיכה ושיקום לילדים והורים וקבוצות טיפול משותפות.

ג. מסגרות שהייה בקהילה

מעונות יום ומשפחתונים - למסגרות אלו מתקבלים פעוטות בגילאי 6 חודשים עד שלוש שנים. המשפחתונים הן מסגרות קטנות יותר מן המעונות. השמת הפעוטות נעשית בהתאם לחוק פעוטות בסיכון. מסגרות אלו הן מסגרות טיפול אוניברסליות אשר מטרתן להקל את הטיפול על משפחות החוות הזנחה ומצויות בסיכון. אין במסגרות אלו לרוב תהליך טיפולי החורג מן הטיפול בילד אל המשפחה.

מעונות רב-תכליתיים - תוכנית טיפולית אינטנסיבית זו מיועדת לילדים בגיל הרך והוריהם ממשפחות הסובלות מפגיעה וסיכון. המסגרת פועלת בין השעות 07:00-19:00 והיא מכוונת לספק שירותים תומכים וטיפולים לילדים ומשפחותיהם. צוות המעון, מעבר לכוח האדם החינוכי-טיפולי הרגיל, כולל עובד סוציאלי, פסיכולוגים, מטפלים באומנות, מרפאים בעיסוק ועוד. מסגרת כזו יכולה לקלוט עד 40 ילדים.

חממות – מסגרות המיועדות לילדים בגילאי 5-10. הילד מגיע למשפחה הקולטת ילדים נוספים על אלה שלה במטרה ללוות אותם ולתמוך בהם. תוכנית זו מלווה על ידי עובדת סוציאלית.

מועדוניות – מסגרת קבוצתית טיפולית לילדים בגילאי 3-18. המועדוניות מותאמות לגיל הילד ומטרתם לקדם את מצבו הרגשי, ההתנהגותי והחינוכי של הילד ולשפר את הקשר בין הילד לבין הוריו. ישנם מודלים שונים של הפעלת מועדוניות ובתוכם מועדוניות טיפוליות לגיל הרך, מועדוניות לגיל היסודי, מועדוניות משותפות עם משרד החינוך, מועדוניות למתבגרים, מועדוניות לילדים עם בעיות התנהגותיות ועוד. במועדוניות זוכים הילדים לארוחת צהריים ולסיוע בהכנת שיעורי בית. עו"ס המועדונית אמורה לעשות עבודה משלימה עם הורי הילדים. חלק מן המועדוניות מסמנות דגם קרוב להתמודדות עם הזנחה בתוך ריבוי וגיוון מסגרות המתמודדות עם סיכון.

פנימיית יום: מסגרת זו נמצאת על קו התפר שבין סידור חוץ ביתי לטיפול בקהילה. זוהי מסגרת קרובה לקהילה אליה מגיעים ילדים אחרי שעות הלימודים. הילדים שוהים ולומדים בפנימייה וחוזרים לישון בביתם. פנימיות היום מעניקות ליווי לילדים ולמשפחות ונועדו למצבים בהם מנסים למנוע את הוצאת הילד מהבית.

ד. מסגרות להתערבות בזמן משבר

ילדים ומשפחות במצבי משבר כגון מחלה, גירושין או אשפוז של אחד ההורים יכולים להסתייע בהתערבויות נוספות כגון "תמיכה ביתית" הניתנת לתקופה של עד שישה חודשים או טיפול במסגרת "מרכז קשר הורים ילדים" המיועד להתערבויות טיפוליות בעת משבר. אכן, מבחינת הזיהוי של הקושי הזנחה אינה עוסקת במשברים אלא בתהליכים ארוכים וסמויים ללא רגע שיא. יחד עם זאת בחלק מן השירותים הללו המכוונים להתמודדות עם המשבר יש מאפיינים של תיאום במאמץ להקטין את נזקי ההזנחה.

תוכניות למתבגרים

"יש מצ"ב" - תוכנית המיועדת לבני נוער בגילאים 13-18 הלומדים במסגרות חינוכיות אך מזהים כמצויים במצבי סיכון או החווים קשיים בהיבט אחד או במספר היבטים במשולב - הלימודי, ההתפתחותי, המשפחתי, הרגשי או החברתי.

הטיפול ניתן במרכז ישובי בין-ארגוני. תפיסת המרכז אינטגרטיבית ומפותחת על ידי צוות בין מקצועי משותף בהובלת משרד הרווחה. התוכנית נמצאת עדיין בשלבי הניסוי והיא מופעלת בחמישה ישובים: באר שבע, ערד, יפיע, קריית ארבע ותל אביב.

תוכנית להב"ה - תוכנית המיועדת לבני נוער במצבי סיכון וסכנה כולל מי שמצוי בנשירה סמויה, בנשירה גלויה או מנותק. התוכנית מיועדת למגזר הכפרי ומטרתה להתאים מענים טיפוליים וחינוכיים תוך יצירת רצף שירותים. המודל מתבסס על הפעלה באמצעות כוח אדם קיים ביישובים במועצות מקומיות (מדריכי נוער בוגרים). בכל מועצה אזורית ישנו עו"ס ומרכז להב"ה מלווה את מדריכי הנוער ונעזר בהם לאיתור ולהתאמת מענים בקהילה. הפרוייקט פועל בתשע מועצות אזוריות ונותן מענה לכ-1,400 בני נוער בסיכון.

תוכניות הממוקדות במשפחה

שירותים אשר פעולתם התמודדה עם קשיים של משפחות במשבר ונגעה בהזנחה בעקיפין פותחו במשרד הרווחה. חלק מן השירותים והתכניות שאפו לטיפול בהזנחה פוטנציאלית שהיא תוצר של גירושין או של משק בית חד הורי. שתי התכניות, "יחדיו" ו"קדימה", סמנו נתיבים שונים. האחת התמקדה בהורות של משפחות במצוקה כלכלית והשנייה בבניית קהילה תומכת ותיאום השירותים בין אנשי המקצוע והסוכנויות הציבוריות. שתי התכניות מצויות במעגל

ההשראה של התמודדות עם הזנחה אולם גם הן נדחקו לתוך שיח הסיכון. רוב השירותים שהתפתחו לילדים ומשפחות נשלטו סביב נושאי חירום בצל החוק בקטיגוריות של סיכון. כמעט כל השירותים לילדים עד גיל שש נשענים על מיון של משברים וקשיי תפקוד מאוד חריפים.

בנוסף לתוכניות המופעלות על ידי משרד הרווחה והשירותים החברתיים, חלקן בשיתוף משרדים נוספים, פותחו לאורך השנים תוכניות התערבות על ידי המגזר השלישי. תוכניות אלו מופעלות על ידי עמותות בהתאם למטרות פעילותן. רבות מהעמותות מתמקדות בסיוע כלכלי למשפחות, אחרות מציעות שירותי תמיכה לילדים וחלקן פיתחו תוכניות לטיפול בילדים בסיכון באמצעות אומנות. יש לציין כי מרבית הפעילויות ופיתוח השירותים בעמותות נעשה בארגונים הגדולים הפועלים בתחום באמצעות קרנות המימון של המגזר השלישי ובשיתוף פעולה עם משרד הרווחה.

כך, בהעדר הגדרה של התחום והבעיה על ידי משרד הרווחה מתקשה המגזר השלישי להציג פיתוח של חשיבה, תורה ושירותים המיועדים לאוכלוסיות הסובלות מהזנחה. תוכניות נוספות אשר פעלו בעבר באמצעות משרד הבריאות כגון ביקורי בית המבוצעים על ידי אחיות טיפת חלב נסגרו לפני שנים רבות מחוסר תקציב. בהקשר זה יש לציין כי צמצום בשירותים אוניברסליים בישראל, כגון ביטולה של אחות בית הספר, מקשה על איתורם של ילדים במצבי הזנחה והפנייתם לטיפול במערכות הרווחה. כמו כן, העדרה של הגדרה להזנחה כתופעה העומדת בפני עצמה גוררת אחריה מודעות נמוכה לתופעה ומאפייניה בקרב אנשי מקצוע מתחומי החינוך, הבריאות והרווחה, עובדה שבתורה מביאה לטיפול בילדים הסובלים מהזנחה רק כאשר הם עונים להגדרות של סיכון.

העולם של המגזר השלישי עשיר, לכאורה, במערכי סיוע למשפחות אולם הפילנטרופיה החמה, ולעיתים העממית, אינה מאורגנת סביב תפיסה מארגנת. ההגדרות העמומות של המושגים סיכון והזנחה מאפשרות לתוכניות רבות ללבוש צורות שונות ולהתאים עצמן למגוון תמיכות ולטעמים של גורמים מממנים. בתנאים אלו כמעט כל התערבות בחינוך, בבריאות או בתחומי העבודה הסוציאלית יכולה להכנס לקטיגוריה של התמודדות עם הזנחה.

רב תרבותיות והזנחה

מושג ההזנחה מקפל בתוכו מימדים אוניברסליים כמו גם הקשרים תרבותיים. הספרות העוסקת בהזנחה מגלה רגישות תרבותית בהתערבות בקבוצות זהות נבדלות, אולם במסגרת התפיסה של זכויות הילד, המעוגנות באמנות בינלאומיות, מציבה סטנדרטים אוניברסליים של טיפול והתפתחות נאותה לילדים ונוער. בישראל הקושי עם שתיים וחצי קבוצות זהות מהווה אתגר מתמיד של ניהול שונות במדיניות החברתית. הציבור החרדי, האוכלוסייה של ערבים אזרחי

ישראל וקבוצה קטנה יותר של עולים מאתיופיה ומי שחוו הגירה מארצות אחרות מחייבים רגישות בין תרבותית בהתערבות ובהתגברות על חסמים שונים.

האוכלוסייה החרדית למדה להשען על שירותי הרווחה בכלל ובתחום הנוער בסיכון בפרט. היכולת לספק שירותים לקבוצות נורמטיביות במונחי הזנחה מעבר למי שמוגדר בסיכון מוגבלת. יחד עם זאת, חלק ניכר מתוך השירותים לנוער בסיכון הופכים אוניברסאליים בכל הנוגע להתערבות עם משפחות חרדיות עקב ההגדרה הרחבה של סיכון בשילוב עם מאפיינים סוציו-אקונומיים. כך, שירותים רבים החל במועדוניות, דרך אבחונים וכלה בצהרונים, משרתים את כל גוויי הציבור החרדי. לעיתים יש גם ניצול לרעה של ההגדרות הרחבות של סיכון ונזקקות כפי שעולה ממיזמים אותם מפעילים מתווכים מן החברה החרדית עבר משרדי ממשלה. ההישגים המרשימים של התכנית הלאומית עם הציבור החרדי, לצד העומס הנובע מקבוצות בסיכון גבוה בחברה מסורתית במעבר, מצדיקים להחריג את התכניות החדשות להתמודדות עם הזנחה ולהתמקד בשלב הפיתוח בקבוצות אחרות.

ההזנחה במגזר הערבי בכלל ובקרב הבדואים בדרום בפרט חמורה. בעבר נתפסו בעיות ההזנחה כמופעים הנוגעים במודרניזציה, וההנחה הייתה שטיפוח אנשי מקצוע ומסגרות ציבוריות יביאו להתמודדות עם הקשיים. בדיעבד, התברר כי תהליכי מודרניזציה ורכישת השכלה מקטינים מימדים של הזנחה אולם קצב השינוי איטי מכפי שציפו. הטיפול בהזנחה במגזר הערבי בעייתי עקב ההכרח לפתח שירותים מותאמים בעיקר בהקשר הקהילתי ומשום ששירותים המתמודדים עם סיכון טרם הגיעו להבשלה. את הפעולה במגזר הערבי יש למקד עדיין סביב מושג הסיכון כאשר התכנית הלאומית זכתה להצלחה במונחי פיתוח שירותים בקרב הערבים.

תהליך הגירה מקפל בתוכו פוטנציאל הזנחה. תכנית PACT היתה הניסיון ההרואי והנדיב ביותר במדיניות החברתית בישראל ובמימון העם היהודי. האתגר של התמודדות עם הזנחה בקרב העולים מאתיופיה נמצא מחוץ להקשר של תכנית פיתוח שירותים כוללת כיוון שהידע וההתנסות עם העולים הללו עשיר במגוון מאפייני הזנחה ייחודיים. יתר על כן, יש עודף תכניות המתמודדות עם הצרכים של עולים מאתיופיה ולפיכך לא יהיה חידוש בתכניות לאוכלוסייה זו. ילדי עולים מארצות אחרות סובלים מהזנחה אולם כל ניסיון לכוון תכנית ייעודית מחייב התמחות והתאמה רב תרבותית אשר מצויות מחוץ להקשר של תכנית מוגבלת.

לקראת סיכום: הטיפול במושג ההזנחה במדיניות החברתית בישראל

תכניות המתמודדות עם הזנחה מתקשות במדידה של אפקטיביות אשר הפכה מקור לגיטימציה מרכזי של שירותי הרווחה. המושג הזנחה חמקמק, רווי בקריטריונים רכים ומטפל בתהליכים מורכבים. מושגי הסיכון והפגיעה מאורגנים סביב אירוע שניתן לבחון את חזרתו או העדרו. במשטרי הרווחה האנגלו-סכסיים ההתמודדות עם הזנחה נוטה להיות כמעט כפויה או לכל הפחות מלווה בתמריצים חזקים להשתתפות. משטרי רווחה סוציאל-דמוקרטיים יעדיפו תכניות וולנטריות עם מרכיב קהילתי חזק.

בכל תכנית להתמודדות עם הזנחה יש מוקד התערבות. ברוב התכניות מדובר במשק הבית או המשפחה, אולם תכניות רבות מחברות את הילד ישירות אל פלטפורמות ציבוריות במערכת הבריאות והחינוך, ואילו אחרות עוטפות את הילד בקהילה תומכת שיש בה העצמה אך גם פיקוח ופיצוי לחולשה של ההורים. מבחינה זו, יש להזהר מן התפיסה של הימין השמרני לפיה יש במשפחה קדושה וערך בפני עצמו. האתוס של תכניות ההתמודדות עם הזנחה שמה את הילד במרכז במסורת של זכויות אדם, זכויות חברתיות וגישת ה-*capabilities* של סן ונוסבאום.

ההתמודדות החדשה עם הזנחה, בניגוד לגישה ההיסטורית, אינה מבדילה את הצרכים התעסוקתיים והכלכליים של משק הבית. מבחינה זו יש כאן עמדה עקרונית לפיה יש להיחלץ מן הדיון הלא פורה על השאלה האם עוני יוצר הזנחה או שהזנחה מביאה לעוני. קשרי הגומלין בין המופעים מורכב הרבה יותר. קבוצות בהן זיהו רמות גבוהות של הזנחה הן כאלה שיש להן קושי כלכלי אשר יתכן והיה ניתן להתמודד עמו ללא הנטל של מצב מיוחד. כך, יש ריבוי של הזנחה במשקי בית עם בעיות בריאות, במשקי בית עם מספר גדול של ילדים, במשפחות הנמצאות בנייתוק חברתי, במשקי בית בהן השכלת ההורים נמוכה, במשקי בית בהן אחד מבני המשפחה מתמודד עם מחלה כרונית וישנה תלות במטפלים, במשקי בית שאינם בעלי מקורות הכנסה קבועים, במשפחות חד הוריות ובקרב זוגות צעירים.

בתכניות להתמודדות עם הזנחה נוצרו סגנונות המדגישים דיספלינות ופרוספיות שונות. מעבר לחלוקה של התערבויות המזוהות עם עבודה סוציאלית, חינוך ובריאות יש בתוך כל אחד מן התחומים תפיסות נבדלות אשר ההכרעה ביחס אליהן משמעותית בעיצוב התכניות. כך, יש תכניות המתמקדות ברפקלציה רגשית, יש התערבויות רבות השואפות לטפל ביחסים ו-attachment וישנן אחרות המתמקדות בכישורים ובעצמאות. ניהול משק ההתערבות של כל תכנית ושל המדיניות הלאומית מהווה אתגר מורכב מאוד. כל הדילמות של עולם ההתערבות והטיפול מסתרות בתוך ההכרעות על אופי התכנית.

לצד המגמה של "הזנחת ההזנחה", כפי שכונתה המגמה האוניברסלית במדיניות החברתית, היו אירועים וכוחות שהמשיכו להגדיר את ההזנחה בעקיפין כליבה של המדיניות לרווחתם של ילדים ומשקי בית. שירותים רבים במערכת הרווחה, כמו גם פעולתן של קרנות פילנתרופיות וארגוני מגזר שלישי, המשיכו לפעול על מנת להתמודד עם ההזנחה. יחד עם זאת, קבוצה רחבה של ילדים ומשפחות נותרו מחץ למעגל הזכאות לשירותים עקב הדגש על סיכון ומניעה בתוך אותה פרדיגמה.

התפיסה ביסוד מסמך הסקירה הספרותית מניח כי המדיניות החברתית בישראל משתנה מתוך חידושי מדיניות שיש בהן שני מרכיבים:

1. איתות שיח, קרי, יצירת שפה או מושגים חדשים אשר פעמים רבות מושאלים ממדינות הרווחה המערביות. השיח החדש נמצא בתחרות וחפיפה עם חלופות נוספות. האתגר בתחום זה הוא לשמור על שיח עקבי. כך, למשל, מדיניות התמודדות עם הזנחה אינה זהה למדיניות המציבה את המשפחה במרכז. יש אמנם חפיפה בין המאמצים אך ביסודם נמצאים תפיסות ומוטיבציות אחרות. במינוח "הזנחה" כמתווה שירותים לאוכלוסיות נזקקות רחבות יש פוטנציאל גבוה במיוחד לסמן מפנה במדיניות החברתית.

2. פיתוח שירותים מוקפד המניע תהליכים ומשנה הנחות יסוד, מגדיר מחדש בעיה ומסמן את החזית הבאה של ההתמודדות עם הבעיות הכרוניות של אוכלוסיות נזקקות. האתגר בתחום זה נעוץ בנטייה של צרכים קיימים "להתחפש" בצורה המתאימה לחידושי המדיניות. כך, יש חשש כי מסגרות קיימות או אוכלוסיות עם צרכים שאינן מתאימות יידחפו לתוך השירות עוד בטרם התגבשה תפיסה ונצבר מספיק ניסיון. המודל הראשוני שמוצע לפיתוח התמודדות עם הזנחה נמצא בהלימה גבוהה לדגמים שמופעלים במדינות רווחה מפותחות אולם יש להקפיד על סייגים מפני העמסת יעדים לא מתאימים על השירות שעשוי להתפתח, ובעיקר על הסדרת המעמד של ההתערבות המשפחתית ככלי סיוע ולא כמטרה בפני עצמה.

התפיסה של מושג ההזנחה עומדת בפני שינוי בישראל. בדומה לתהליך שעברו מדינות רבות, הצורך להכיר בתופעה עלה בעיקר מאנשי המקצוע העוסקים בתחום אשר נתקלו בהעדר מענים מותאמים. בהקשר זה, ובבואנו לעסוק בפיתוח שירותים שבתורם ישפיעו על המדיניות כלפי ילדים החיים בהזנחה, יש להביא בחשבון את האתגרים שתוארו.

משיח של סיכון לתפיסה של הזנחה או "הזנחה של ההזנחה"

בדומה להתפתחויות בישראל, מלווה החזרה של מושג ההזנחה לשיח המקצועי בהתבוננות היסטורית המסבירה את הנסיגה מן המדיניות של שנות החמישים והשישים בשני הקשרים:

1. החדירה הגסה והמתייגת לתוך משקי בית שאפיינה את המדיניות.
2. ההזנחה היחסית של גורמים כלכליים של הזנחה הקשורים בהעדר הכנסה וזמן.

התפיסות המסורתיות של שמאל וימין בדור האחרון התקשו להתמודד עם עוני והזנחה על אף הניסויים הגדולים בתחום זה. בתנאים אלו הימין והשמאל כאחד שותפים, בדרכים שונות, לחשיבה מחדש על ההכרח לחרוג מחשיבה דיכוטומית על ההזנחה כתופעה חד מימדית.

מתוך הסקירה הבינלאומית עולה כי ההגדרה המסורתית של הזנחה מתייחסת לתופעה במונחים של העדר יכולת מתמשכת להיענות לצרכים הפיסיים, הפסיכולוגיים, הקוגניטיביים והחברתיים הבסיסיים של הילד באופן שמביא לפגיעה ניכרת בבריאותו ובהתפתחותו. הזנחה יכולה להתרחש בכל שלב של חיי הילד מההריון ועד בגרות בשלושה הקשרים של חיון:

1. דאגה לצרכים.

2. הגנה מפני פגיעה.

3. ארגון, הסדרה וקביעת גבולות במחזור החיים.

צורה אחרת של התבוננות על ההזנחה מתבוננת דרך פרספקטיבה הקרובה יותר לגיל הרך ומתמקדת בתנאים פיסיים, רגשיים והתפתחותיים. כך, יש הנחה של human becoming הנזקק לגירוי, פיתוח דמיון, הצבת גבולות, השגחה, בריאות ותזונה. קשיים אלו רלבנטיים כמובן גם בגילאים מבוגרים יותר אולם אז הדגש במדיניות יהיה על פיצוי או תיקון התוצאות של ההזנחה. ניתן לשער גם כי המדיניות בתנאים אלו תכוון למשפחות שההזנחה בהן חמורה. ההכרעה על גיל המשתתפים בתכניות מקפלת בתוכה החלטה גם על אוכלוסיית היעד מבחינת החומרה של ההזנחה.

יתר על כן, הספרות מזהה בגילאים שונים תוצאות שונות של הזנחה. בגיל הרך הפגיעה היא התפתחותית, בגילאי 6-12 היא עשויה להוביל לקשיים רגשיים בולטים ובגילאי העשרה היא עשויה להביא להתנהגות אנטי חברתית. השלב של פיתוח שירותים מחייב התמודדות עם דילמות מורכבות. המורשת ההיסטורית של ההזנחה היתה כרוכה ברמה גבוהה של פיקוח חברתי שהותיר הסתייגות מטיפול פרטני במשקי בית והעדפת שירותים אוניברסאליים. מנגד ההבנה כי ישנו צורך בתיאום מורכב ובהתחשבות בנסיבות ייחודיות לכל משק בית וילד מובילה לתפירת חליפה ייעודית.

סיכום

המסקנה המרכזית העולה מסקירת הספרות היא שישראל מצוייה בפיגור ניכר ביציאה מפרדיגמה בלעדית של סיכון תוצר שנות התשעים לתפיסה המכוונת שוב אל ההזנחה כמופע רך בקבוצה המכונה "האמצע החסר". אחד החידושים בהקשר זה נובע מהתובנה לפיה אין רצף בין הזנחה לסיכון ופגיעה. מדיניות המתמודדת עם הזנחה מכוונת לאוכלוסיות אחרות מאשר תכניות מן הסוג של התכנית הלאומית.

אפיקי הפעולה האפשריים בתחום ההתמודדות עם סיכון מגוונים ביותר והם ביטוי של השקפת עולם ותפיסות פרופסיונליות. אין בנמצא קונסנזוס או הסמכה לגבי best practice כיוון שסוגיית ההזנחה כקטיגוריה במדיניות החברתית חזרה אל השיח רק בעשור האחרון. מתוך עיון בהצעות

שהוצגו לקרן מצטייר כי הן תפורות בהלימה לתפיסות המקובלות אולם יש להוציא מתוכן את ההתבטאויות המכוונות להדגיש רציפות למדיניות הקיימת ולבדל באופן מובהק את הגישה החדשה והמקורית. ההזנחה אינה המשך או השלמה למדיניות מניעה מול סיכון או גרסא של מדיניות משפחה. זו חזרה של פרדיגמה ישנה-חדשה הנוגעת לאוכלוסיות שהוזנחו בדור האחרון.

בחלק מפעולתיהן ניתן לתאר את המסגרות של מעונות היום, המשפחתונים, המעונות הרב תכליתיים והמועדניות כמסגרות שהייה שיש בהן מימדים של התמודדות עם הזנחה. אולם האתוס של השירותים, בחלק הארי, מכוון לסיכון ואינו מאורגן סביב התערבות משפחתית.

מדינת ישראל ובעיקר משרד הרווחה פיתחו מערכת מפוארת של שירותים המאורגנים סביב הפרדיגמה של סיכון. עיבוי של השירותים הללו כך שבמהלך ההתמודדות עם משבר או פתלוגיה תעשה התערבות הקשורה בהזנחה כתוצאת לוואי של סיכון הינו לגיטימי, אולם יש לומר בגלוי שאין מדובר על מדיניות המאורגנת סביב הזנחה. יתר על כן, בתנאים אלו אין הצדקה שלא לפעול בתוך התבנית של התכנית הלאומית ולהציע במסגרתה תכניות נוספות. ייתכן גם, ברוח גישה זו, לפתח שירותים נלווים למסגרות שפיתח משרד הרווחה, אולם מהלכים אלו לא יהיו בהלימה לפיתוח השירותים בתחום ההזנחה עבור אוכלוסיות חדשות שהוזנחו כיוון שהצרכים שלהן לא עברו את סף הסיכון.

בתנאים אלה הקצאת משאבים נדיבה לתכנית המתמקדת בהזנחה מסמנת פוטנציאל לשינוי פרדיגמטי והחזרת עטרת הטיפול בהזנחה ליושנה. מהלך כזה עשוי לסמן פיתוח מחדש של שירותים שנעלמו ופריצה לקבוצות נזקקות בקרב מה שמכונה "האמצע החסר". אולם במסגרת זו יש לשמור על הנקיון של המושגים וטהרתם, וקל וחומר על הכיוונים של פיתוח השירותים. טיפול בהזנחה אינו מדיניות משפחה או ענף נוסף למדיניות השואפת לכסות את כלל הסיכונים מולם ניצבים ילדים, בני נוער ומשקי בית. דווקא האופי המיוחד של פיתוח שירותים בשדה שהוזנח מחייב לומר מה לא יכול להכלל בתכנית מעין זו במקביל לגיבושו של השירות.

המלצות

ההחלטה של הקרן לילדים ונוער בסיכון בשיתוף משרד הרווחה וקרן רש"י להתמקד בהתערבויות בקרב ילדים הסובלים מהזנחה נוגעת בתחום בעל פוטנציאל השפעה גדול על המדיניות החברתית תוך חדירה לקבוצות אוכלוסייה אשר לא נהנו משירותים מותאמים. הגישה השואפת להשפיע על המדיניות באמצעות פיתוח שירותים חדשניים, המלווים במחקר מעבב, עולה בקנה אחד עם דפוסי שינוי מדיניות חברתית בישראל. מהלך זה מחייב מספר צעדים בשלושה מישורים: המישור האחד נוגע לצעדים בשדה המדיניות, המישור השני נוגע לסוגיות הקשורות בבחירת האוכלוסייה שתשתתף במיזם, והמישור השלישי והאחרון נוגע להמלצות ביחס לקריטריונים שיש להקפיד עליהם בעת בחירת הפרוייקטים.

המלצות בשדה המדיניות

1. יש לחבר הגדרה מוסכמת של תופעת ההזנחה בהקשר הישראלי בשיתוף עם הגורמים המקצועיים. הגדרה זו צריכה להישען על ההגדרות המקובלות בעולם ולהיות מוציאה ומובחנת ממושגים והתערבויות הנקשרות במושגי הסיכון, במדיניות משפחה וכיוצא באלה. כוחה של ההגדרה בהקשר זה אינו רק בתחולה שלה אלא בעיקר במדיניות מקבילה שאינה נכללת בקרבה. לאחר הסכמה סביב הגדרה המונעת הפניית משאבים לתוכניות או יעדים קיימים יש לבחון האם ההגדרה נמצאת בהלימה למאפיינים התרבותיים של החברה הישראלית.

2. הכרעה על עובדים סוציאליים כמובילי התערבות מחייבת התאמת מבנה התערבות המשתף פרופסיות נוספות. כך, הופך העובד הסוציאלי ל'מנהל מקרה'. התכנית הלאומית לנוער וילדים בסיכון, כמו גם ההתנסות בתחום החירום ולאחרונה גם בהקשרי פיתוח שירותי תעסוקה, מלמדים כי מבין מקצועות השיפור האנושי (רופאים, אחיות, מורים, פסיכולוגים ועובדים סוציאליים) יש בעבודה הסוציאלית את הפוטנציאל הגבוה ביותר לחצות בין ארגונים ופרופסיות. זהו מאפיין אוניברסאלי אשר בולט בישראל באופן מיוחד.

3. ישנו הכרח לבנות כלי אבחוני לזיהוי מצבי הזנחה המובחנים ממצבי סיכון וסכנה המבוסס על המודל האקולוגי בסקירת הספרות תוך הקפדה על הסוגיות הבאות:

- על הכלי האבחוני להתבסס על בחינת תהליכים בחיי הילד והמשפחה ולא דווקא על בחינה של אירועים.
 - הצבת הילד במרכז האבחון עם התייחסות לממשקים רלוונטים בהתאם לגיל הילד ולמאפייני הילד והמשפחה.
 - אבחון תוך גילוי רגישות תרבותית לצד שמירה על קדימות לשיקולים הנוגעים בטובת הילד ובמניעת פגיעה.
 - ביצוע הערכה מולטי-דיסציפלינרית.
 - הקפדה על תיעוד ידע ומידע הנוגע לילד ממקורות שונים ולאורך זמן.
4. הגדרת הגורמים האמונים על ביצוע התוכנית והעברת הכשרה מתאימה.

המלצות הנוגעות לבחירת האוכלוסייה

יש לבחור אוכלוסייה על פי ארבע קריטריונים כלליים:

1. ההתערבות כשלעצמה תוכל לעשות שינוי משמעותי באיכות חייהם של הילדים שייבחרו לתוכנית.
2. ההזנחה היא הבעיה המרכזית של הילד ומשק הבית כאשר לא נלוות אליה בשלב הראשון מצוקות אשר נמצאות בטיפול של פקידי סעד או אנשי מקצוע מתחומי בריאות הנפש והחינוך המיוחד.
3. התוכנית מכוונת לאוכלוסיות 'האמצע החסר' אשר הוזנחו ואינה מהווה תוכנית נוספת לאוכלוסיות הנמצאות בטיפול מערכות הרווחה.
4. התכנית הלאומית פרצה דרך בניהול ידע ביחס לאוכלוסיות בסיכון. הנתונים שעלו מן המיפוי של התכנית משרתים קביעת מדיניות בתחומים מגוונים ובלתי צפויים. יחד עם זאת, הקריטריונים לסיכון אינם זהים למצבי מצוקה והיקף האוכלוסייה המוגדרת בסיכון גדול ואינו בנוי לבחירה פרטנית של פיתוח שירותים. ניתן להיעזר בנתוני התכנית הלאומית על מנת לאשש את הכלים והקריטריונים להשתתפות בתכנית אולם יש לפתח כלי ייעודי.

המלצות לבחירת פרויקטים

1. הכרעה על אופי ההתערבות צריכה להיות מנוסחת על ידי הקרן ושותפיה, בהתבסס על העקרונות והקווים המנחים בסקירת הספרות וכן על ההצעות שהתקבלו במסגרת קול הקורא.
2. התערבות בקרב משפחות הסובלות מעוני היא הכרעה נכונה לקרן אך יש לערוך בירור מעמיק הנוגע לכלל גורמי ההזנחה. הפרמטר של חיים בעוני כשלעצמו איננו מהווה גורם מסביר יחיד לקיומה של תופעת ההזנחה.
3. הגדרת קבוצות להתערבות במסגרת פיילוט על פי העקרונות הבאים:
 - בחירת קבוצות קטנות הסובלות ממצבי הזנחה מובהקים.

- פריסת הקבוצות שייבחרו על פי מפתח זהותי וגאוגרפי שיאפשר למידה והכללה של המודל וההתערבות שנבחרה.
 - התמקדות בילד ובניית התוכנית הטיפולית בהתאם לתוצאות האבחון.
 - יש להשתדל ולכלול בתוכנית קבוצות המחוייבות להתערבות.
 - בניית תוכנית התערבות לטווח הארוך המבוססת על מדדים ברורים אותם מנסים להשיג.
 - הקפדה על יציבות הצוות המלווה והמשתתפים בתוכנית.
4. "התחלה מוקדמת ומאוחרת" - התחלת ההתערבות בגיל מוקדם ככל הניתן תוך קיום שיתופי פעולה עם התוכנית הלאומית וגורמי החינוך, הבריאות והרווחה. עם זאת, יש להבנות מערך התערבות גם עבור גילאים מאוחרים יותר תוך שימת דגש על גילאי 9-11 בהם מתקיים בישראל מערך שירותים הלוקה בחסר.
5. הקפדה על מאפייני תוכניות נבחרות אשר מתמקדים הן בחולשות הגורות סיכון והן בזיהוי מקורות החוסן בילד ובחיזוקם.

ביבליוגרפיה

- המוסד לביטוח לאומי, (2004), מערכת הבטחון הסוציאלי הצעה לרפורמה, צוות מעמד המוסד לביטוח לאומי (מתוך תקציר הצוות שהוגש לכנס הרצליה, דצמבר 2004).
- ויסברג נקאש, נ. (2011), תכנית להתמודדות עם משפחות מזניחות עם ילדים צעירים החיות בעוני, מדינת ישראל, משרד הרווחה והשירותים החברתיים, האגף לשירותים חברתיים ואישיים.

וייסבלאי אתי, (2012), תפקידה של מערכת החינוך בזיהוי ואיתור ילדים בסיכון, הכנסת, מרכז המחקר והמידע קריית בן – גוריון, ירושלים.

ז. יוסי, לוי, ב., (2004), מסגרות הטיפול בילדים בסיכון, הכנסת – מרכז מחקר ומידע.

מ.רוזנפלד, י., גרבר, ר., יוטקובסקי, ר., כורזים, י., שור, ר., בשיתוף עם בן –ארי, ט., בן עטר, מ., בירן, ד., כהן, ר., פריד, ש., קרמר-נבו, מ., לייבוויץ, ט., מטות, ר., אוחיון, כ., (1999) "מול ליד העם" ילדים החיים בהזנחה ובני משפחותיהם" (פרוייקט אנגליה-ישראל), עיריית ירושלים – המחלקה לשירותי רווחה, משרד העבודה והרווחה – השירות לילד ולנוער, ג'וינט-מכון ברוקדייל-המרכז לילדים ולנוער, האוניברסיטה העברית – בית הפסר לעבודה סוציאלית ע"ש פאול ברוואלד, ירושלים.

מורגנשטיין, ב., ויינגלס, ש., בייץ-מוראי, ש., בר, א., לבנסארט, ד., בודנקין, ר., (2012) האגף לפיתוח שירותים מיזמים מערכתיים, כנס יועצים, המוסד לביטוח לאומי.

סלוצקי, ח., לוי, ח., שור, י., גורבטוב, ר., סרי לוי, א., (2012). סקר מעקב בקרב עובדים סוציאליים לפי חוק הנוער – בוגרי ההכשרה בבית הספר, אגף לשירותים אישיים וחברתיים השירות לילד ונוער, אגף בכיר למחקר, תכנון והכשרה בית הספר המרכזי להכשרת עובדים בשירותי הרווחה.

ק.יהודית, הדר, י., וולדה-צדיק, א., (2012), הערכת התוכנית תעסוקה לרווחה : תוצאות ראשוניות וחלקיות בתום שנה של הפעלת התכנית – מחזור א, מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל.

ריבקין ד., שמעיה ידגר, ס. (2007), הערכת תכנית ק.ד.מ. קבוצות דיון משפחתיות לנוער עובר חוק, המחקר נערך ביוזמת אשלים ובסיועה, מאירס-ג'וינט-מכון ברוקדייל, מרכז אנלגברג לילדים ולנוער, ירושלים.

סקירת השירותים החברתיים 2011. משרד הרווחה והשירותים החברתיים.

Abbott , D.A., Cramer , S.I & Sherrets , S.D (1995) . **Pathological gambling and the family : Practice implications Families in Society : The journal of contemporary Human Service** 76(4), 213-219.

Asawa, L. Hansen D., & Flood, M, F. (2008). **Early childhood intervention programs : Opportunities and challenges for preventing child maltreatment , Education and Treatment of Children** , 31 (1) , 73-110.

Baginsky, M. (2007) . Schools , social **Services and Safeguarding Children . Past Practice and Future Challenges London** : NSPCC

Butchart A., Kahane , T., Phinney , H., Mian, M., & Furniss, T. (2006). Preventing Child Maltreatment : **A Guide To Taking Action and Generating Evidence .Geneva : WHO and international Society for the Prevention of Child Abuse and Neglect .**

Child, Youth and Family . (2010) **Working Together to Keep Children and Young People Safe** . Wellington: Child, Youth and Family.

Cleaver, H, Unell, I and Aldgate, j (1999) **Children 's Needs – Parenting Capacity . The impact of Parental Mental Illness, Problem Alcohol and Drug Use, and Domestic Violence on Children 's Development**, London : Department of Health

Crittenden, P (1993) ‘ **An Information processing perspective on the behaviour of neglectful parents** ’, Criminal justice and Behaviour, Vol. 20:27-48.

Crittenden, P(1999) ‘**Child Neglect: Causes and Contributors** ’ , in H Dubowitz (Ed) Neglected Children : Research, Practice and Policy, Thousand Oaks : Sage

Cullingford , J and Morrison , J (1997) ‘ **The Relationship between Criminality and Home Background**’ , Children and Society, Vol. 20:27-48

Connell – Carrick, K.(2003) **A critical review of the empirical literature : identifying correlates of child neglect**. Child and Adolescent Social Work Journal, 20 (5), 389-425

Daniel B and Taylor, J (2005) '**Do They Care? The Role of Fathers in Cases of Child Neglect**' in J Taylor and B Daniel (Eds) *Child Neglect : Practical Issues for Health and Social Care* , London : Jessica Kingsley.

Daro, D (1988) **Confronting Child Abuse** , New York : New York Free Press

Davies, E., Rowe, E., & Hassall, I. (2009). **Approaches to defining child neglect and intervening to prevent it : A literature review**. Institute of Public Policy, Auckland University of Technology (unpublished: held by the Ministry of social Development).

De Bellis, M (2005) '**The Psychobiology Of Neglect**', *Child Maltreatment*, Vol. 10 150-172

DePanfilis, D (1999) **Intervening with Families when Children are Neglected** , in H Dubowitz (Ed) *Neglected Children : Research , Practice and Policy* , Thousand Oaks : Sage

Department for Children , Schools and Families (2007) **Referrals, assessments and children and young people who are the subject for a child protection plan or are on child protection registers , England – year ending 31 March 2007**. Statistical First Release 28\2007, accessed at www.dcsf.gov.uk/rsgateway/DB/SFR/s000742/SFR28-2007.pdf[15 October 2007]

Department of Health, Home Office , and Department for Education and Employment (2000) **Framework for the Assessment of Children in Need and their Families**, London : The Stationery Office .

Department of Health and the home office (2003) **The Victoria Climbiè Inquiry Report** . London: The Stationery Office.

Department of Health, Home Office , and Department for Education and Employment (2006) **Working Together to Safeguard and Promote the Welfare of Children** , London : The Stationery Office .

Doolan , M. (2004). **Child death by homicide : An examination of incidence in New Zealand** 1991-2000. Te Awatea Review, 2(1), 7-10. Available vrc.canterbury.ac.nz\resorce.htm.

Dubpwitz, H et al (2005) '**Examination of a Conceptual Model of Child Neglect**' Child Maltreatment, Vol. 10:173-89.

Duncan, S and Reder, P (2000) '**Children Experience of Major Psychiatric Disorder in their Parent. An Overview**', in P Reder, M McClure and Jolley (Eds) Family Matters : Interfaces between Child and Adult Mental Health, London : Routledge.

Dilauro, M.D (2004) **Psychosocial Factors Associated with Types of Child Maltreatment** . Child Welfare , 83 (1) , 69-99

Eckenrode , j .,Ganzel , B., Henderson , C.r., jr., Smith, E., Olds ,D.l. ,Powers, j., Cole , R., Kitzman , H., & Sidora, k.(2000) . **Preventing child abuse and neglect with a program of nurse home visitation : T limiting effects of domestic violence . JAMA : Journal of the American Medical Association**, 284 (11) , 1385-1391

Erickson, MF and Egeland, B (2002) ' Child Neglect ' , in JEB Myers, L Berliner, J Briere, CT Hendrix, C Jenny and TA Reid (Eds) **The APSAC Handbook on Child Maltreatment** , Thousand Oakes: Sage

Evans, H (2002) **Child Neglect , NSPCC information Briefing Paper** , accessed at WWW.nspcc.org.uk

Ewart, (2003) **An Investigation into the Involvement of Fathers in Family Center Social Work in Northem Ireland** , Ulster : University of Ulster, Magee.

Fantuzzo, JW, (1990) '**Behavioural Treatment of the Victims of Child Abuse and Neglect**', Behaviour Modification, Vol. 14: 316-39.

Fantuzzo, JW ,Stovall , A, Schachtel,D (1988) '**Effects of Peer Social interactions on the Social Behaviour of Withdrawn Maltreated Preschool Children** ', journal of Consulting and Clinical Psychology, Vol. 18:357-63.

Fergusson,D., & Horwood , L. (2003) . **Resilience to childhood adversity : Resilience and Vulnerability of a 21 year study . in the Context of childhood Adversities .** Cambridge : Cambridge University Press.

Flouri, E and Buchanan, A (2003) '**The Role of Father involvement and Mother Involvement in Adolescent's Wellbeing** , British Journal of Social Work , Vol. 33:399-406.

Forehand, R and Kotchik, B (2002), '**Behavioral Parent Training : Current Challenges and Potential Solution** ', Journal of child and Family Studies, Vol. 11: 377-84.

Forrester, D (2000) '**Parental substance misuse and child protection in a British sample. A Survey of children on the child protection register in an inner London district office** ' Child Abuse Review, Vol. 9:235-46

Garbarino, G, Vorrasi, JA and Kostelny, K (2002) '**Parenting and Public Policy**', in **Marc H.Bornstein (Ed) Handbook of Parenting** Vol.5 Practical Issues in Parenting, New Jersey : Laurence Erlbaum Associates.

Ghate, D, Shaw, C and H Hazel, N (2000) **Fathers and Family Centers: Engaging Fathers in Preventing Services**, York: Joseph Rowntree Foundation.

Gilbert, R., Widom , C. Browne, K., Fergusson , D., Webb, E.,& Janson, S. (2009). **Child maltreatment 1: Burden and consequences of child maltreatment in high income countries .** Lancet, 373, 68-81

Glennie, S., & Norman, J (2000). **Delivering inter-agency training : The development of alternative structures.** In M Charles & E. Hendry (Eds) , Training Together to Safeguard Children. London : NSPCC

Glosson, C., & Hemmelgran, A . (1998). **The effects of organizational climate and inter – organizational coordination on the quality and outcomes of Children’s service system.** Child Abuse and Neglect, 22, 401-402.

Golden, MH, Samuels, MP and Southall, DP (2003) ‘ **How to distinguish between neglect and deprivational abuse** ’, Archives of Diseases in Childhood.

Gough, D (2005) ‘ **Research for Practice in Child Neglect** ’ in J Taylor and B Daniel (Eds) Child Neglect : Practical issue for Health and Social Care, London : Jessica Kingsley.

Guadin, JM (1993) **Child Neglect : A guide for intervention , National Center on Child Abuse and Neglect** (US Department of Health and Human Services)

Hayden, C and Johnson, D (2000) **Care proceedings In the City of Portsmouth University of Portsmouth** , SSRIU Occasional paper no 51.

Hemmelgran, A., Gilssen, C., & James, L.(2006) **Organizational Culture or Climate : Implications for Services and Interventions Research.** Clinical Psychology , Science and Practice , 13(1), 73-89.

Hildyard, C and Wolfe, D (2000) ‘ **Child Neglect’ : Developmental issue and Outcomes** ’, Child Abuse and Neglect , Vol.26:679-95.

HMSO (2006) **Working Together to Safeguard and promote the Welfare of Children .**

Hoffman, K. T., Marvin R.S., Cooper, G., & Powell, B (2006) . **Changing toddlers and preschoolers’ attachment classification : The circle of security intervention . Journal of Consulting and clinical Psychology,** 74 (6), 1017-1026.

Hogan, C., & Murphy, D. (2002). **Outcomes: Reframing responsibility for well-being**. Baltimore : The Annie Casey Foundation.

Holland, S. (2004) . **Child and Family Assessment in Social Work Practice** . London: sage

Horwath, J(2005) ‘ **Is this Child neglect? The influence of Differences in Perceptions of Child Neglect on Social Work Practice** ’ in J Taylor and B Daniel (Eds) Child Neglect : Practical issues for Health and Social Care , London : Jessica Kingsley

Horwath, J (2007) Child Neglect : **identification and Assessment , Basingstoke Hampshire** : Palgrave Macmillan.

Horwath, J., & Morisson, T. (2007). **Collaboration integration and change in children’s services . Critical Issue and key ingredients** . Child Abuse & Neglect , 31, 55-70

Horwath, J. (2010). See the Practitioner , **See the child : The Framework for the Assessment of Children in Need and their Families Ten Years On**. British Journal of Social Work , first published online at BR J Soc work doi : 10.1093/bjsw/bcq137.

Howard Dubowitz, Steven C Pitts, Alan j.Litrowink , Christine E. Cox, Desmond Runyan, Maureen M. Black, (2003), **Defining child neglect based on child protective services data**, Child Abuse & Neglect 29 (2005) 493-511, 2005 Elsevier Since Ltd.

Howe, D (2005) **Child Abuse and Neglect. Attachment , Development and intervention** , Basingstoke , Hampshire : Palgrave Macmillan.

Jeyarajah Dent , R and Cocker , C (2005) ‘ **Serious Case Reviews : Lessons for Practice in Cases of Child Neglect** ’ in J Taylor and B Daniel (Eds) Child Neglect : Practical Issues for Health and Social Care , London : Jessica Kingsley.

Jones, J and Gupta, A (1998) ‘ **The Context of Decision – Making in Cases of Child Neglect** ’, Child Abuse Review, Vol. 7:97-110.

- Jowitt, S (2003) Child Neglect : **Contemporary Themes and issue** , London : NCH
- Kathryn L. Hildyard , David A. Wolfe, (2002), **Child neglect : developmental issue and outcomes**, Department of Psychology, The University of Western Ontario, London , Ontario , N64 5C2, Canada, **Child Abuse & Neglect 26 (2002) 679-695** Elsevier Since Ltd.
- Kimbrough-Melton , R, j., & Campbell, D. (2008) . **Strong communities for children : A community –wide approach to prevention of child abuse and neglect. Family and Community Health** , 31(2), 100-112.
- Koramoā , J , Lynch , MA and Kinnair, D (2002) ‘ **A continuum of child-rearing: Responding to traditional practices** ’ , Child Abuse Review , Vol. 11:415-21.
- Kroll, B. (2004) ‘ **Living with an elephant : Growing up with parental substance misuse** ’ , Child and Family Social Work, Vol. 9:129-40
- Kumpfer, KL (1999) Strengthening Families Program, accessed at : www.strengtheningfamiliesprogram.org
- Kumpfer, KL and Tait , C (2000) **Family skills training for parents and children** , US Department of Justice : Office of Juvenile and Delinquency Prevention
- Lees , D., & Penk, A. (2009). **Broken boughs : the role of effective family intervention** . Auckland n : Maxim Institute
- MacMillan, H.L., Wathen, C.N ., Barlow, j., Fergusson , D. M., Leventhal, J.M ., & Taussig, H.N (2009). **Intervention to prevent child maltreatment and associated impairment Lancet**, 373 (9695), 250-266.
- Mardani, J. (2010). **Preventing child neglect in New Zealand : A public health assessment of the evidence , current approach , and best practice guidance** . Wellington : Office of the Children’s Commissioner.

Marshall, D. (2005) . **The gambling environment and gambler behavior** : Evidence from Richmond-Tweed , Australia international Gambling Studies, 5 (1), 63-83.

Marvin, R., Cooper, G., Hoffman , K., & Powell , B. (2002) . **The Circle of security project : Attachment – based intervention with caregiver –pre-school child dyads .**

OECD , (2009) **Doing better for Children – ISBN 978-64-05933-7**

OCYFS ACT , PRACTICE PAPER , (2010), **FOCUS ON NEGLECT**, www.dhcs.act.au

Turney Daniel Dr, (2007) , **Understanding and Working with Child Neglect** : A Relationship based Approach , CJM – IU, IRDS & GRAVE –ARDEC Conference 23 , February 2007.